

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКАЯ ЮРИДИЧЕСКАЯ АКАДЕМИЯ
ИМЕНИ Д.А. ҚОНАЕВА

№2
2021

ХАБАРШЫ

Д.А. ҚОНАЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ
ЗАҢ АКАДЕМИЯСЫ

ISSN 1606-4208

9 771606 420141

Д.А. ҚОНАЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ
ЗАҢ АКАДЕМИЯСЫ

Журнал 15.01.1999 жылдан бастап шығады.
Токсан сайын шығады.

Журнал издаётся с 15.01.1999г.
Выходит ежеквартально.

Қазақстан Республикасының инвестициялар және даму министрлігінде тіркелген
Тіркелу номері: 15710-Ж
Тіркелу күні: 24 қараша 2015ж., Астана қ.

Меншік иесі: «Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы» мекемесі
Мақсаты мен міндеттері: академияның және басқа да оқу орындарының профессорлық – оқытушылық құрамының, сонымен қатар тәжірибедегі қызметкерлердің ғылыми мақалаларын жарыққа шығару.

Зарегистрирован в Министерстве по инвестициям и развитию Республики Казахстан.

Регистрационный номер: 15710-Ж.

Дата регистрации: 24 ноября 2015 г., г.Астана.

Собственник: Учреждение «Евразийская юридическая академия им.Д.А.Кунаева».

Цель и задачи: публикация научных статей профессорско-преподавательского состава академии, других учебных заведений, а также практических работников.

Редакция мекен-жайы:

Алматы қ., Құрманғазы, 107.
Телефоны: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

Адрес редакции:

г.Алматы, ул.Курмангазы, 107.
Телефон: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Автономов А.С. – заведующий сектором сравнительного правоведения Института государства и права Российской Академии наук, доктор юридических наук, профессор (г.Москва, Российская Федерация).

Булкбаев С.Б. – доктор философских наук, профессор, проректор Казахского Университета международных отношений и мировых языков им.Абылай хана.

Жалаири Ө.Ш. - доктор юридических наук, профессор, ректор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева. Председатель Совета.

Койгельдиев М.К. – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой КазНПУ им.Абая.

Мауленов К.С. – доктор юридических наук, профессор Международного университета информационных технологий.

Рогов И.И. – доктор юридических наук, профессор, председатель Конституционного Совета Республики Казахстан.

Сабден О.С. – доктор экономических наук, профессор, академик НИА РК, руководитель центра экономической политики и глобализации Института экономики КН МОН РК.

ҒЫЛЫМИ-РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА
НАУЧНО-РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор - **Алибаева Г.А.** – доктор юридических наук, профессор, проректор по научно-исследовательской работе Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Айтхожин К.К. – доктор юридических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Алиева М.Б. – кандидат филологических наук, доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Гинзбург А.Я. – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Дауылбаев К.Б. – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономических и общеобразовательных дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Жайлин Г.А. – кандидат юридических наук, профессор, кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Магауова А.С. – доктор педагогических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Сатова А.К. – доктор психологических наук, профессор Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

Утибаев Г.К. – доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной деятельности Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева.

СОДЕРЖАНИЕ

Айдарқызы А. АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ЖАҢАДАН АШЫЛҒАН МӘН-ЖАЙЛАРДЫ ЖӘНЕ ЖАҢА МӘН-ЖАЙЛАР БОЙЫНША ҚАЙТА ҚАРАУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ	4
Абдикенов Е.А. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАЗАХСТАНСКОЙ И СИНГАПУРСКОЙ МОДЕЛЕЙ ИНСТИТУТА ГОС СЛУЖБЫ	10
Абдикенова Д. СИНГАПУРСКАЯ МОДЕЛЬ ГОС СЛУЖБЫ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ	15
Амантаева А. Б. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН ТҮЛҒАЛАРДЫ ҰСТАП БЕРУ БОЙЫНША КӨПЖАҚТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМДЕРГЕ ҚАТЫСУЫ	20
Арыстанова Т.Б. ЖЕР ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫ ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ ҚОЛДАНУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ	28
Байтаков У. Ж. УЧАСТИЕ АДВОКАТА В РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА ГРАЖДАН РК НА ОБРАЩЕНИЕ В КОМИТЕТ ООН ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА	34
Биржанова К.С. О РОЛИ И ЗНАЧИМОСТИ НАУЧНО – СТУДЕНЧЕСКОГО КЛУБА ПО ПРОБЛЕМАМ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВА ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА В ПРОЦЕССЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ	38
Джаксалыкова Н. К. ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ (ТЕХНОЛОГИЙ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	43
Жансерикенов Ж. РЕЦЕПЦИЯ РИМСКОГО ПУБЛИЧНОГО ПРАВА И ЕГО РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА	50
Жарылқасын А. САЯСИ ПАРТИЯЛАРДЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ	54
Кенжетәева С. Е. СОТ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАСЫ ТЕРГЕУ БАРЫСЫНДАҒЫ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ	61
Кожаметова А.Б. МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕҢДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ	71
Қаншатаев М. РИМ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ СОТ АКТІЛЕРІНІҢ ҚАЙТА ҚАРАУ ИНСТИТУТЫНА БЫҚПАЛЫ	79
Қылышбаева С.Н. МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ДЕПОЗИТАРИИ ТИІМДІЛІГІ	87

Майбасаров О.К, Тарап Ж.Д. ОТРАЖЕНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМАХ НЕКОТОРЫХ ЧЕРТ СУДА БИЕВ	91
Мусабаева Н. ЗАҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ	98
Нарбугаев Б.А. МҰРАГЕРЛІК МҮЛІК- ҚҰҚЫҚТЫҚ МИРАСҚОРЛЫҚ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ	104
Сайланбай А. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АТҚАРУ БИЛІГІНІҢ МӘРТЕБЕСІ	111
Түйлебаева Н.Р. ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ӨНДІРІС ЖӘНЕ ТҰТЫНУ ҚАЛДЫҚТАРЫМЕН ЛАСТАУДАН ЗАҢНАМАЛАРЫМЫЗҒА СӘЙКЕС ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	117
Халимолда Р.К. ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ РӨЛІ	122

АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ ЖАҢАДАН АШЫЛҒАН МӘН-ЖАЙЛАРДЫ ЖӘНЕ ЖАҢА МӘН-ЖАЙЛАР БОЙЫНША ҚАЙТА ҚАРАУ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

Айдарқызы А.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ-сы, marat_k_93@mail.ru*

Түйіндеме: Бұл мақалада азаматтық іс жүргізу құқығындағы заңды күшіне енген сот актілерін қайта қараудың ерекше бір нысаны жаңадан ашылған мән-жайларды және жаңа мән-жайлар бойынша қайта қарау институтының даму тарихы талданған. Аталған институт XIX ғасырдағы бірқатар мемлекеттердің азаматтық іс жүргізу заңдарында қарастырыла бастады. Атап айтқанда Франция, Германия, Австрия сияқты мемлекеттердің азаматтық сот ісін жүргізу жарғыларында тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің қорғаудағы қосымша кепілдік беретін іс жүргізушілік институт ретінде қарастырылды. Осы Батыс елдерінің азаматтық іс жүргізушілік заңдарындағы орын алған іс жүргізушілік институт сол кезеңдегі патшалық Ресейдің азаматтық іс жүргізу жарғысында қарастырылды, бірақ ол жарғыда аталған іс жүргізу тәртібінің негіздерінің саны аз болды, сондай-ақ жаңадан ашылған мән-жайлардың түсінігі берілмеді және аталған қайта қарау тәртібі бойынша іс жүргізу ережелері нақты көрсетілмеді. Одан кейін қабылданған РСФСР Азаматтық іс жүргізу кодексінде аталған қайта қарау институты сақталды, кейінгі ҚазССР Азаматтық іс жүргізу кодексінде де орын алды. 1999 жылы қабылданған ҚР Азаматтық іс жүргізу кодексінде де аталған институтты реттейтін ережелер орын алды, ал 2015 жылғы ҚР Азаматтық процесік заңында кейбір елеулі өзгерістермен бұл институт қолданысын тапты.

Кілт сөздер: жаңадан ашылған мән-жайлар, жаңа мән-жайлар, қайта қарау, азаматтық іс жүргізу, сот актілері.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ПЕРЕСМОТРА ВНОВЬ ОТКРЫВШИХСЯ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ И НОВЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация: В данной статье проанализирована история развития института пересмотра по вновь открывшимся обстоятельствам и по новым обстоятельствам как особая форма пересмотра вступивших в законную силу судебных актов в гражданском процессуальном праве. Данный институт стал рассматриваться в гражданском процессуальном законодательстве ряда государств в XIX веке. В частности, в уставах гражданского судопроизводства таких государств, как Франция, Германия, Австрия, рассматривались как процессуальный институт, дающий дополнительные гарантии защиты прав и законных интересов лиц. Процессуальный институт, имевший место в гражданском процессуальном законодательстве этих западных стран, рассматривался в гражданском процессуальном уставе царской России того периода, но он содержал небольшое количество оснований для пересмотра, а также раскрывало понятие вновь открывшиеся обстоятельства и не конкретизировались процессуальные правила по данному порядку пересмотра. Данный институт пересмотра сохранился в Гражданском процессуальном кодексе РСФСР, также имело место и в более позднем

Гражданском процессуальном кодексе КазССР. В Гражданском процессуальном кодексе РК, принятом в 1999 году, также имели место положения, регулирующие данный институт, а в Гражданском процессуальном законе РК 2015 года с некоторыми существенными изменениями этот институт сохранился.

Ключевые слова: вновь открывшиеся обстоятельства, новые обстоятельства, пересмотр, гражданское производство, судебные акты.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF REVISION OF NEWLY DISCOVERED CIRCUMSTANCES AND NEW CIRCUMSTANCES IN CIVIL PROCEEDINGS

Annotation: This article analyzes the history of the development of the institution of revision for newly discovered circumstances and for new circumstances as a special form of revision of judicial acts that have entered into legal force in civil procedure law. This institution began to be considered in the civil procedure legislation of a number of states in the XIX century. In particular, in the statutes of civil proceedings of such states as France, Germany, and Austria, they were considered as a procedural institution that provides additional guarantees for the protection of the rights and legitimate interests of individuals. The procedural institution that took place in the civil procedure legislation of these Western countries was considered in the civil procedure charter of tsarist Russia of that period, but it contained a small number of grounds for revision, and also revealed the concept of newly discovered circumstances and did not specify the procedural rules for this procedure of revision. This institution of revision was preserved in the Civil Procedure Code of the RSFSR, as well as in the later Civil Procedure Code of the Kazakh SSR. The Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, adopted in 1999, also had provisions regulating this institution, and the Civil Procedure Law of the Republic of Kazakhstan of 2015, with some significant changes, preserved this institution.

Keywords: newly discovered circumstances, new circumstances, revision, civil proceedings, judicial acts.

Тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғаудың қолданыстағы заңнамаларда әртүрлі құқықтық механизмдері қарастырылған. Мұндай құқықтық механизмдер азаматтық іс жүргізу құқығында да кеңінен қолданылуда. Атап айтқанда азаматтық іс бойынша шығарылған заңсыз және негізсіз сот актілерінен қорғау тәсілдері ретінде ондай сот актілерін қайта қараудың апелляциялық және кассациялық тәртіптер қарастырылған, сондай-ақ заңды күшіне еніп кеткен сот актілерін қайта қараудың тағы бір тәртібі ретінде жаңадан ашылған мән-жайларды және жаңа мән-жайлар бойынша қайта қарау тәртібі қарастырылған. Бұл тәртіп басқа қайта қарау тәртіптерінен өзгеше болып келетін ерекше іс жүргізу тәртібі бар азаматтық іс жүргізу құқығының институты ретінде қарастыруға болады.

Осы іс жүргізушілік институттың құқықтық табиғатын, мәнін дұрыс түсіну үшін оның пайда болу және даму тарихын ашып алу қажет. Әрине жаңадан ашылған мән-жайларды және жаңа мән-жайлар бойынша қайта қарау институтының басқа іс жүргізушілік институттары сияқты өзіндік тарихы бар деуге болады. Бірақ апелляция институты дамуын рим құқығынан, кассация институты француздық құқықтан алатындығын ескеретін болсақ, жаңадан ашылған мән-жайларды және жаңа мән-жайлар бойынша қайта қарау институтының дамуын сол кезеңдегі француздық және германдық жарғылардан алды деп айта аламыз. Бұл жарғылардың 19 ғасырдың 60-

жылдары ресейлік заңшығарушылармен қабылданған сол кезеңдегі азаматтық іс жүргізу заңдарында аталған институттың пайда болуына тікелей байланысы бар. Сол кезеңде құқықтар мен заңды мүдделерді қорғаудың қосымша тәсілі ретінде аталған тәртіп қолданыла бастады. Одан әрі кеңестік азаматтық іс жүргізу заңдарында қолданыла бастады. Өзінің тиімділігін көрсете білген бұл институт Қазақстанда сондай-ақ бұрынғы Кеңес Одағына кірген одақтас республикалардың қазіргі қолданыстағы азаматтық іс жүргізу заңдарында қолданылуда.

Енді осылардың барлығын рет ретімен қарастыра кетейік.

Жаңа мән-жайлар бойынша қайта қарау институтына ұқсас институттуар француздық, германдық және австриялық азаматтық іс жүргізу жарғыларында орын алды. Француздық жарғыда «*quite civile*» деп аталды және қайта қарауға негіздер ретінде келесідей мән-жайлар қарастырылды:

- 1) істе алдаудың орын алуы;
- 2) шешім шығаруда негіз болған құжаттарда жалғандықтың орын алғандығы дәлелденсе;
- 3) шешуші маңызы бар құжаттарды тараптардың біреуі жасырса;
- 4) белгіленген нысандарды сақтамау іс жүргізудің жарамсыздығына әкелетін ережелерді бұзу;
- 5) *ultra petita* шешімі немесе қойылған талаптардың біреуін қараусыз қалдыру;
- 6) қарама-қайшы шешімдердің орын алуы немесе сол сотпен шығарылған шешімдердің қарама-қайшы келуі;
- 7) прокурордың хабарламасын қарамау;
- 8) қазына, департаменттердің, коммунаның, көпшілік мекемелерінің және кәмелетке толмағандардың өкілдігінің болмауы немесе өкілдікті жеткілікті дәрежеде ұсынбауы»[1,418-419бб.].

Ал германдық жарғыда келесідей жағдайлар орын алған кезде *Restitutionsklage* жол беріледі:

- 1) түсініктемелері шешім шығаруға негіз болған тараптардың, куәлердің немесе хабары бар тұлғалардың антының жалғандығы дәлелденсе;
- 2) жалған құжат ұсынылса;
- 3) істі жүргізуші тарап қылмыстық әрекет жасаса;
- 4) сот өзі қызметтік міндеттерін бұзса және ол үшін жазаланса;
- 5) азаматтық талапқа негіз болған қылмыстық істер бойынша соттың шешімі жойылса;
- 6) істі жүргізу кезінде дауласушы тарап қолданыла алмаған жаңа құжаттардың немесе жаңа сот шешімінің ашылуы[1,419б.].

Ал австриялық жарғыда бастапқы іс қарауда берілмеген немесе сотпен маңызы жоқ танылған іс үшін шешуші маңызы бар жаңа мән-жайлар мен дәлелдемелердің ашылуы негіз ретінде қарастырылған, ал қалған негіздер германдық жарғыдағы негіздерге сәйкес келеді.

Ресейде азаматтық іс жүргізудегі сот актілерін қайта қарау институттарының пайда болуы көп жағдайда сол кезеңдегі француз қайта қарау нұсқаларымен тығыз байланысты болды. Бірқатар ресейлік қайта қарау институттары француздық іс жүргізу заңдарынан көшіріп алынды.

Ресейдің азаматтық іс жүргізу саласындағы алғашқы ережесі 1864 жылғы Азаматтық сот ісін жүргізудің Жарғысында қайта қараудың аталған тәртібі алғаш рет бекітілді. Бұл Жарғының 12-тарауында сот шешімін жоюдың үш түрі қарастырылған: «апелляциямен қаралмайтын шешімдерді кассациялық тәртіпте қарау; сот шешімдерін

қайта қарау; іске қатыспаған тұлағалардың өтініші бойынша сот шешімдерін қайта қарау»/[2,145б.]. Осы аталған сот шешімдердің күшін жойып қайта қарау нысандарының ішінен екінші түрі, яғни сот шешімдерін қайта қарау тәртібін жаңа мән-жайлар анықталған жағдайда немесе сот шешімін шығаруға негіз болған актілерде жалғандық анықталған жағдайда қолдануға жол берілетіндігі көрсетілген. Қайта қараудың бұл негіздері 1878 жылғы өзгерістерге сәйкес үшінші негізбен толықтырылды: «тұрғылықты жері көрсетілмеген, сәйкесінше іске қатыспаған жауапкерге қатысты шешім шығарылған жағдайда»[3]. Сондай-ақ сот шешімін қайта қарау негізі ретінде француздық нұсқада көрсетілген екі негіз ғана алынғандығын көруімізге болады. Сонымен бірге бұл қайта қарау нысанының атауында кәзіргі таңда қолданылып жүрген «жаңадан ашылған мән-жайларды және жаңа мән-жайлар бойынша қайта қарау» сөз тіркестері қолданылмаған, ал аталған қайта қарау нысанының мазмұны бойынша кәзіргі қолданылып институтқа жақын екендігін аңғарамыз.

Енді аталған Жарғының нормаларын әрі қарай талдайтын болсақ, жаңа мән-жайларға қандай мән-жайлардың жататындығы көрсетілмеген, сондай-ақ жаңа мән-жайлардың анықтамасы берілмеген. Бұл сұрақтарды анықтап алу үшін сол кезеңдегі ғалымдардың ғылыми еңбектерін талдай кетейік.

Энгельман «заңшығарушымен жаңа мән-жайлардың анықтамасының берілмеуі және оған қандай мән-жайлардың жататындығын көрсетпеуі тәжірибеде қиындықтарды туындатты, бұл ұғымды кең мағынада түсінуге жол берілді, ал ол өз кезегінде тұрақты сот шешімдерін шығаруға кедергі келтірді»[1,421б.] дейді.

Яблочков бұл жаңа мән-жайлар ұғымын түсіндіруге тырысқан. Ол «шешімді қайта қараудың себебі ретінде қандай да бір жаңа мән-жайларды ашуды, яғни жаңа дәлелдің немесе дәлелдемелерді ашу емес, жаңа фактілерді, оқиғаны немесе адамның әрекеттерін ашуды түсінген»[3,238б.]. Сонымен қатар автор «шешімді қайта қарауға келесідей шарттар орын алған кезде жол беріледі дейді: келтіріліп отырған мән-жайлар сотта істі қарау кезінде дауласушы тараптарға белгісіз болған жағдайда; дауласушы қайта қарауын талап етіп отырған шешім шығарылғаннан кейін пайда болғанда; бірақ ол шешімді шығарғанға дейін орын алса; арызданушыға тәуелді емес себебтерге байланысты іс жүргізу кезінде ұсынылуы мүмкін болмағанда; жаңадан ашылған мән-жайлар орын алған сот шешімінің өзгеруіне шыныменде даусыз ықпал ететін жағдайда»[3,237-238бб.]. Бұл жерде автор тек «жаңа мән-жайлар» ұғымына қатысты өзінің түсінігін ұсынған. Ал Энгельман жаңа мән-жайлармен қатар, қалған екі негізге қатысты сол кезеңдегі ресми талдауларға сәйкес өзінің түсінігін берген. Айта кету қажет жаңа мән-жайлар бойынша берген түсінігі жоғарыдағы Яблочковтың түсінігіне сәйкес келеді. Қалған екі негізге қатысты келесідей талдаулар жүргізген: «1) шешімге негіз болған актінің жалғандығы кең мағынада талданады және кез келген сенімсіз дәлелдемелердің түрлеріне қолданыла береді. Мысалы, дауласушы тараптың біреуінің, куәнің жалған анты және т.б. және жалғандық немесе сенімсіздік кез келген жағдайда мүдделі тұлғаның талабы бойынша қылмыстық немесе азаматтық соттың шешімімен анықталуы тиіс. 2) тұрғылықты жері талап қоюшымен көрсетілмеген, сондықтан жарияланым арқылы шақырылған, сондықтан өзіне қатысты талаптың қойылғандығын бүкіл бірінші және екінші саталарда іс жүргізу бойы білмеген, тек оған қарсы шешім заңды күшіне енгеннен кейін ғана білген жауапкер істі қайта қарау туралы арыз беруге құқылы»[1,421б.].

Ал Кеңес Одағы кезеңінде аталған институт басқа қайта қарау институтына (апелляция) қарағанда әрі қарай қолданылды және елеулі өзгерістерге ұшырады.

1923 жыл 1 қыркүйегінен бастап күшіне енген РСФСР Азаматтық процессуалдық кодексінде (одан әрі – РСФСР АПК) «жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша сот шешімдерін қайта қарау» деген атаумен жаңа тарау пайда болды. Осыған дейін қолданылып келген «жаңа мән-жайлар» ұғымының орнына жаңадан ашылған мән-жайлар деген ұғым қолданылды. Осы кодекстің 250-бабында заңды күшіне енген сот шешімін қайта қарау құқығына ие соттардың түрлері (қайта қаралатын шешімді шығарған сот немесе өңірлік (облыстық) соттар қарастырылды, ал 251-бабында осындай шешімді қайта қарауға негіз болатын жағдайлар қарастырылды. Ондай жағдайлар ретінде танылды:

«1) арызданушыға бұрын-соңды мәлім болмаған және мәлім болуы мүмкін емес, іс үшін елеулі маңызы бар жаңадан мән-жайлар ашылған жағдайда;

2) сот шешімі шыққан іс бойынша сот үкімімен куәнің жалған айғақтары, іске қатысқан тараптардың, олардың өкілдерінің немесе сарапшылардың қылмыстық іс-әрекеттері немесе іске қатысқан соттың мүшелерінің қылмыстық іс-әрекеттері анықталған жағдайда;

3) сотпен шығарылған шешім нәтижесінде қылмыстық іс бойынша соттың үкімімен жалған деп танылған құжатқа негізделген немесе соттың немесе өзге мекеменің қаулысымен күші жойылған құжат сол сот шешімінің негізінде енгізілген жағдайда»[4].

Бұдан кейін одақтас республикалардың азаматтық заңнамаларына негіз болатын 1961 жылы қабылданған «КСР Одағының және одақтас республикалардың азаматтық сот ісін жүргізудің негіздерін бекіту туралы» КСРО Заңының 53-бабына сәйкес жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша қайта қарауға жататын сот актілеріне сот шешімімен қатар, сот ұйғарымдары мен қаулылары да жатқызылды. Жаңадан ашылған мән-жайлардың шеңбері жоғарыда аталған негіздердің біреуін екіге бөлу арқылы ұлғайтылды және нақтыланды, атап айтқанда «заңсыз немесе негізсіз шешім шығаруға алып келген соттың заңды күшіне енген үкімімен анықталған куәлардың қасақана жалған айғақтары, сарапшының қасақана жалған қорытындысы, қасақана дұрыс емес аударма, жалған құжаттар немесе заттай дәлелдемелер»[5] жатқызылды, сондай-ақ төртінші негіздің мазмұны өзгертілді: «қайта қаралатын шешімді немесе ұйғарымды шығаруға негіз болған сот шешімінің, үкімінің, ұйғарымының немесе қаулысының не өзге органның қаулысының күшін жою»[5].

Осы Заңнан кейін 1963 жылы ҚазССР Азаматтық іс жүргізу кодексі[6] қабылданды. Бұл Кодекстің 37-тарауы жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарауға арналды. Алдыңғы негіз болған Заңдағы ережелер кодексте орын алды. Сонымен қатар қайта қарау туралы арыз беру, ол арызды қарау тәртіптерін белгілейтін ережелер орын алды. Ал 1980 жылы осы аталған тарауға енгізілген өзгерістермен қайта қарауды жүзеге асыратын соттарға қатысты жаңа ереже пайда болды. Ол ережеге сәйкес қайта қарауға жататын сот актісін қандай сот шығарды, сол сотпен жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша қайта қаралуға жатты. Атап айтқанда «заңды күшіне енген сот шешімін жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша қайта қарауды сол шешімді шығарған сот жүзеге асырады, ал бірінші сатыдағы соттың шешімін өзгерткен немесе жаңа шешім шығарған кассациялық немесе қадағалау сатыларының ұйғарымдары мен қаулыларын жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша қайта қарауды шешімді өзгерткен немесе жаңа шешім шығарған сотпен жүзеге асырылады»[6].

1923 жылғы РСФСР АПК-мен салыстырғанда қайта қарау туралы арыз беруге құқығы бар тұлғалардың шеңбері ұлғайтылды. ҚазССР АІЖК-нің 334-бабына сәйкес

ондай арзы беруге құқылы тұлғаларға: іске қатысқандар және прокурор жатқызылды, бұл жерде бұрын прокурор ондай тұлғалар қатарына жатқызылмаған болатын.

Сонымен қатар бұрынғы Заңмен салыстырғанда арызды беру мерзімі бір айдан үш айға дейін ұзартылды. Енді «қайта қарауға негізі бола алатын жаңа мән-жайлар анықталған кезден бастап үш ай ішінде берілуі қажет»[6].

Тәуелсіз Қазақстанның азаматтық іс жүргізу заңнамасында да бұл аталған қайта қарау институты орын алды.

1999 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің 44-тарауында аталған іс жүргізу тәртібімен заңды күшіне енген сот актілерін қайта қарау ережелері қарастырылды[7].

Алдыңғы қолданыста болған іс жүргізу заңдарындағы аталған институтқа қатысты ережелермен салыстырғанда жаңа іс жүргізу Заңында өзгерістер орын алды.

Қайта қарауға негіз болатын жаңа мән-жайлардың шеңбері ұлғайтылды, атап айтқанда жаңа бір негіз ретінде «Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің соттың сот актісін шығаруы кезінде қолданған заңын немесе өзге нормативтік құқықтық актісін конституциялық емес деп тануы»[7] қарастырылды.

Айта кету керек бұл негіз 1999 жылғы ҚР АІЖК-нің бастапқы мәтінінде орын алмаған, тек «Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу және Азаматтық іс жүргізу кодекстеріне соттылықтың аражігін ажырату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 желтоқсандағы Заңымен»[8] енгізілген болатын.

Сонымен қатар аталған іс жүргізу тәртібімен істі қайта қарауға арыз беретін тұлғалардың қатарында іске қатыспаған бірақ соттың шығарған сот актісі құқықтары мен заңды мүдделерін қозғайтын тұлғалар орын алды.

Сонымен аталған институт сот актілерін қайта қарау институттарының бірі болып табылады, апелляциялық, кассациялық қайта қарау институттарынан ерекшелігі бұл іс жүргізуде сот актісінің заңдылығы және негізділігі тексерілмейді, сонымен қатар қайта қарау арыз беріліп жатқан сот актісін шығарған сотпен жүзеге асырылады.

Аталған институт алғаш рет Францияда және Германияда қолданыла бастаған, кейін тараптарға өзінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға мүмкіндік берудің қосымша кепілі ретінде қолданыла бастады. Егер сол кезеңде қолданылған германиялық және француздық азаматтық іс жүргізу ережелеріндегі жаңа мән-жайлар бойынша қайта қарауға негіз болатын мән-жайлардың түрлері бірқатар елдердің азаматтық іс жүргізу заңдарында әлі күнге дейін қолданылуда.

Бұл тұрғыдан патшалық Ресей кезеңіндегі заңшығарушыларда қалыс қалмады, 1864 жылғы Азаматтық сот ісін жүргізу заңында аталған қайта қарау институтын енгізді, бірақ жаңа мән-жайлар көмегімен соттың шешімдерін қайта қараудың түсінігі берілмеді және ол іс жүргізу тәртібін қолдануға негіз болатын мән-жайлардың екі түрі болды оның өзінде олар ашылып көрсетілмеді.

Кейінгі қабылданған Кеңестік кезеңдегі азаматтық іс жүргізу заңдарының ережелерінде аталған институт «жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша сот шешімдерін қайта қарау» атаумен орын алды. Қайта қарау негіздерінің мазмұны нақтыланды. Одан кейінгі қабылданған ҚазССР АІЖК-де бұл институт орын алды. Тәуелсіз Қазақстан тарихында қабылданған алғашқы Азаматтық іс жүргізу заңында да кейбір өзгерістермен орын алды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства Юрьев 1912. XVI, 632 с.// https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003799559/
2. Судебные уставы Российской империи (в сфере гражданской юрисдикции): Устав гражданского судопроизводства. Учреждение Коммерческих судов и Устав их судопроизводства. Устав гражданского судопроизводства губерний Царства Польского. Волостной судебный устав Прибалтийских губерний. – М.: Статут, 2018. – 512 с. (Классика гражданского процесса.)// http://www.consultant.ru/edu/student/download_books/book/sudebnye_ustavy_rossijskoj_imperii_v_sfere_grazhdanskoj_yurisdikcii/
3. Яблочков Т.М. Учебник русского гражданского судопроизводства. -Ярославль, 1912. С. 315.// https://zakon.ru/blog/2014/11/07/yablochkov_tm_uchebnik_russkogo_grazhdanskogo_sudopr_oizvodstva_izd_2e_yaroslavl_1912_s_dopolneniem_1
4. Постановление ВЦИК от 10.07.1923 (ред. от 31.01.1958) "О введении в действие Гражданского Процессуального Кодекса Р.С.Ф.С.Р." (вместе с "Гражданским Процессуальным Кодексом Р.С.Ф.С.Р.")// http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=44189#004571323171_17428/
5. Закон СССР от 08.12.1961 (ред. от 07.01.1988) "Об утверждении Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик"// http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=1606#0539089306608_8462
6. Гражданский процессуальный кодекс Казахской ССР/Утвержден Законом Казахской ССР от 28 декабря 1963 года. Утратил силу - Законом РК от 13 июля 1999 г. № 412 ~Z990412// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K630002000>
7. 1999
8. «Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу және Азаматтық іс жүргізу кодекстеріне соттылықтың аражігін ажырату мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»// Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 30 желтоқсандағы N 111 Заңы// https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000111_z43

УДК 340.5

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАЗАХСТАНСКОЙ И СИНГАПУРСКОЙ МОДЕЛЕЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ

Абдикенов Е.А.

магистрант 2 курс, Каспийский Университет, г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Данная статья рассматривает отличительные аспекты и особенности государственной службы казахстанской и сингапурской моделей. Следует отметить, что на эффективность деятельности любой организации, в том числе и государственной службы, оказывает глубокое влияние ее операционная культура,

которая, в свою очередь, часто устанавливается и формируется убеждениями, ценностями и предположениями ее основателей. Раннее поколение лидеров Независимого Сингапура твердо верило в необходимость создания эффективной государственной службы, основанной на честности, меритократии и результатах, для содействия экономическому росту и социальному развитию. Со временем эти основополагающие ценности были усвоены государственной службой и стали руководящими принципами ее политики и программ. Сегодня многие государственные служащие Сингапура продолжают демонстрировать глубокое чувство долга и идеализм в своей работе.

Многие из управленческих стратегий Сингапура носят административный характер, но могут иметь далеко идущие последствия и результаты на национальном уровне. Они в значительной степени могут воспроизвестись в нашем государстве. Невозможно полностью повторить всеобъемлющую стратегию реформ Сингапура из-за уникального исторического, географического, экономического, демографического и политического контекста города-государства. Однако для Казахстана опыт Сингапура - бесценен.

Ключевые слова: государственная служба, государственный сектор, конкурентоспособность, антикоррупционные меры, управленческая политика.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖӘНЕ СИНГАПУРЛЫҚ МОДЕЛЬДЕРІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Түйіндеме: Бұл мақала мемлекеттік қызметінің қазақстандық және сингапурлық модельдерінің ерекшеліктері мен аспектілерін қарастырады. Айта кету керек, кез-келген ұйымның, оның ішінде мемлекеттік қызметтің тиімділігіне оның операциялық мәдениеті қатты әсер етеді, ол өз кезегінде көбінесе оның құрылтайшыларының сенімдері, құндылықтары мен болжамдары арқылы қалыптасады. Тәуелсіз Сингапур көшбасшыларының ерте ұрпағы экономикалық өсу мен әлеуметтік дамуға жәрдемдесу үшін адалдыққа, меритократияға және нәтижелерге негізделген тиімді мемлекеттік қызметті құру қажеттілігіне нық сенді. Уақыт өте келе бұл негізгі құндылықтарды мемлекеттік қызмет игеріп, оның саясаты мен бағдарламаларының негізгі қағидаларына айналды. Бүгінгі таңда Сингапурдың көптеген мемлекеттік қызметшілері өз жұмысында терең парыз бен идеализм сезімдерін көрсетуді жалғастыруда.

Сингапурдың көптеген басқару стратегиялары әкімшілік сипатқа ие, бірақ ұлттық деңгейде салдары мен нәтижелері болуы мүмкін. Олар көбінесе біздің мемлекетімізде қайталануы мүмкін. Қала-мемлекеттің бірегей тарихи, географиялық, экономикалық, демографиялық және саяси мәнмәтініне байланысты Сингапур реформаларының тұтастай қамтитын Стратегиясын толық қайталау мүмкін емес. Алайда Қазақстан үшін Сингапурдың тәжірибесі баға жетпес.

Түйінді сөздер: Мемлекеттік қызмет, мемлекеттік сектор, бәсекеге қабілеттілік, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар, басқару саясаты.

COMPARATIVE ANALYSIS OF KAZAKHSTAN AND SINGAPORE MODELS OF PUBLIC SERVICE

Annotation: This article examines the distinctive aspects and features of the state service of the Kazakh and Singapore models. It should be noted that the effectiveness of any organization, including the public service, is profoundly influenced by its operational culture,

which, in turn, is often established and shaped by the beliefs, values and assumptions of its founders. The early generation of Independent Singapore's leaders firmly believed in the need for an effective public service based on integrity, meritocracy, and results to promote economic growth and social development. Over time, these fundamental values were absorbed by the civil service and became the guiding principles of its policies and programs. Today, many Singapore civil servants continue to demonstrate a deep sense of duty and idealism in their work.

Many of Singapore's management strategies are administrative in nature, but can have far-reaching implications and results at the national level. They can be largely reproduced in our state. It is impossible to fully replicate Singapore's comprehensive reform strategy due to the unique historical, geographical, economic, demographic and political context of the city-state. However, for Kazakhstan, the experience of Singapore is invaluable.

Keywords: public service, public sector, competitiveness, anti-corruption measures, management policy.

В настоящее время Казахстан принимает различные стратегические программы для того, чтобы войти в список пятидесяти наиболее конкурентоспособных стран мира, тем самым, сохраняя значительные темпы социального развития, вступив на путь экономического роста. Но при реализации этих стратегий невозможно обойтись без высококвалифицированной государственной службы. Поэтому, для дальнейшего развития направления государственной службы страны мы сравнили модель государственной службы государства Сингапур, которая занимает первое место в рейтинге конкурентоспособности стран мира второй год подряд, выступая на международной арене.

В качестве главного фактора при сравнении модели государственной службы можно взять коррупцию. А что может взять Казахстан из опыта Сингапура в отношении коррупции?

1. Антикоррупционное ведомство само должно быть неподкупным. Для этого она должна контролироваться или контролироваться неподкупным политическим лидером. Агентство должно быть укомплектовано честным и компетентным персоналом. Любой сотрудник, признанный виновным в коррупции, должен быть наказан и уволен с государственной службы.

2. Чтобы уменьшить возможности для коррупции в тех государственных ведомствах, которые уязвимы для коррупционной деятельности (например, таможня, иммиграция, налоговая служба и дорожная полиция), такие ведомства должны периодически пересматривать свои процедуры, чтобы уменьшить возможности для коррупции.

3. Стимул к коррупции среди государственных служащих и политических лидеров может быть уменьшен путем обеспечения того, чтобы их заработная плата и дополнительные льготы были конкурентоспособны с частным сектором. Однако наше правительство, возможно, не сможет повысить заработную плату, если не будет экономического роста и достаточных финансовых ресурсов. Долгосрочные последствия низких зарплат госслужащих неблагоприятны, поскольку талантливые госслужащие уйдут в частные компании за более высокую зарплату, в то время как менее способные останутся и могут поддаться коррупции, чтобы дополнить свои низкие зарплаты.

В Казахстане основная цель системы управления персоналом государственной службы в моральном контексте – обеспечение организации высокопрофессиональными

кадрами и их эффективное использование, профессиональное и личностное развитие в интересах служения обществу. Еще 10 лет назад в нашей стране начался этап формирования системы оценки эффективности деятельности государственных органов. Здесь одним из основных критериев является оценка руководства кадрами государственной службы. Оценка эффективности управления персоналом проводится по следующим критериям:

1. Система подбора персонала.
2. Результативность использования человеческих ресурсов.
3. Уровень профессионализма должностных лиц.
4. Уровень коррупции в государственных органах.
5. Уровень поощрения/мотивации государственных служащих.

Государственная служба Сингапура признает, что только тогда, когда государственные служащие чувствуют себя физически, психологически и финансово здоровыми, а также достаточно признанными, мотивированными и испытывающими трудности, они могут выкладываться по полной. Одна из целей общесистемных реформ в Сингапуре, таких как PS21, состоит в том, чтобы поддерживать мотивацию государственных служащих на высоком уровне, делая работу более значимой, предоставляя широкие возможности, поощряя открытую и эффективную коммуникацию, а также развивая командную работу и позитивное отношение. Общеизвестно, что офицеры будут преданы своей работе и с энтузиазмом выполнять ее хорошо, если они чувствуют себя вовлеченными, ценными и ценными. Совершенство персонала поощряется, а его вклад оценивается справедливо, что побуждает его развиваться в полной мере. Добиваясь товарищества и отличных человеческих отношений, пожилые люди поощряются к тому, чтобы способствовать благополучию не только своих сотрудников, но и своих семей посредством здоровой общественной деятельности. В Сингапуре аспект благополучия персонала реформ PS21 привел к появлению многих схем оказания помощи государственным служащим и их семьям в их повседневных и рекреационных потребностях, таких как схемы скидок и мероприятия, пропагандирующие здоровый образ жизни. Это возможности для повышения морального духа и мотивации персонала, которые являются относительно низкими и которые легко могут быть воспроизведены в других странах.

В Республике Казахстан нормы и правила трудовой дисциплины либо слабы, либо плохо соблюдаются; неумелость или проступок остаются безнаказанными, либо могут существовать сильные препятствия для принятия смелых, конструктивных решений, которые могут быть рискованными. Реальность такова, что мало что можно сделать, чтобы изменить организационную культуру в одночасье. Тем не менее, можно создать стимулы для хорошей работы внутри системы. Здесь величина вознаграждения или суровость наказания имеют меньшее значение, чем их определенность, быстрота и справедливое и единообразное применение. Повышение индивидуальной ответственности должно сопровождаться соразмерными вознаграждениями и последствиями за невыполнение работы (обучение на рабочем месте, а не штрафы, может быть правильным ответом). Весомый опыт, накопленный во всем мире, показывает, что отсутствие достоверных последствий несоблюдения сводит серьезные попытки реформировать и обеспечить подотчетность к простым бюрократическим формальностям:

Таблица 1. Сравнение секторов безопасности и гражданского управления Казахстана и Сингапура

Государственная служба Сингапура		Государственная служба Казахстана	
Безопасность	Государственное управление/ Корпоративное Развитие/ Стратегическое Планирование	Безопасность	Государственное управление/ Корпоративное Развитие/ Стратегическое Планирование
Сделать Сингапур безопасным и надежным домом; продвигать интересы Сингапура с помощью эффективной дипломатии на международной арене	Создать структуры для первоклассной государственной службы и высокоэффективного правительства	Обеспечить территориальную целостность и конституционный строй Республики и защита страны от внешних и внутренних военных сил.	Сформировать эффективное государственное управление на основе антикоррупционных принципов
Министерство обороны	Министерство финансов	Министерство обороны Республики Казахстан	Министерство финансов
Министерство иностранных дел	Кабинет премьер – министра	Министерство иностранных дел	Кабинет премьер-министра
Министерство внутренних дел	Отдел государственной службы	Министерство внутренних дел	Агентство по противодействию коррупции РК
		Министерство по чрезвычайным ситуациям	

Таким образом, в процессе формирования реформы государственной службы наша страна сталкивается со многими трудными проблемами. Правительство нашей страны должно повышать производительность государственной службы и следить за тем, чтобы каждый сотрудник выполнял социально значимые задачи. Новую культуру труда, возможно, придется культивировать на всех уровнях персонала. Поэтому вложенные инновации и эффективность работы должны быть высоко оценены и вознаграждены, а также приняты меры по обеспечению эффективного надзора и контроля за государственными служащими.

Список использованной литературы:

1. Рейтинг стран мира по индексу глобальной конкурентоспособности. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index>
2. Saxena N.C. Virtuous Cycles: The Singapore Public Service and National Development. – Singapore, 2011. – 200 p.
3. Tessema M. T., Soeters J. L., Ngoma, A. Decentralization of HR functions. Lessons From the Singapore Civil Service Review of Public Personnel Administration. 2009. vol. 29. no 2. P. 168-188.
4. Урчинов А.И. Управление персоналом: Учеб. пособие. – М.: РАГС, 2008. – 122 с
5. Кадыров А., Мынжассаров Р. И. Система государственного управления и государственной службы в Республике Казахстан // Проблемы экономики и менеджмента. – 2016. – № 1 (53). – С. 146–151.
6. Бейсембаев А.А. Система государственной службы республики казахстан: тенденции и перспективы // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2010. – № 3. – С. 110-124

УДК 351/354(595.13)

СИНГАПУРСКАЯ МОДЕЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ

Абдикенова Д.

магистрант 2 курс, Каспийский Университет, г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Данная статья посвящается изучению теоретических и практических аспектов и особенностей сингапурской модели государственной службы. Пользуясь технической помощью в предыдущие годы, Сингапур с 1960-х годов делится своим опытом развития со странами со всего мира. Создание в 1992 году Сингапурской программы сотрудничества, призванной содействовать более скоординированному наращиванию кадрового потенциала и сотрудничеству является свидетельством приверженности Сингапура этой цели.

Признавая особые условия Сингапура как богатого города-государства, можно извлечь некоторые уроки, которые могут иметь более широкое применение для развивающихся стран: важность добросовестности и решительных мер по борьбе с коррупцией; меритократия, выражающаяся в избирательном наборе лучших талантов; ориентация на результат, при которой оплата труда и продвижение по службе отражают индивидуальные результаты и вклад в инновации и результаты политики; а также конкурентоспособная заработная плата государственных служащих для снижения риска коррупции.

Успех Сингапура в области государственного управления может иметь лишь ограниченный потенциал для тиражирования: устойчивая политическая воля правительства, которое оставалось у власти на протяжении всего периода после

обретения независимости и привержено четкому видению национального развития в благоприятном политическом контексте, представляет собой преемственность, редко встречающуюся в других развивающихся странах.

Ключевые слова: государственная служба, государственное управление, правительство, меритократические принципы, минимизация коррупции, мотивация компетентности, должностные лица

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТІҢ СИНГАПУРЛЫҚ МОДЕЛІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме: Бұл мақала мемлекеттік қызметтің сингапурлық моделінің теориялық және практикалық аспектілері мен ерекшеліктерін зерделеуге арналады. Техникалық көмекті пайдалана отырып, Сингапур 1960 жылдардан бастап өзінің даму тәжірибесімен әлемнің түкпір-түкпірінен келген елдермен бөлісіп келуде. 1992 жылы кадрлық әлеуетті барынша үйлестірілген түрде арттыруға және ынтымақтастыққа жәрдемдесуге арналған Сингапурлық ынтымақтастық бағдарламасын құру Сингапурдың осы мақсатқа ұмтылысының айғағы болып табылады.

Сингапурдың бай қала-мемлекет ретіндегі ерекше жағдайларын мойындай отырып, адалдықтың және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі батыл шаралардың маңыздылығы; үздік таланттарды таңдап іріктеуден көрінетін меритократия; еңбекақы төлеу және қызмет бабында ілгерілету жеке нәтижелерді және инновациялар мен саясат нәтижелеріне қосқан үлесін көрсететін нәтижеге бағдарлану; сондай-ақ сыбайлас жемқорлық тәуекелін төмендету үшін мемлекеттік қызметшілердің бәсекеге қабілетті жалақысы тәрізді шаралар дамушы елдерде неғұрлым кеңінен қолданылуы мүмкін.

Сингапурдың мемлекеттік басқару саласындағы жетістігінің таралуы шектеулі әлеуетке ие болуы мүмкін: тәуелсіздік алғаннан кейінгі бүкіл кезең ішінде билікте қалған және қолайлы саяси контексте ұлттық дамудың нақты көзқарасын ұстанатын Үкіметтің тұрақты саяси еркі басқа дамушы елдерде сирек кездесетін сабақтастықты білдіреді.

Түйінді сөздер: Мемлекеттік қызмет, Мемлекеттік басқару, үкімет, меритократиялық қағидаттар, сыбайлас жемқорлықты азайту, құзыреттілікті ынталандыру, лауазымды тұлғалар

THE SINGAPORE MODEL OF PUBLIC SERVICE AND ITS FEATURES

Annotation: This article is devoted to the study of the theoretical and practical aspects and features of the Singapore model of public service. Taking advantage of technical assistance in previous years, Singapore has been sharing its development experience with countries from all over the world since the 1960s. The establishment of the Singapore Cooperation Programme in 1992 to promote more coordinated capacity-building and cooperation is a testament to Singapore's commitment to this goal.

Recognizing the special circumstances of Singapore as a rich city-state, some lessons can be learned that may be more widely applied to developing countries: the importance of integrity and strong anti-corruption measures; meritocracy, expressed in selective recruitment of the best talent; results orientation, in which pay and promotion reflect individual results and contributions to innovation and policy outcomes; and competitive salaries for public servants to reduce the risk of corruption.

Singapore's success in public administration may have only limited potential to replicate: the sustained political will of a Government that has remained in power throughout the post-independence period and is committed to a clear vision of national development in a supportive political context represents a continuity rarely seen in other developing countries.

Keywords: public service, public administration, government, meritocratic principles, minimization of corruption, motivation of competence, officials.

Эффективная государственная служба является одной из ключевых задач нашего времени – как для развивающихся, так и для развитых стран. В сильно глобализованном мире правительства сталкиваются со все более сложными и сквозными проблемами, такими как экономическая нестабильность, неблагоприятные демографические тенденции и изменение климата. С более образованными и вокальными гражданами, подкованными в использовании социальных сетей, государственные служащие оказываются под все более пристальным вниманием общественности.

На этом фоне предоставление государственных услуг и инфраструктуры приобрело новые масштабы. Правительствам уже недостаточно формулировать и осуществлять политику в рамках силосов – проблемы, с которыми сегодня сталкивается государственный сектор, требуют эффективного участия граждан, а также интегрированной и адаптируемой государственной службы, способной предвидеть и быстро реагировать на изменения в глобальной окружающей среде.

Образцовые кадры государственной службы Сингапура считаются одной из самых дисциплинированных бюрократий в мире благодаря своей эффективности, низкому уровню коррупции и высокому уровню подотчетности правительству и политическому руководству страны. Его вклад с момента обретения независимости в успех Сингапура широко признан. Это особенно примечательно, потому что экономический успех Сингапура был и остается в значительной степени обусловлен правительством, которое активно участвует в ряде ключевых секторов, таких как жилищное строительство, образование и промышленная политика

Сингапурская модель государственной службы основана на меритократических принципах найма и продвижения по службе, строгой бюрократической иерархии и административной беспристрастности. Успех в достижении высоких результатов по показателям международного управления и устойчивого экономического роста в течение почти 50 лет в значительной степени обусловлен четырьмя стратегиями, принятыми в ранний постиндустриальный период:

- всесторонней реформой Сингапурской государственной службы;
- сильными и действенными антикоррупционными мерами;
- децентрализацией Комиссии по государственной службе;
- выплата конкурентных рыночных зарплат для привлечения и удержания лучших кандидатов на государственной службе.

Хотя эти основные черты государственной службы продолжают сохраняться, государственная служба Сингапура эволюционировало в течение периода после обретения независимости. Она выборочно ввела новые реформы государственного управления, приняв рыночные принципы путем приватизации и создания государственных корпораций на расстоянии вытянутой руки, принятия новых моделей управления и методов электронного правительства, а также введения большей оперативности в предоставлении государственных услуг.

Правительство создало PS21 (Public Service for the 21st Century) в качестве специализированного подразделения в 1995 году для поддержания высоких стандартов качества и оперативности государственной службы, а также для создания среды инноваций и постоянного совершенствования. Правительство также доказало свою компетентность в области предвидения и долгосрочного планирования на случай непредвиденных обстоятельств, создав в 2009 году Группу «Центр стратегического будущего», которая стремится содействовать общегосударственному мышлению по ключевым стратегическим задачам посредством взаимодействия между департаментами и внешними заинтересованными сторонами.

Культура государственной службы Сингапура также тесно связана с состоянием отношений между государством и народом. Будучи демократией, Сингапур за свою недолгую историю видел преобладание одной политической партии – Партии народного действия. Хотя это и имеет свои недостатки, такая ситуация дала возможность компетентному правительству быть гораздо более вовлеченным в суровые административные процедуры, чем в политические споры – это позволило правительству сосредоточить свою энергию на хорошем управлении Сингапуром.

Минимизация коррупции. Сингапурская стратегия минимизации коррупции следовала классическим рекомендациям экономического анализа коррупции: повысить потенциальные издержки и снизить потенциальные выгоды от участия в коррупционной деятельности. Три важных шага, предпринятые в Сингапуре, включают:

- создание прочной правовой основы для широкого определения коррупции (включая намерение быть коррумпированным) с высокими штрафами для осужденных;
- создание Бюро по расследованию коррупции при канцелярии премьер-министра с четким мандатом на расследование злоупотреблений;
- существенное повышение заработной платы государственных служащих для уменьшения финансовых стимулов к коррупции.

Однако стоит отметить, что коррупция в Сингапуре в значительной степени контролировалась к концу 1970-х годов, в то время как существенное улучшение заработной платы и условий труда на государственной службе произошло позже, в 1980-х годах, и было, по крайней мере частично, направлено на предотвращение утечки мозгов в растущий частный сектор. Иными словами, коррупция была взята под контроль задолго до повышения зарплат. Это говорит о том, что уровень успеха, достигнутого Сингапуром в борьбе с коррупцией, может быть воспроизведен даже в странах, которые не в состоянии платить очень высокие зарплаты государственным служащим. Что необходимо, так это честность и компетентность политического руководства для борьбы с коррупцией путем создания и расширения возможностей антикоррупционного института, такого как КПИБ, а также для создания климата, в котором могут быть введены и применены сильные карательные меры против коррупции.

Признание, поощрение и мотивация компетентности. Принадлежность к государственной службе является источником гордости и престижа в Сингапуре. Правительство сознательно проводило жесткую политику по воспитанию и развитию гражданской службы, давало офицерам сложные задания, вдохновляло их на достижение результатов и тем самым обеспечивало воспитание лучших талантов для продвижения страны вперед. Ряд инициатив, таких как широкое использование стандартов обслуживания, группы по улучшению работы, системы оценки

эффективности, связанные с поощрениями и наградами за инновационную практику, а также меры по усилению обратной связи с потребителями государственных услуг, привили культуру эффективности и обслуживания клиентов среди передовых государственных служащих Сингапура. Такие реформы могли бы быть осуществлены и в других странах в качестве средства повышения мотивации государственных служащих.

Хотя схемы оплаты труда в масштабах и сложности Сингапура, возможно, не подходят для всех стран, значимые стимулы к работе (как денежные, так и неденежные), безусловно, должны применяться. Система карьерного роста должна вознаграждать результаты работы и наказывать (или исправлять) недостаточные результаты. Ничто так не деморализует хороших государственных служащих и не разрушает их эффективность, как неоправданный фаворитизм и незаслуженное покровительство при найме и продвижении по службе. Информированная, честная и справедливая оценка результатов деятельности является краеугольным камнем любой системы стимулирования.

Таким образом, многие страны, которые были заинтересованы в попытках усовершенствования государственного управления, извлекают выгоду из полного и тщательного изучения опыта государственной службы Сингапура. И опыт Сингапура стал решающим фактором в определении типа изменений и масштабов реформаторских инициатив. Однако, хотя другие страны могут извлечь уроки из опыта Сингапура, конкретное содержание и последовательность реформ каждая страна должна определять индивидуально, учитывая свой политический, экономический и социальный контекст, а также относительно сильные и слабые стороны.

Список использованной литературы:

1. Робинсон М. От старого государственного управления к новой государственной службе. Последствия для реформы государственного сектора в Развивающихся странах. – Сингапур, 2015. – 20 с.
2. Saxena N.C. Virtuous Cycles: The Singapore Public Service and National Development. – Singapore, 2011. – 200 p.
3. Радько Е.Д. Ценности как элемент корпоративной культуры государственных служащих Сингапура // Государственная служба. – 2019. – Т. 5. – № 21. – С. 12-16.
4. Bellows, T. J. Bureaucracy and development in Singapore. Asian Journal of Public Administration. 1985. vol. 7. no 1. P. 55-69.
5. Vidhya Ganesan, Yishan Lam, and Diaan-Yi Lin. How Singapore is harnessing design to transform government services. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://www.mckinsey.com/industries/public-and-social-sector/our-insights/how-singapore-is-harnessing-design-to-transform-government-services#>
6. Public Service division. Prime Minister's office. Transforming the Public Service to Build Our Future Singapore. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://www.psd.gov.sg/what-we-do/transforming-the-public-service-to-build-our-future-singapore>
7. Wong B., Huang X. Political legitimacy in Singapore. Politics & Policy. 2010. vol 38. P. 523-543

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН ТҮЛҒАЛАРДЫ
ҰСТАП БЕРУ БОЙЫНША КӨПЖАҚТЫ**

Амантаева А. Б.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты

Түйіндеме: Қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру бойынша көпжақты халықаралық-құқықтық механизмдерге халықаралық ұйымдар мен көпжақты халықаралық шарттар аясындағы ынтымақтастықты жатқызуға болады. Бүгінгі таңда Қазақстан қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру аясындағы көпжақты халықаралық ынтымақтастықты Халықаралық қылмыстық полиция ұйымы (Интерпол) және ТМД елдерінің алдыңғы тарауда қаралып өткен азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынастар туралы Минск Конвенциясы, Кишинев Конвенциясы, ТМД-на мүше-мемлекеттердің басшыларының Кеңесі, ТМД мемлекеттері Бас прокурорларының Үйлестіру Кеңесінің шеңберінде жүзеге асыруда.

Еуропа Кеңесінің ресми көз қарасы бойынша Қазақстанға, ұйымның өз жалғасын қайтақарастыру жөніндегі арнайы комитетімен ұсынылған, ассоциацияланған-мүше мәртебесін беру қалыптасқан жағдайдан шығуға мүмкіндік берер еді. Еуропа Кеңесінің өз позициясына сүйенсек, бұл мәртебе Республикаға ұйыммен қажетті байланыстар орнатуға мүмкіндік береді. Мәселен, мұндай мәртебе кезінде Қазақстанның көптеген маңызды жалпы еуропалық Конвенцияларға, соның ішінде ұстап беру туралы Еуропа Конвенциясына қосылуы Еуропа Кеңесі тарапынан қолдау табатын болады. Осылайша, ұйымның толық құқылы мүшесі болмағанның өзінде Қазақстан осы халықаралық шартқа қосыла алар еді. Алайда, қазіргі уақытта да Республикаға бақылаушы немесе ассоциацияланған мүше мәртебесін бергенге дейін де, бұл мәселені шешу негізінен Еуропа кеңесінің өзіне байланысты.

Осындай ынтымақтастық процесінде мемлекет халықаралық құқықбұзушылықты саралаудың теориялық және тәжірибелік мәселелерін келіседі, халықаралық қылмыстылықтың алдын алу және жою шараларын белгілейді, жеке қылмыстарға және қылмыс жасаған тұлғаларға өз юрисдикциясын белгілейді, жазаның қайталанбауын қамтамасыз етеді, қылмыстық істер бойынша құқықтық көмекті жүзеге асырады.

Түйін сөздер: криминалист, конгресс, криминалдық полиция, интерпол, экстрадиция.

**УЧАСТИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В МНОГОСТОРОННИХ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМАХ ПО ВЫДАЧЕ ЛИЦ,
СОВЕРШИВШИХ ПРЕСТУПЛЕНИЯ**

Аннотация: К многосторонним международно-правовым механизмам по выдаче лиц, совершивших преступления, можно отнести сотрудничество в рамках международных организаций и многосторонних международных договоров. На сегодняшний день Казахстан осуществляет многостороннее международное сотрудничество в сфере выдачи лиц, совершивших преступления, в рамках международной организации уголовной полиции (Интерпол) и Минской конвенции о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным

делам стран СНГ, рассмотренных в предыдущей главе, Кишиневской Конвенции, Совета глав государств-участников СНГ, Координационного совета генеральных прокуроров государств СНГ.

По официальному мнению Совета Европы, присвоение Казахстану статуса ассоциированного члена, представленного специальным комитетом по пересмотру самого продолжения организации, позволило бы выйти из сложившейся ситуации. Судя по позиции самого Совета Европы, этот статус позволит республике установить необходимые контакты с организацией. Так, при таком статусе присоединение Казахстана ко многим важным общеевропейским конвенциям, в том числе к Европейской конвенции о выдаче, будет поддержано Советом Европы. Таким образом, даже не будучи полноправным членом организации, Казахстан мог бы присоединиться к этому международному договору. Однако и в настоящее время, до присвоения республике статуса наблюдателя или ассоциированного члена, решение этого вопроса во многом зависит от самого Совета Европы.

В процессе такого сотрудничества государство согласовывает теоретические и практические вопросы квалификации международных правонарушений, устанавливает меры по предупреждению и ликвидации международной преступности, устанавливает свою юрисдикцию над отдельными преступлениями и лицами, совершившими преступления, обеспечивает бесповоротность наказания, осуществляет правовую помощь по уголовным делам.

Ключевые слова: криминалист, конгресс, криминальная полиция, интерпол, экстрадиция.

MULTILATERAL COOPERATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN ON EXTRADITION OF PERSONS WHO HAVE COMMITTED CRIMES

Annotation: Multilateral international legal mechanisms for the extradition of persons who have committed crimes include cooperation within the framework of international organizations and multilateral international treaties. To date, Kazakhstan carries out multilateral international cooperation in the field of extradition of persons who have committed crimes within the framework of the International Criminal Police organization (Interpol) and the Minsk Convention on legal assistance and legal relations in civil, family and criminal matters of the CIS countries, the Chisinau Convention, the Council of heads of CIS member states, the Coordinating Council of prosecutors General of the CIS states, which was discussed in the previous chapter.

According to the official vision of the Council of Europe, granting Kazakhstan the status of an associate member, recommended by the special committee for reviewing its continuation of the organization, would allow us to get out of the current situation. Judging by the position of the Council of Europe, this status allows the Republic to establish the necessary contacts with the organization. For example, under this status, Kazakhstan's accession to many important pan-European conventions, including the European Convention on extradition, will be supported by the Council of Europe. Thus, even without being a full member of the organization, Kazakhstan could join this international treaty. However, at present, even before granting the Republic the status of Observer or associate member, the solution of this problem largely depends on the Council of Europe itself.

In the process of such cooperation, the state coordinates the theoretical and practical issues of qualification of international offenses, establishes measures to prevent and Eliminate International Crimes, establishes its jurisdiction for individual crimes and persons who have

committed crimes, ensures the non-repetition of penalties, and provides legal assistance in criminal cases.

Key words: criminologist, Congress, criminal police, Interpol, extradition.

Мемлекет аумағынан тыс іздестіру әрекеттерін жүзеге асыруда, яғни Халықаралық іздестіруде 1923 жылы құрылған Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының алатын орны ерекше. Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының қызметі туралы бізбен жоғарыда айтылған болатын. Бұл ұйым өзінің жүйелі құрылысына, құқықтық негізіне және техникалық қамтамасыз етілуіне қарай, Халықаралық полициялық ынтымақтастықты тиімді басқарады. Ұйымның мүшелері мемлекет емес, арнайы полициялық органдар болып табылады. Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының қысқаша тарихына тоқталсақ, 1889 жылы Халықаралық қылмыстық құқық одағының құрылтай отырысы болған. Оның қатысушылары халықаралық аренада болып жатқан халықаралық қылмыстылықпен күресуде әрбір елдің полициялық қызметін бір орталыққа шоғырландыруға шақырды [1, 14 б].

1905 жылы герман тіліндегі елдердің криминалистерінің Халықаралық конференциясында халықаралық қылмыстылыққа қарсы күресу үшін полициялық қызметті біріктіруге қадам жасалынды. Криминалистер Гамбургте өздерінің 10-шы халықаралық ассамблеясында қарап қабылдады, Халықаралық қылмыстылық туралы мәліметті алмастыру үшін барлық елде полициялық орталық бюросын ұйымдастыру қажет, - деген қорытындыға келген.

Халықаралық қылмыстылықпен күресу мәселелері ұқсас халықаралық конференцияларда және конгресстерде кеңінен талқыланды: 1905 ж. (Буэнес-Айресте); 1909 ж. (Мадридте); 1910 ж. (Буэнес-Айресте); 1912 ж. (Сан-Паулода, Берлинде); 1913 ж. (Вашингтонда). Онда Халықаралық қылмыстылықпен күресу үшін Халықаралық полиция ұйымын құру мәселесі қозғалынды.

Криминалдық полицияның 1914 ж. 14-20 сәуір аралығында Монакода өткен бірінші Халықаралық конгрессіне Франция, Италия, Ресей, Австрия және Ұлыбритания елдерінің қылмыстық полицияларының өкілдері қатысты. Конгресс қылмыстарды экстрадициялау және қамау рәсімдерін жүйелендіру мәселесін талқылады. Қорытындысында Монако үкіметіне Парижде халықаралық қылмысты идентификациялаудың бірегей халықаралық бюросын ұйымдастыру және төл құжаттың бірегей стандартын дайындау бойынша Халықаралық комиссияны құру жүктелінді. Бірақ, Монакода қабылданылған барлық қарарлар бірінші дүниежүзілік соғыстың басталуының нәтижесінде қараусыз қалды. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Халықаралық полиция ұйымының қажеттілігі арта түсті. Бұл Халықаралық қылмыстың кең етек алуымен, осы қылмыстардың салдарынан материалдық шығындардың көбеюімен байланысты болды. Бір елдің құқық қорғау органдарының жеке Халықаралық қылмыстылықпен күресуге күші жетпейтін бола бастады. Осыған орай, 1923 жылы 3-6 қыркүйек аралығында Венада Халықаралық полициялық конгресс болды. Конгресстің ерекшелігі, осы жерде Халықаралық полиция комиссиясы құрылды. Яғни, 1923 жылдың 6 қыркүйегінен бастап Интерполдың қалыптасуы басталады. Тек, 1956 жылға дейін бұл ұйым Халықаралық қылмыстық полиция комиссиясы деп аталынып келген. Халықаралық қылмыстық полиция комиссиясы 1924 ж. өзінің даму бағытын белгілейтін катарын қабылдады. Мысалы, Халықаралық қылмыстылық бойынша мәліметті жинайтын мәліметтік бөлімді құру, қылмыс жасаған тұлғаларды Халықаралық іздестіру жүйесін дайындау мәселелері көзделген.

1926 ж. 17-20 қыркүйек аралығында Берлинде өткен халықаралық қылмыстық полиция конгрессінің тақырыбы экстрадиция мәселесіне арналды. Бірақ, конгресс өткеннен кейін 4-жылдан кейін экстрадицияны жүзеге асырудың негізгі қағидалары жасалынған болатын. Бұл жерде айта кеткен жөн, Халықаралық қылмыстық полиция комиссиясының даму тарихының қараңғы кезеңдеріде болған, яғни герман нацистері өздерінің қылмыстық ойларын жүзеге асыру мақсатында осы ұйымның архивын белсенді түрде пайдаланған. 1940 жылдан бастап Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғанға дейін комиссия қызметін неміс қауіпсіздік қызметі басқарған. Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін батыс елдерінің полициялық ведомстваларының басшылары Халықаралық қылмыстық полиция комиссиясын қайта құру бағытында шаралар қабылдай бастады. Соғыстан кейін Халықаралық қылмыстық полиция комиссиясының конгрессін өткізуді Бельгия мемлекетінің әділет министрлігінің бас инспекторы Ф. Луваж өз мойнына алған.

Сонымен, Халықаралық қылмыстық полиция ұйымының тарихына үңіле отырып, Интерполды құрудың инициаторлары мемлекеттер емес, әлемдегі елдердің полициялық қызметінің ұлттық үкіметтік емес ұйымдары екендігіне көз жеткіземіз. Осыған орай, Интерпол - полиция емес, қылмыстылықпен күресудегі мүдделі елдердің қылмыстық полиция ведомствасын біріктіретін халықаралық ұйым.

Қазақстан Республикасының ПМ-нің жүйесіндегі 1993 жылы 27 сәуірдегі ҚР ПМ-нің №320 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасындағы Интерполдың Ұлттық Орталық Бюросы туралы Ереженің негізінде Қазақстан Республикасының ҰОБ-сы әрекет етеді [2].

Қазақстан Республикасының ҰОБ-сы - қылмыстылықпен күресуге бағытталған Қазақстан Республикасы құқық қорғау және өзге де мемлекеттік органдарының Интерполға мүше шетелдік мемлекеттерінің құқыққорғау органдарымен және Интерполдың Бас хатшысымен ынтымақтастық органы болып табылатын және басқару мәртебесін иемденетін Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігінің орталық аппаратының құрамына кіретін криминалдық полиция бөлімшесі. Интерполдың ҰОБ-сы құқыққорғау органдарымен тікелей байланыс жасау үшін өмір сүреді деуге болады. Бүгінгі таңда Қазақстан әлемнің 40 астам елдерімен байланыс орнатқан, яғни осы елдердің полициясымен тікелей жұмыс істелген.

ҰОБ-ның басты мақсаты: қылмыстық қылмыс туралы мәліметтермен тиімді Халықаралық алмасуын қамтамасыз ету; Қазақстан Республикасының Халықаралық шарттарына сәйкес шетелдік мемлекеттердің халықаралық құқық қорғау органдарының өтінішін орындауға көмек көрсету; қатысушысы Қазақстан Республикасы болып табылатын қылмыстылықпен күресу мәселесі бойынша Халықаралық шарттардың орындалуын қадағалау. Интерполдың ҰОБ-сы тек қылмыстық қылмыстармен күресу аясында ғана өз қызметін жүзеге асырады (ал, саяси, әскери, діншілдік және нәсілдік қылмыстар қамтылмайды). Қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру немесе экстрадициялауда Ұлттық Орталық Бюроның негізгі атқаратын рөлі төмендегідей: Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы Интерполдың Қазақстандағы Ұлттық Орталық бюросына осы ұйымның желісі бойынша белгілі бір тұлғаға іздеу салу немесе оны ұстап беру туралы тапсырыс береді. Ұлттық Орталық Бюро іздеу салынатын немесе ұстап берілетін тұлғаның болжамды түрде қай мемлекетте орналасуы мүмкін екеніне қарай сол мемлекеттегі Интерполдың Ұлттық Орталық Бюросына қажетті тұлғаны іздеп тауып, ұстап беру туралы хабар жібереді. Егер шет мемлекеттердің Ұлттық Орталық Бюроларының бірінен іздеу салынған тұлғаның табылғандығы туралы хабар келсе, Қазақстандық Ұлттық Орталық Бюро оған аталған тұлғаны қамауға алу және

экстрадициялау туралы Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасы дайындаған қажетті құқықтық құжаттардың көшірмесін (камауға алу туралы қаулының көрмесі, ұстап беру туралы өтініш және басқа да құжаттар) береді. Ал, ұстап беру туралы тапсырманың түп нұсқасын Бас Прокуратура дипломатиялық каналдар бойынша сұрау жіберілген мемлекеттің тиісті әділет немесе прокуратура органына жібереді.

Қазақстан Республикасының ҰОБ-ның тәжірибесінде нәтижелер бар, яғни, халықаралық іздестіруде болған қылмыс жасаған тұлғалардың бірнешеуін ұстаған, экстрадиция туралы мәселені шешу үшін істің бәрі Бас прокуратураға жіберілген. Мысалы, 1 миллион доллар көлемінде ақша қаражатын талан-тараж жасаған және соңында қашып кетіп тығылған, халықаралық іздестіру жарияланған Қазақстанның азаматы қылмыскер Кучманы Польшада ұсталған. Сонымен қатар, Қазақстан Скотленд-Ярдпен бірге тергеуді 1993 жылы бастап 1995 жылы аяқтаған. Англияда 200 мың фунт стерлинг көлеміндегі парфюмерия өнімдерін ірі мөлшерде талан-таражға салынған. Осы қылмыс Англияда басталып Қазақстанда аяқталған. Үлкен мөлшерде жүк жоғалған. Тергеу барысында осы жүк басында Балтикада кездестірілді, ал соңында іздер Алматыға алып келген. Қазақстанға Скотленд-Ярд-дан оперативтік-тергеу тобы келген, Қазақстан тарапынан оперативтік шаралар жүргізіліп, контрабандалық жүк келген фирма мен адамдары анықталынған. Тергеу аяқталып, тауарлар алынып, тәркіленген.

Бүгінде Қазақстан Республикасында экстрадиция мәселесі 1998 жылы 27 сәуірде ҚР ПМ-мен бекітілген «Интерпол линиясы арқылы Қазақстан Республикасының құқық қорғау органдарымен өтінішті жіберу және тапсырманы орындау туралы» Нұсқаумен де реттелінеді. Осы Нұсқаудың мақсаты халықаралық сипаттағы қылмыстың алдын алу, ашу және тергеу процессінде Интерпол арқылы құқық қорғау органдарымен өтінішті жіберу және тапсырманы орындау тәртібін бекіту болып табылады. Нұсқаудың VI тарауы қылмыс жасаған тұлғаларды тұтқынға алу және экстрадициялауға (ұстап беруге) арналған. Осы Нұсқауға сәйкес, экстрадиция - бұл рәсім, яғни, бір мемлекет өзге мемлекеттен осы мемлекетпен сотталған тұлғаны, немесе оны сотқа тарту немесе үкімді орындау мақсатында оған қатысты ұлттық заңымен қылмыстық қудалау жүзеге асырылған тұлғаны ұстап беруін сұрауы мүмкін. Сонымен қатар, осы жерде бір мезетте экстрадицияны заңдық акті ретінде де қарастырған, яғни ұстап беру талабы қойылған тарап тұлғаны беру арқылы да жүзеге асыруын білдіреді [2, 73 б.].

Жоғарыда айтып кеткендей, қылмыс жасаған тұлғаларды тұтқынға алу және ұстап беру мәселесі Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасының күзіреттілігіне жататындығы бәрімізге белгілі, осыған байланысты экстрадициялауға жататын тұлғаны тұтқынға алу және ұстап беру туралы өтініші ПМ-інің тергеу органына немесе Қазақстан Республикасы Прокуратурасының тергеу және анықтама үшін қадағалау Басқармасына бағытталады. Республика прокуратурасының тергеу және анықтама үшін қадағалау Басқармасының тапсырмасы бойынша осы елдегі Интерполдың ҰОБ-сы іздестірілген тұлғаның болуы мүмкін елдің Интерполының ҰОБ-сы арқылы немесе Интерполдың Бас секретариаты арқылы халықаралық іздестіруді ұйымдастырады. Шет мемлекеттің ҰОБ-нан оның аумағында іздестірілген тұлғаның табылғандығы туралы мәліметті алғаннан кейін, ұстап беру талабы қойылған тараптың ҰОБ-на Бас прокуратурамен дайындалған тұтқынға алу және ұстап беру туралы Халықаралық тергеу тапсырмасының шет тілге аударылған көшірмесін береді. Сонымен қатар, Бас прокуратура көзделген тапсырманың түпданасын ұстап беру талабы қойылған

тараптың тиісті әділет немесе прокуратура органына дипломатиялық арна арқылы жібереді.

Нұсқауда өзге де шарттармен және заңдарда көзделгендей, ұстап беруге әкелетін қылмыстар, оларды жасағаны үшін мыналар көзделетін қылмыстарды білдіреді:

1) жасалған қылмыс қауіпті болуы және оны жасағаны үшін бір жылдан кем емес мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі жаза немесе одан да ауыр жаза көзделсе;

2) жасалған іс-әрекет бір мезетте сұратып отырған елдің де және ұстап беру талабы қойылған елдің де қылмыстық заңы бойынша (екіжақты инкриминациялау ережесі) жазалануы тиіс.

Интерпол линиясы арқылы ҚР құқық қорғау органдары өтінішті ала отырып, тапсырманы орындаған. Мысалы, өзге елдің алаяқ бизнесмендері біздің елімізге келіп құқықбұзушылық жасаған. Екі ағылшын отбасы Қазақстанда «Элитный туризм» фирмасын ашқан. Анықтай келе, олар бұрыннан бері Еуропада іздеу салынған, ірі халықаралық алаяқтар болып табылған және олар Қазақстанға келіп қудалаудан тығылған. Осы жерде Қазақстанның ҰОБ-сы оларды анықтаған, бірақ олар қашып үлгерді. Осында тағыда Скотленд-Ярддан оперативтік топ келіп, алаяқтарды іздестіруді жалғастырған. Интерпол желісі бойынша қылмыскерлерді ұстап берудің Халықаралық - құқықтық механизімі өте ыңғайлы болып табылады [4]. Өйткені ұстап беру процедурасы салыстырмалы түрде карағанда тез жүреді және Интерполға 180-нен аса мемлекет мүше екенін ескерсек, оның тиімді механизм екеніне көзіміз жетеді. Алайда, Интерпол желісі бойынша кез келген тұлғалар экстрадициялана бермейді. Мысалы, осыған дейін айтып кеткеніміздей, бұл ұйым саяси сипаты бар істерді, сондай-ақ әскери, діни, нәсілдік тұрғыдағы тұлғаларды ұстап беру жөніндегі істерді қарастырмайды.

Экстрадициялау үшін қойылатын басты талаптардың бірі -жасалған қылмыс екі тараптың да (яғни, сұраушы және сұраушы тараптар) заңнамасы бойынша қылмыстық іс-әрекет ретінде танылуға тиіс. Мұны теорияда «екіжақты инкриминация (Айып тағу) қағидасы» деп атайтынын бірнеше рет тілге тиек еткен болғанбыз.

Қылмыстылықтың шекарасы жоқ, қылмыс интернационалды және транснационалды деуге болады. Егер біздер өз шекарамызды қорғасақ, егеменділікке барсақ, ал қылмыскерлер осы шекараны сақтамайды, және осы жерде Интерпол – халықаралық қылмыстылықпен күресудің жалғыз ғана механизімі болып табылады деуге әбден болады.

Қазақстан Республикасының қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру бойынша көпжақты халықаралық-құқықтық ынтымақтастықтың тағы бір нысанын Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының шеңберіндегі экстрадициялық мәселелерді шешу қызметтері құрайды. Бүгінгі таңда қылмыстылықпен күресу аясындағы ТМД-на мүше-мемлекеттердің келісімшарттарын екі топқа бөліп қарастыруға болады. Біріншісі, жалпы механизм деп аталады, яғни экстрадиция мәселесінің Достастық шегінде жүзеге асырылуы, яғни ҚР-сы өзінің халықаралық-құқықтық механизмін бізбен жоғарыда толық қарастырылған Минск Конвенциясы мен Кишинев Конвенциясы шегінде жүзеге асырады. Ә.Б. Мельниковтың пікірі бойынша, «Минск Конвенциясы құқықтық көмек туралы халықаралық көпжақты келісімшарттардың «идеалды» моделі болып табылады, Конвенция өз кезегінде халықаралық-құқықтық көмектің жүзеге асырылуын жеңілдетеді және осы процесте қалыптасқан құқықтық кемшіліктерді азайтады».

Мемлекетаралық бағдарламаның алдына қойылған шаралары: ынтымақтастықтың халықаралық-құқықтық негіздерін нығайту мақсатында, азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынас туралы

Конвенцияны жетілдіру. Бұл тапсырма ТМД-на мүше-мемлекеттердің Бас прокурорларының Координациялық Кеңесіне жүктелінді.

- өзге мемлекеттің аумағында қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру тәртібі туралы ұлттық заңдарды жетілдіру;

Интерполдың Бас Ассамблеясының және Интерполдың ҰОБ-ның ұсынысын ескере отырып, ТМД-на мүше-мемлекеттердің аумағындағы тұлғаларды мемлекетаралық іздестіру туралы Нұсқауының жаңа редакциясын дайындау;

ТМД-на мүше-мемлекеттердің қылмыстылықпен күресу аясындағы халықаралық ынтымақтастығының халықаралық-құқықтық базасын кеңейту мақсатында БҰҰ-ның және Европа Кеңесі аумағында жасалынған негізгі шарттарға қосылу тиімділігі туралы мәселені қарастыру.

Бірақ, Мемлекетаралық бағдарламаны жүзеге асыру процессінде біздің көзқарасымыз бойынша, жоспарланған кейбір шаралар тиімсіз. Өйткені, бағдарламада 70-жуық шаралар көзделген. Әрбір мемлекеттің қабылдаған экстрадиция тәртібі туралы заңдары толық ТМД-ның Минск Конвенциясына сай келмейді. Мысалы, ҚР ҚПК мен Минск Конвенциясы мен Кишинев Конвенциясының ережелері бізбен жоғарыда талданылған болатын. Осы алға қойылған мәселелерді шешуге қол жеткізу үшін 2002 жылы 7 қазанда Кишиневте ТМД-ның мемлекет басшыларының Кеңесі 2003-2004 жылдар аралығындағы қылмыстылықпен күресудің жаңа Мемлекетаралық бағдарламасын бекітті [5, 41 б.] және Азаматтық, отбасылық және қылмыстық істер бойынша құқықтық көмек және құқықтық қатынас туралы Кишинев Конвенциясын қабылдады [83, 9 б]. Мемлекетаралық бағдарламада БҰҰ-ның, оның арнайы мекемелерінің және Европа Кеңесінің шеңберінде жасалынған негізгі халықаралық шарттарды қамти отырып, осы шарттарға қосылу міндеттілігі жүктелінді (мысалы, 1957 жылғы ұстап беру туралы Европа Конвенциясына).

Екіншісі - бұл ведомствалық механизм. Қылмыстылықпен күресудің басты бағытын әртүрлі мемлекеттердің құқыққорғау органдарының өзара әрекеті бейнелейді. Бұл жерде ТМД мемлекеттері Бас прокурорларының Үйлестіру Кеңесінің қызметін айтуға болады. Бас прокурорлардың Үйлестіру Кеңесі 1995 жылы 7 желтоқсанда құрылып, өз қызметін Үйлестіру Кеңесі Ережесінің негізінде жүзеге асыруда. Бас прокурорлардың Үйлестіру Кеңесінің мақсаты 1-бапқа сәйкес, «...қылмыстылықпен күресу саласында ТМД-на мүше-мемлекеттердің прокуратура органдарының ынтымақтастығын нығайту...».

ТМД-ды мемлекет басшыларының Кеңесінің 2000 жылғы 25 қаңтардағы ТМД-на мүше-мемлекеттердің Бас прокурорларының Үйлестіру Кеңесі туралы шешімінде ТМД-на мүше-мемлекеттердің Бас прокурорларының Үйлестіру Кеңесіне Достастықтың мемлекетаралық органы мәртебесі берілді. Бішкекте 2003 жылы 4 қыркүйекте ТМД мемлекеттерінің Бас прокурорларының Үйлестіру Кеңесінің отырысы болды. Күн тәртібінде: тұлғаларды ұстап беру және ТМД-на мүше-мемлекеттердің құқық қорғау органдарының ынтымақтастығын нормативтік құқықтық реттеу туралы мәселелер қойылды. Осы алға қойылған мәселелерді шешу мақсатында 2002 жылы 7 қазанда ТМД елдерінің басшылары қол қойған Кишинев Конвенциясын ратификациялау процессін жеделдету бойынша шаралар қолдануды ТМД елдерінің басшыларына жүктелген. Үйлестіру Кеңесі өз отырысын Киевте 2004 жылдың сәуірінде өткізуді шешкен.

Өз кезегінде Л.Ю. Галенская, ұстап беруге жататын тұлғаны іздестіру ісінде мүдделі мемлекетке құқықтық көмек көрсету, біріншіден, дипломатиялық жолмен және екіншіден, өз елінде іздестіру және анықтау өкілеттілігін иемденетін органдар

арасындағы байланыс арқылы жүзеге асырылу мүмкіндігін атап көрсеткен. Осы көзқарас халықаралық ынтымақтастықты кеңейту мақсатында кеңінен қолдау табуда. Мысалы, 1992 жылғы 24 сәуірдегі қылмыстылықпен күресу аясындағы тәуелсіз мемлекеттердің ПМ-нің өзара әрекет етуі туралы келісімшартының 6-бабына сәйкес, «қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін немесе үкімді орындау үшін тұлғаларды ұстап беруге» өзара көмек береді. Ал, 1999 жылы шілдеде ҚР-сы ТМД-на мүше-мемлекеттердің аумағындағы құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің келуі және өзара әрекет ету тәртібі туралы шартты бекітті. Тағы бір айта кететін жай, 1996 жылы бірінші рет және жалғыз ғана прокурорлар ұйымы болып табылатын Прокурорлардың Халықаралық Ассамблеясы құрылған. Бұл ұйым қылмыстылықпен күресудегі құқыққорғау органдарының өзара әрекет етуініңтағы бір желісінің қалыптасқандығын көрсетеді. Міне, 1999 жылы қыркүйекте ҚР-сы Бас прокуратурасы осы халықаралық ұйымның мүшесі болып қабылданылды.

Жұмыстың осы бөлігінде қарастыруды талап ететін тағы бір мәселе - бұл Еуропа Кеңесі аясында 1957 жылы қабылданған және экстрадиция аясындағы халықаралыққұқықтың атақты қайнар көздерінің бірі ретінде танылған ұстап беру туралы Еуропа Конвенциясына Қазақстанның қосылу қажеттілігі. Қазақстан бұл Конвенцияға бүгінгі таңда, ең алдымен, осы жалпы еуропалық аймақтық ұйымның мүшесі болып табылмағандықтан қатыспайды. Біздің еліміз бұл ұйымға мүше боп ену мәселесі жайлы онымен 1995 жылдан бастап ресми келіссөздер жүргізіп келеді. Қазіргі уақытқа дейін онды жауап алынған жоқ. Дегенмен де, республикамыз өзіне бақылаушы мәртебесін беруді белсенді түрде танытуда, өйткені бұл құқықтық жағдай оған болашақта осы ұйымның толық құқықты мүшесі болуға мүмкіндік береді. Ал, Еуропа Кеңесінің өзі, сірә, Қазақстанның толық мүшелігітуралы мәселені қарастыруға болмайды деген пікірді ұстанатын көрінеді. Логикаға сүйенсек мұндай позиция 1989 жылы Еуропа Кеңесі - Парламенттік Ассамблеясының Консультативті (кеңес беруші) органымен оның Орталық және Шығыс Еуропа мемлекеттерін, оларды ұйымның толық құқылы мүшелігіне қабылдағанға дейін, білдіру үшін құрылған арнайы шақырылған ел мәртебесін де жоққа шығаруға тиіс [6].

Сонымен, жоғарыда айтылған мәселелерді қорытындылай келе, Қазақстанның халықаралық қылмыстылықпен күресудегі ынтымақтастығын екі түрге бөлуге болады:

- шарттық-құқықтық (яғни, осы жұмыстың жоғарғы бөлімінде айтылғандай Қазақстан Республикасының қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру туралы екіжақты шарттарды жасасуы);

- Конвенциялық механизм (яғни, халықаралық ұйымдар аясындағы институциялық механизмі және арнайы келісімдерді жасасу жолдары).

Түйіндей келе, Қазақстанның халықаралық қылмыстылықпен күресудегі ынтымақтастығының төмендегідей негізгі нысандарын бөліп көрсетуге болады:

- мемлекеттер арасында жасалынған арнайы келісімдерге қатысты қылмыстық алдын алу және бұлтартпау;

- қылмыстық қудалау үшін өзге мемлекетке немесе халықаралық органға қылмыскерді ұстап беру;

- өзге мемлекетте сот әділдігін жүзеге асыру кезінде өз мемлекетінің азаматының құқықтары мен бостандығын қорғау;

- қылмыстылықтың себебі мен өзге де мәселелерін бірігіпанықтау, сонымен қатар, полициялық және өзге органдардың жұмысының тәжірибесімен алмасу;

- өзге мемлекетке материалдық-техникалық көмек көрсету, оперативтік, құқықтық мағлұматтармен алмасу және т.б.

Қазақстан Республикасының халықаралық қылмыстылықпен күресудегі осы жоғарыда аталған нысандарға бөлу халықаралық қылмыстылықпен күресудегі қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру мәселесінің күрделілігімен және мүдделі мемлекеттің егемендігіне тікелей қол сұғатындығымен байланысты болып отыр. Экстрадициялық рәсім өте күрделі, уақыты бойынша ұзақ прогресс, яғни, бірнеше мемлекеттердің мүддесіне қол сұғатындығымен айқындалынады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Токсанбаев А.Б. Особенности правового статуса Интерпола как межправительственной организации // Предупреждение преступности. - 2012. - №1.- С. 14-17.
2. Постановление Кабинета Министров Республики Казахстан от 20 июля 1993 г. №629 «О мероприятиях в связи с вступлением РК в Международную организацию уголовной полиции (Интерпол)» [Электронный ресурс] // <https://online.zakon.kz/document: 17.02.18>
3. Карикболов Б.С. Пресупление без границ // Заң және заман. - 2015. - № 5. - С. 71-75.
4. Инструкция о порядке исполнения и направления правоохранительными органами Республики Казахстан запросов и поручений по линии Интерпола, утверждена приказом МВД РК от 27.04.98 г. №132 [Электронный ресурс] // <https://online.zakon.kz/document: 22.02.18>
5. Галимжанов Н.М. Интерпол в Казахстане - контакты крепнут // Фемида. - 2011. - № 10. - С. 40-43.
6. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдері Бас прокурорларының Үйлестіру Кенесі туралы 7 желтоқсан 1995 жылғы Ережесі [Электрондық ресурс] // <https://online.zakon.kz/document: 18.03.18>

УДК 349.4(574)

ЖЕР ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҒЫ ӘКІМШІЛІК ЖАУАПКЕРШІЛІКТІ ҚОЛДАНУДЫҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ

Арыстанова Т.Б.

*Д.Қонаев атындағы евразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қаласы*

Түйіндеме. Бұл мақалада Қазақстан Республикасының жер құқық бұзушылықтары үшін әкімшілік жауапкершілік мәселелері талқыланады.

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде әкімшілік жауапкершілік жер заңнамасын бұзған кезде қолданылатын жауапкершіліктің ең көп таралған түрі болып табылады. Қазақстан Республикасының Жер кодексінің № 442 Кодексі (бұдан әрі мәтін бойынша - Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442 Кодексі) әкімшілік жауапкершілікті қолданудың негізі жер құқық бұзушылығы болып табылады.

Ғылыми әдебиеттерде жер құқық бұзушылығы деп "жер ресурстарын ұтымды және ұқыпты пайдалану туралы міндеттерді орындамайтын, жер иелерінің, оның иелері

мен пайдаланушыларының құқықтары мен заңды мүдделерін жүзеге асыруға кедергі келтіретін, мемлекет белгілеген жер тәртібі мен жерді басқаруды ұлттық байлық ретінде бұзатын адамның кінәлі, заңсыз әрекеті (әрекетсіздігі) түсіндіріледі.

Кейбір авторлар " жер құқығы - бұл жер заңнамасын бұзатын, жағымсыз салдарға әкелетін немесе осындай салдарлардың пайда болу қаупін тудыратын және заң бойынша жазаланатын әлеуметтік қауіпті, заңсыз әрекет (әрекет немесе әрекетсіздік)"

Жер құқық бұзушылықтарын жасауға кінәлі адамдар заңдарда белгіленген тәртіппен жауапқа тартылады. Жер құқығы теориясы жер құқық бұзушылықтарын екі топқа біріктіруге болады деп санайды: таза жер құқық бұзушылықтары және экологиялық жер құқық бұзушылықтары.

Құқық бұзушылықтарды сипаттау үшін оларды жіктеу әдісі қолданылады, ол әртүрлі белгілер бойынша жүргізіледі. Алайда, жауапкершіліктің түрлері бойынша жіктеу практикалық маңызды болып табылады. Осы жіктеуге сәйкес қылмыстық қылмыстар, әкімшілік және азаматтық құқық бұзушылықтар, тәртіптік теріс қылықтар ерекшеленеді. Жер қылмыстары жер қатынастарының объектісі ретінде жерге қылмыстық құқық бұзушылық ретінде анықталады.

Қазақстан Республикасының президенті Қасым-Жомарт Тоқаев жерді шетелдіктерге беруге тыйым салуға қол қойды.

Түйін сөздер: әкімшілік жауапкершілік, жер құқық бұзушылықтары, алдын-алу, мәселелер, негізгі бағыттар, жер кодексі, мемлекет басшысының үкімі.

ЗЕМЕЛЬНОЕ ПРАВОНАРУШЕНИЕ КАК ОСНОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы административной ответственности за земельные правонарушения Республики Казахстан.

На современном этапе развития общества административная ответственность является наиболее распространенным видом ответственности, применяемым при нарушении земельного законодательства. Кодекс Земельного кодекса Республики Казахстан № 442 (далее по тексту - Земельный кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года № 442) основанием для применения административной ответственности является земельное правонарушение.

В научной литературе под земельным правонарушением понимается " виновное, незаконное действие (бездействие) лица, не выполняющего обязанности о рациональном и бережном использовании земельных ресурсов, препятствующего осуществлению прав и законных интересов землевладельцев, их владельцев и пользователей, нарушающего установленный государством порядок и управление землей как национальным богатством.

Некоторые авторы утверждают, что "земельное право - это общественно опасное, противоправное действие (действие или бездействие), нарушающее земельное законодательство, приводящее к негативным последствиям или создающее угрозу наступления таких последствий и наказуемое по закону"

Лица, виновные в совершении земельных правонарушений, привлекаются к ответственности в порядке, установленном законодательством. Теория земельного права считает возможным объединить земельные правонарушения в две группы: чисто земельные правонарушения и земельные правонарушения с экологической окраской.

Для характеристики правонарушений применяется метод их классификации, который проводится по различным признакам. Однако наиболее важное практическое

значение имеет классификация по видам ответственности. В соответствии с данной классификацией выделяют уголовные преступления, административные и гражданско-правовые правонарушения, дисциплинарные проступки. Земельные преступления определяются как уголовно наказуемые посягательства на земли как объект земельных правоотношений.

Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев подписал запрет на передачу земель иностранцам.

Ключевые слова: административная ответственность, земельные правонарушения, профилактика, вопросы, основные направления, Земельный кодекс, приговор главы государства.

LAND OFFENCE AS A BASIS FOR THE APPLICATION OF ADMINISTRATIVE RESPONSIBILITY

Annotation: This article discusses the issues of administrative responsibility for land offenses in the Republic of Kazakhstan.

At the present stage of the society's development, administrative liability is the most common type of liability applied in cases of violation of land legislation. Code of the Land Code of the Republic of Kazakhstan No. 442 (hereinafter referred to as the Land Code of the Republic of Kazakhstan dated June 20, 2003 No. 442) the basis for the application of administrative liability is a land offense.

In the scientific literature, a land offense is understood as " a guilty, illegal action (inaction) of a person who does not fulfill the obligation to rational and careful use of land resources, hinders the exercise of the rights and legitimate interests of landowners, their owners and users, violates the order established by the state and the management of land as national wealth.

Some authors argue that " land law is a socially dangerous, illegal act (action or omission) that violates land legislation, leads to negative consequences or creates a threat of such consequences and is punishable by law)"

Part 1 of Article 2.1 of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses recognizes an illegal, guilty action (inaction) of an individual or legal entity, for which this Code or the legislation of the Republic of Kazakhstan on administrative offenses establishes administrative responsibility. Since the Code of the Republic of Kazakhstan indicates the occurrence of administrative responsibility for land law, Land law is one of the types of administrative offense.

President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev signed a ban on the transfer of land to foreigners.

Keywords: administrative responsibility, land offenses, prevention, issues, main directions, Land Code, sentence of the head of state.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың жалпы ұғымының барлық белгілері (заңсыздық, кінәлілік, жазалану) жер құқық бұзушылығына түр құбылысы ретінде тән. Жер құқығында олар тек нақты жер-құқықтық мазмұнмен толтырылады.[1]

Біз жер құқық бұзушылығының бірінші белгісіне - заңсыздыққа жүгінеміз. Бұл белгі жауапкершіліктің нормативтік негіздерінің болуына байланысты. Жер құқығы заңсыз әрекет ретінде әрекет немесе әрекетсіздік түрінде көрінуі мүмкін. Әкімшілік жауапкершілікті қолданудың негізі ретінде жер құқық бұзушылығының ерекшелігі-бұл баптың нормасы. Ол жер құқық бұзушылықтарын жасауға кінәлі адамдардың

заңнамада белгіленген тәртіппен әкімшілік немесе қылмыстық жауаптылықта болатындығын көздейді. Яғни, бұл мақала бізді әкімшілік заңнамаға жібереді. Тікелей Қазақстан Республикасының әкімшілік жауапкершілік қарастырылған жер құқық бұзушылығының бірде-бір құрамы жоқ. Барлық осы құрамдары бекітіліп, қр ӘҚБтК-нің ҚР. Алайда, бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік туындауы мүмкін талаптар Жер заңнамасының өзінде бар. "Заңсыздық", ең алдымен, егер оның әрекеті немесе әрекетсіздігі заң шығарушы немесе атқарушы биліктің құзыретті органы белгілеген және тек заңмен белгіленген әкімшілік жауапкершілік шараларымен қорғалатын ережелерді бұзғаны дәлелденсе, жеке немесе заңды тұлға әкімшілік жазаға тартылатындығын білдіреді. Бұл жалпы ереже жер құқық бұзушылықтарына да қолданылады. Сондықтан, жердің құқық бұзушылығына қатысты заңсыздық, егер оның әрекеті жер заңнамасында белгіленген және әкімшілік заңнамада қарастырылған әкімшілік жауапкершілік шараларымен қорғалатын ережелерді бұзғаны дәлелденсе, адамның әкімшілік жазаға тартылатынын білдіреді деп айта аламыз.[2]

Жер құқық бұзушылығының келесі маңызды белгісі-кінәлілік, ол да әкімшілік жауапкершіліктің басталуының міндетті шарты болып табылады. "Кінәнің болмауы іс-әрекетті әкімшілік құқық бұзушылық деп тануды, оның ішінде оның формальды заңсыздығы кезінде тануды болдырмайды. Мұндай жағдайда оны жасағаны үшін әкімшілік жауапкершілік те алып тасталады".

Әкімшілік жауапкершіліктің негізі ретінде жер құқық бұзушылығының үшінші белгісі-жазалау. Бұл белгінің мәні келесідей: Нақты Іс-әрекетті егер Қазақстан Республикасының Әкімшілік кодексі немесе Қазақстан Республикасының құрылтай субъектілерінің заңдары құқық бұзушыға уәкілетті мемлекеттік органдардың әкімшілік жазаны қолдануынан көрінетін әкімшілік жауапкершілікті қарастырса ғана жер құқығы деп санауға болады.[3]

Жер құқық бұзушылықтарының жазалануы туралы айта отырып, жер құқық бұзушылықтарын жасағаны үшін жазаның ең көп таралған түрі әкімшілік айыппұл болып табылады, оның мөлшері құқық бұзушылық субъектісінің мәртебесіне байланысты өзгеруі мүмкін. Кейбір жағдайларда әкімшілік жазаның бұл түрін қызметті әкімшілік тоқтата тұру ретінде қолдануға болады.

Ресми түрде бекітілмеген және доктриналық болып табылатын жер құқық бұзушылығының тағы бір белгісін атауға болады, өйткені ол Әкімшілік құқық ғылымымен ерекшеленеді - қоғамдық қауіп. Жер құқығы қоғам үшін қауіпті құбылыс болып табылады, өйткені ол заңмен қорғалатын жер қатынастарын және, әрине, осы қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзады.

Құқыққа қайшы әрекетті жер құқық бұзушылығы ретінде әкімшілік жауаптылықтың негізі ретінде саралау үшін заң тұрғысынан қажетті және жеткілікті шарттардың (элементтердің) жиынтығы - құқық бұзушылық құрамы талап етіледі. Әкімшілік құқық бұзушылықтың кез келген басқа түрі сияқты жер құқық бұзушылығының құрамына төрт элемент кіреді: объект, объективті тарап, субъект және субъективті тарап.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік кодексі ережелеріне сүйене отырып, жерді қорғау және пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастар жер құқық бұзушылығының жалпы объектісі болып табылады.

Жер заңнамасының талаптарын бұзатын, белгілі бір қоғамдық қауіптілік дәрежесіне ие және құқыққа қарсы әрекет (мысалы, межелік белгілерді жою немесе бүлдіру) немесе әрекетсіздік (мысалы, жерді нысаналы мақсаты бойынша пайдалануға жарамды күйге келтіру жөніндегі міндеттерді орындамау немесе уақтылы орындамау)

нысанында көрініс табуы мүмкін іс-әрекеттің өзі жер құқық бұзушылығының объективті жағын құрайды. Жер құқық бұзушылығының объективті жағының белгілеріне құқыққа қарсы әрекет пен туындаған теріс салдардың арасындағы себеп-салдарлық байланыс, сондай-ақ келтірілген зиянның өзі жатады.[4]

Кез-келген жеке тұлға (Қазақстан Республикасының азаматтары, шетел азаматтары, азаматтығы жоқ адамдар) және заңды тұлғалар әкімшілік жауапкершілікті қолдану негізі ретінде жер құқық бұзушылығының субъектісі бола алады. Жер учаскелеріне құқық иеленушілер болып табылатын тұлғалар жер құқық бұзушылықтарының субъектілері бола алады, яғни. жер учаскелері заңды негізде берілген адамдар (мысалы, жер учаскесін оның қандай да бір жер санатына тиесілігіне және рұқсат етілген пайдалануға сәйкес нысаналы мақсатына сай пайдаланбаған кезде) және "бөтен адамдар" (мысалы, жер учаскесін өз бетінше иеленіп алған кезде).

Жер құқық бұзушылықтарының субъективті жағы құқық бұзушының кінәсінің болуымен, яғни абайсыздықтың немесе ниеттің болуымен сипатталады. Жер құқық бұзушылықтарының көп бөлігі қасақана кінәмен жасалады және бұл ниет, әдетте, жанама болып табылады. Алайда, кейбір жер құқық бұзушылықтары қасақана да, абайсызда да жасалуы мүмкін.

Сонымен, әкімшілік құқық бұзушылықтың жалпы ұғымының барлық белгілері (заңсыздық, кінәлілік, жазалану, қоғамдық қауіп), сондай-ақ Әкімшілік құқық бұзушылық құрамының барлық элементтерінің болуы (объект, объективті тарап, субъект, субъективті тарап) әкімшілік жауапкершіліктің негізі ретінде жер құқық бұзушылыққа тән. Алайда, жер құқығында олар нақты жер-құқықтық мазмұнмен толтырылады.[5]

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жер қатынастары мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы " Қазақстан Республикасының Заңына қол қойды, деп хабарлады Ақорданың баспасөз қызметі.[6]

Бұған дейін «Nur Otan» партиясынан Мәжіліс депутаттары Самат Мұсабаев, Ғани Ташқараев, Мейрамбек Төлепберген және Асқарбек Үйсінбаев, сондай-ақ аграрлық мәселелер комитетінің "Ақ жол" фракциясының өкілдері шетелдіктердің жерге құқық алуы үшін бос орын қалдырғаны белгілі болды. Мәселен, Жер кодексінің 48-бабының 2-тармағында "шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға – сауда-саттықтың (конкурстардың, аукциондардың) жеңімпаздарына Ауыл шаруашылығы өндірісін, орман өсіруді, қосалқы ауыл шаруашылығын жүргізу үшін жер учаскелері 25 жылға дейінгі мерзімге жалдау шартымен уақытша жер пайдалануға беріледі" деген сөздер "ауыл шаруашылығы өндірісін, орман өсіруді, қосалқы ауыл шаруашылығын жүргізу үшін" деген сөздермен ауыстырылсын. Бұл редакция Парламенттің төменгі палатасымен мақұлданып, Сенаттың қарауына берілді.

Қалған бос жер Қазақстандағы жаңа жер митингілеріне себеп болды-қатысушылар билікке елдегі орманды қазақстандықтардың өздері өсіре алатындығын көрсетті. Нәтижесінде, 29 сәуірде сенат заң жобасын шетелдіктерге орман өсіру үшін жер беруге тыйым салатын түзетулермен Мәжіліске қайтарды. Нәтижесінде Мәжіліс Сенаттың ескертулерімен келісіп, жерді шетелдіктерге беруге тыйым салуды мақұлдады.

Естеріңізге сала кетейік, 2020 жылғы 1 қыркүйекте Президент Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа Жолдауында 2021 жылғы 31 Желтоқсанда Қазақстанда жер мораторийі аяқталатынын еске салып, "жер шетелдіктерге сатылмайды"деп сендірді. Алайда, оның айтуынша, "Үкімет ауыл шаруашылығы жерлерін экономикалық айналымға толық

көлемде тартуы тиіс", Президенттің пікірінше, аграрлық секторға инвестициялар тарту "ауа сияқты қажет".

20 қаңтарда мәжіліс депутаты Берік Дүйсембинов мәжілісмендер тобының атынан сауал жолдап, Үкімет Жер кодексіне Жедел өзгерістер енгізуі тиіс екенін мәлімдеді, өйткені жерді сатуға мораторийдің әрекеті 2021 жылы аяқталады.

"Осы бес жыл ішінде өткен өткір қоғамдық пікірталас халықтың жер мәселесіне нақты көзқарасы қалыптасқанын көрсетті, бірақ халықтың жер бойынша ұстанымы әлі заңдастырылмаған", — деп толықтырды Дүйсембинов.

22 ақпанда Премьер-министр Асқар Маминнің жауабы белгілі болды, ол депутаттарға жерді шетелдіктерге сатуға "тыйым салу мүмкіндігін қарастыруға" уәде берді.

12 наурызда Тоқаев мәжіліске шетелдіктерге жер сатуға және жалға беруге тыйым салатын заң жобасын жіберді. Мәжіліс 14 сәуірде Заңды екінші оқылымда мақұлдады.

29 сәуірде Сенатта ауыл шаруашылығы министрі Сапархан Омаров қандастар ауыл шаруашылығы жерлерін Қазақстан азаматтығын алғаннан кейін ғана жалға ала алатынын нақтылады. Сондай-ақ, шетелдіктердің 74 мыңнан астам қазақстандық жері жалға берілгені белгілі болды. Сонымен қатар, Қазақстанда пайдаланылмайтын жерлерді алу мерзімін бір жылға дейін қысқартуға дайындалып жатқаны анықталды.

Әдебиеттер тізімі:

1. 1998 жылғы 7 қазандағы және 2007 жылғы 21 мамырдағы өзгерістерімен және толықтыруларымен Қазақстан Республикасының 1995 жылғы 30 тамыздағы Конституциясы.

2. "Әкімшілік құқық бұзушылық туралы" Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 30 қаңтардағы № 155 Кодексі // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2001 ж., № 5-6, 24-құжат; "Егемен Қазақстан" 2001 жылғы 13 ақпандағы № 40-41; 2001 жылғы 14 ақпандағы № 42-43

3. "Қазақстан Республикасының Жер кодексі" Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы № 442 Кодексі // Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2003 ж., № 13, 99-құжат; "Егемен Қазақстан" 2003 жылғы 26 маусымдағы № 183-184.

4. Қазақстан Республикасы Жер ресурстарын басқару агенттігі туралы Ереже / / Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 30 қарашадағы № 1158 қаулысына қосымша (Қазақстан Республикасының ПҰАЖ-ы, 2007 ж., № 11, 2-құжат).

5. Ибрагимов х. Ю. Әкімшілік құқық. Алматы: Данекер, 2000 ж.

6. Мемлекет басшысының жарлығы zakon.kz интернет сайты.

**УЧАСТИЕ АДВОКАТА В РЕАЛИЗАЦИИ ПРАВА ГРАЖДАН РК НА
ОБРАЩЕНИЕ В КОМИТЕТ ООН ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА**

Байтаков У. Ж.

магистрант 2 курс, Каспийский Университет, г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Осуществление международного сотрудничества в поощрении и развитии уважения к правам человека и основным свободам для всех, без различия расы, пола, языка и религии является одной из целей не только Организации Объединенных Наций, но и многих других международных организаций на международной арене. Практическая вся деятельность организаций в области прав человека основывается на той главной посылке, что всеобщее уважение прав человека требует совместных усилий каждого правительства, каждого отдельного гражданина или каждой отдельной группы и организации в обществе.

Республика Казахстан, как полноправный член мирового сообщества, субъект международного права, провозгласила свою приверженность основополагающим и общепризнанным идеалам и ценностям, среди которых особое место занимают именно права человека, как священный институт и неотъемлемый атрибут любого современного, цивилизованного общества. Помимо этого, Казахстан провозгласил свою приверженность строго следовать и основополагающим принципам международного права, среди которых наиболее важное значение имеет принцип всеобщего уважения прав и свобод человека.

Данная статья посвящена изменениям системе защиты прав человека на международном уровне и в Республике Казахстан.

Ключевые слова: правовая система, защита прав человека, адвокат, коллегия адвокатов, Комитет ООН, образцы, адвокатская деятельность.

**АДВОКАТТЫҢ ҚР АЗАМАТТАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ІСКЕ АСЫРУ ӨТІНІШІ
БОЙЫНША АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖӨНІНДЕ БҰҰ КОМИТЕТІНЕ ҚАТЫСУЫ**

Түйіндеме: Нәсіліне, жынысына, тілі мен дініне қарамастан, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеуді көтермелеу және дамытуда халықаралық ынтымақтастықты жүзеге асыру Біріккен Ұлттар Ұйымының ғана емес, сонымен қатар халықаралық аренадағы көптеген басқа халықаралық ұйымдардың мақсаттарының бірі болып табылады. Адам құқықтары саласындағы ұйымдардың іс жүзіндегі барлық қызметі адам құқықтарын жалпыға бірдей құрметтеу әрбір үкіметтің, әрбір жеке азаматтың немесе қоғамдағы әрбір жеке топ пен ұйымның бірлескен күш-жігерін талап ететін негізгі уәдеге негізделген.

Қазақстан Республикасы әлемдік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі, Халықаралық құқық субъектісі ретінде негізгі және жалпы танылған мұраттар мен құндылықтарға өзінің бейілділігін жариялады, олардың арасында қасиетті институт және кез келген қазіргі заманғы, өркениетті қоғамның ажырамас атрибуты ретінде адам

құқықтары ерекше орын алады. Бұдан басқа, Қазақстан халықаралық құқықтың негізгі қағидаттарын да қатаң ұстануға бейілділігін жариялады, олардың арасында Адам құқықтары мен бостандықтарын жалпыға бірдей құрметтеу қағидаты аса маңызды мәнге ие.

Бұл мақала Қазақстан Республикасында және халықаралық деңгейде адам құқықтарын қорғау жүйесіндегі өзгерістерге арналған.

Түйінді сөздер: құқықтық жүйе, адам құқығын қорғау, адвокат, адвокаттар алқасы, БҰҰ комитеті, үлгілер, адвокаттық қызмет.

PARTICIPATION OF A LAWYER IN THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHT OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN TO APPEAL TO THE UN HUMAN RIGHTS COMMITTEE

Annotation: The implementation of international cooperation in the promotion and development of respect for Human Rights and fundamental freedoms, regardless of race, gender, language and religion, is one of the goals not only of the United Nations, but also of many other international organizations in the international arena. All the practical activities of human rights organizations are based on the fundamental promise that universal respect for Human Rights requires the joint efforts of every government, every individual citizen or every individual group and organization in society.

The Republic of Kazakhstan, as a full member of the world community, a subject of international law, has declared its commitment to fundamental and generally recognized ideals and values, among which a special place is occupied by human rights as a sacred institution and an integral attribute of any modern, civilized society. In addition, Kazakhstan has declared its commitment to strict adherence to the basic principles of international law, among which the principle of universal respect for Human Rights and freedoms is of paramount importance.

This article is devoted to changes in the system of human rights protection in the Republic of Kazakhstan and at the international level.

Keywords: legal system, human rights protection, lawyer, Bar Association, UN Committee, samples, advocacy.

Суть различных политик, различных общественных ситуаций, происходящих сегодня в обществе, заключается в том, что люди должны полностью защищать свои права. Поэтому в настоящее время граждане Республики Казахстан в целях защиты своих прав обращаются с предложениями к юристам, адвокатам и адвокатским организациям. Здесь мы ищем ответ на вопрос, кто такой адвокат, что он может сделать для защиты прав людей и с какой юридической силой он может действовать. Адвокат - назовем лицо, оказывающее помощь физическим и юридическим лицам, то есть населению, на основании определенного государственного закона. Адвокатские лица совместно составляют адвокатуру. Адвокаты по защите прав человека занимают особое место в жизни народа, общества. Адвокатура Республики Казахстан – это защита прав граждан на судебной основе, получение высококвалифицированной юридической помощи, защита прав общественно – правовых интересов, пропаганда правопорядка и законности в рамках закона, закрепленного на конституционной основе нашей страны. С момента признания Казахстана независимым государством страна является членом мировых объединений и организаций. По просьбе адвоката по реализации прав граждан

в РК проводится множество действий по правам человека. В том числе в целях расширения структуры адвокатуры страны в 1993 году был создан Союз адвокатов Республики Казахстан. Республика Казахстан, будучи членом ООН, участвует во многих организационных собраниях с точки зрения этого закона. В частности, при участии в очередном собрании Комитета ООН расскажем, как осуществляется защита прав человека по обращению адвоката по реализации прав граждан в РК и каковы будут его основные задачи, и перечислим его плюсы.

Каждый гражданин Республики Казахстан в целях защиты своих прав может действовать в соответствии с законодательством страны, и государство также обязано защищать его права. Ведь главное богатство государства – это народ. Чтобы граждане могли довериться адвоката в целях защиты своих прав, адвокат должен иметь привилегии, предоставленные несколькими государствами. То есть эти преимущества могут быть поддержаны не только за счет государства, но и решением союзных организаций страны. Адвокат должен соответствовать нескольким стандартам, утвержденным этими мировыми организациями. Адвокат должен соответствовать профессиональным стандартам в своей деятельности для защиты прав гражданина. Под профессиональным стандартом в адвокатской деятельности мы подразумеваем, что в адвокатской системе, действующей в рамках закона, отраженного в данных законодательных актах, действующая в соответствии со специальными законодательствами государства или различных международных организаций, адвокат может действовать по специальным средствам, в соответствии с процессуальными требованиями для организации работы по конкретным делам. Для повышения квалификации адвокатов и повышения качества их работы в Нью-Йорке 11 августа 1990 года было разработано законодательство Комитета ООН о защите прав человека и проведено общее собрание между странами-участницами этой организации. В данном собрании приняли участие адвокатские лица – члены высших адвокатских организаций страны. На восьмом конгрессе Комитета ООН по правам человека определены права адвоката и его роль адвоката по защите прав человека. Он отметил, что по положению этого Комитета ООН роль адвоката может выступать не только по защите административно - правовых основ, но и по защите гражданских прав. По этому основанию адвокат может получать оплату своего труда по соглашению, заключенному в письменной или устной форме по своей деятельности. Международная конференция ООН по защите прав человека состоялась в 1997 году, в которой приняла участие и наша страна. По данному собранию работают негосударственные организации по защите прав граждан. К этим негосударственным организациям относятся специальные адвокатские организации или адвокатские правоохранительные органы. Адвокаты указывают на то, что они могут защищать свои гражданские, правовые, политические права по этой системе, а также защищать свои политические, культурные, социальные права. Это означает, что адвокаты по указанным законам оказывают свою деятельность и регулируют ее в рамках закона. В результате участия адвоката в Комитете ООН по правам человека по обращению граждан РК адвокат может выполнять следующие обязанности. По этому основанию в законе международной организации адвокаты имеют возможность во всех судах, в решении правовых вопросов, в сравнении с государственными и международными правовыми актами, обращаться за защитой прав человечества и делать специальные обращения, основываясь на законах, указанных в настоящем законодательстве. Если гражданин полагается на помощь адвоката в целях защиты своих прав, то он может осуществлять ее в результате сравнительно специальной практики по основам международного права и отстаивать и оправдывать

права гражданина. Все государственные органы и негосударственные организации (адвокатура) могут работать на защиту прав гражданина, собирая информацию и доказательства в специальной конкретной форме, чтобы помочь гражданину на основе юридической помощи, и передавая ее в суд. Если отсутствуют какие-либо доказательства или что-либо в этом роде, гражданин должен работать с квалифицированными адвокатами. Защищаемый гражданин может узнать, как защищаются его права в рамках закона, у работающего адвоката, и при этом адвокат обязан предупредить гражданина о следующей информации: специальных процессуальных документах, информации по расследованию и обстоятельствах, имевших место во время судебного процесса, заблаговременно предупредить о вещах, запрещенных законом, которые не могут быть применены в ходе данного дела, и стоит отметить, что его защита заинтересована в том, чтобы в любое время спросить адвоката. По закону между защищаемым и адвокатом должна быть тесная взаимосвязь и соблюдаться конфиденциальность. Ведь между каким-либо соглашением, будь то в контексте закона, в бухгалтерской работе, между руководителем и работником, должна быть конфиденциальность. Свои вопросы защищаемый должен решать в личном согласии с адвокатом, и озвученный там вопрос не должен быть публичным. Поэтому любой адвокат должен обладать такими качествами, как секретность и уважительное отношение к личным вопросам, соблюдение этики. На совещании Комитета ООН по защите прав человека было отмечено, что в период оказания юридической помощи гражданам необходимо быть компетентными в научной, технической и других сферах деятельности. Это говорит о том, что 21-й век является одним из качеств повышения квалификации и полноты знаний адвоката, который занимается любой грамотной юридической работой.

Подводя итоги данной статьи, мы выяснили, что на собрании Комитета ООН по правам человека адвокаты по просьбе реализации прав Республики Казахстан находятся на основании вышеуказанных соглашений. Мы можем отметить, что Адвокат обязан знать поправки и обновления, происходящие в законе, и защищать права гражданина в рамках этого закона и выполнять его с тем уровнем привилегий, который он предоставляет адвокатам, закрепленным в международном соглашении. Мы знаем, что адвокат – очень важная фигура в защите прав человека. Поэтому в независимой стране любой гражданин имеет возможность обратиться за помощью к адвокату по защите своих прав и может быть выбран в зависимости от таких качеств адвоката, как уровень квалификации, опыт.

Список использованной литературы:

1. Қазақстан Республикасындағы адам құқығы: оқу құралы / Г.Қ. Исакова. – Астана: Фолиант, 2008. – 296 б.
2. Хождение в ООН. Комитет ООН по правам человека: ощущение, впечатление, анализ.: монография / М.А. Сарсембаев; Bolashak consulting group. – Астана: Болашак, 2014. – 454, (2) с.
3. Основы современного международного права: учеб. пособие / Г.И. Тункин, - М. Тип, Высш.парт.шк.пр 2006.
4. Қазақстан Республикасындағы адвокатура және адвокаттық қызмет: оқулық. / Е. О. Алауханов, ҚР Білім және Ғылым Министрлігі. Алматы / 2010. -334 б.
5. Участие адвоката – защитника в процессуальном докозывании по уголовным делам автореферат. 2008 . – 25 стр.

6. The Theory of State and Law (Elementary Course) [Text] : educational manual / A. M. Karatayeva, A. B. Smanova, K. R. Useinova; Al-Farabi Kazakh National University. - Almaty : Qazaq university, 2016. - 101, [1] p.

УДК 378.18:340.12

О РОЛИ И ЗНАЧИМОСТИ НАУЧНО – СТУДЕНЧЕСКОГО КЛУБА ПО ПРОБЛЕМАМ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА И ПРАВА ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА В ПРОЦЕССЕ ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Биржанова К.С.

доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева

Аннотация: Научно - студенческий клуб, наряду с учебным процессом, имеет своей направленностью содействие теоретическому и практическому развитию правовой культуры и специфического современного юридического мышления будущих специалистов, соответственно потребностям общества и государства, в воспитании гражданина, адаптированного к происходящим процессам либерализации экономики и системной трансформации государственной организации Казахстана. Основными темами обсуждения на заседаниях клуба являются правовые аспекты взаимоотношений человека с государственной властью, о допустимых пределах свободы личности и её правовой защищенности. Рассматриваются практически значимые вопросы действенности правовых средств в процессе реализации прав и законных интересов граждан. В обсуждении наиболее актуальных проблем современного Казахстана активное участие принимают преподаватели Академии.

За время пребывания в данном объединении, студенты получают дополнительные знания, непосредственно знакомятся с известными личностями, авторами государственных программ, законодателями, государственными деятелями, ведущими учеными Казахстана, России, ближнего и дальнего зарубежья. Одновременно приобретают навыки исследовательской работы, умение организовывать и проводить научные мероприятия, исполнять роль модератора, владеть словом, вести дискуссию и урегулировать конфликты.

Ключевые слова: научно – студенческий клуб, проблемы современного государства и права, юридическое образование, научно – теоретический семинар, трансформация государственной организации, право как инструментальная и социальная ценность.

Д. А. ҚОНАЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЗАҢ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ЗАҢИ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІНДЕГІ ҒЫЛЫМИ-СТУДЕНТТІК КЛУБТЫҢ ЗАМАНАУИ МЕМЛЕКЕТ ПЕН ҚҰҚЫҚТЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ БОЙЫНША РӨЛІ МЕН МАҢЫЗЫ

Түйіндеме: Ғылыми-студенттік клуб оқу үдерісімен қатар, болашақ

мамандардың құқықтық мәдениеті мен спецификалық қазіргі заманғы заң тұрғысынан ойлауының теориялық және тәжірибелік дамуына, қоғам мен мемлекеттің қажеттіліктеріне сәйкес, экономиканы ырықтандыру және Қазақстанның мемлекеттік ұйымын жүйелі трансформациялау үдерістеріне бейімделген азаматты тәрбиелеуге өз бағыттылығымен жәрдемдеседі. Клуб отырыстарында талқылаудың негізгі тақырыптары адамның мемлекеттік билікпен қарым-қатынасының құқықтық аспектілері, жеке бас бостандығының рұқсат етілген шегі және оның құқықтық қорғалуы болып табылады. Азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін іске асыру процесінде құқықтық құралдардың әрекет етуінің іс жүзінде маңызды мәселелері қаралады.

Қазіргі Қазақстанның өзекті мәселелерін талқылауға Академия оқытушылары белсенді қатысуда. Осы бірлестікте болған уақытта Студенттер қосымша білім алады, Қазақстанның, Ресейдің, жақын және алыс шетелдердің танымал тұлғаларымен, мемлекеттік бағдарламалардың авторларымен, заң шығарушылармен, мемлекет қайраткерлерімен, жетекші ғалымдарымен тікелей танысады. Сонымен бірге олар ғылыми-зерттеу дағдыларын, ғылыми іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу, модератор рөлін орындау, сөз сөйлеу, пікірталас жүргізу және қақтығыстарды шешу дағдыларын игереді.

Түйінді сөздер: ғылыми – студенттік клуб, қазіргі заманғы мемлекет және құқық мәселелері, заң білімі, ғылыми-теориялық семинар, мемлекеттік ұйымның трансформациясы, құқық аспаптық және әлеуметтік құндылық ретінде.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF THE SCIENTIFIC STUDENT CLUB REGARDING MODERN STATES'S AND THE RIGHTS OF THE EURASIAN LAW ACADEMY (N.A.D.A. KUNAEV) IN THE PROCESS OF LEGAL EDUCATION

Annotation: The scientific and student club, along with the educational process, is aimed at promoting the theoretical and the practical development of legal culture and specific modern legal thinking of future specialists. The club is acting in accordance with the needs of society and the state, in the upbringing of a citizen adapted to the ongoing processes of economic liberalization and systemic transformation of the state organization. On a regular basis, the participants discuss the following: legal aspects of the relationship between an individual and state power; the permissible limits of individual freedom and its legal protection; the effectiveness of legal means in the process of meeting the needs and interests of the individual etc.

Professors of the Academy are actively involved in the discussion of the most pressing problems of modern Kazakhstan. Throughout the participation in this union, students receive additional knowledge, directly get acquainted with the well-known personalities, authors of government programs, legislators, government leaders, leading scientists of Kazakhstan, Russia, near and far abroad. At the same time, students develop a research skills, the ability to organize and conduct scientific events, execute the moderator role, improve presentation skills, lead a discussion and resolve conflicts.

Key words: scientific student club, problems of modern state and Law, Legal Education, Scientific and theoretical seminar, transformation of State organization, law as an instrumental and social value.

В настоящее время, когда юридическое образование переживает определенный кризис, собственно, как и вся система образования в Казахстане, связанный с утратой основных направлений фундаментальной юриспруденции, которой способствуют и сильные отраслевые перегородки, мешающие целостной программе развития культурного потенциала будущих юристов. Поэтому современное юридическое образование испытывает острую потребность в инновационном механизме решения правовых проблем, с тем, чтобы реально влиять на юридическую практику и юридическую политику государства. Необходимо восстановить юридическое образование во всей полноте естественно – исторических, культурных и интеллектуальных основ правовой культуры, выработанных всем ходом прогрессивного развития страны и всего человечества.

Сегодня, что мы имеем, это усеченную программу юридического образования, которая под влиянием различных воздействий извне системного специфического образования сокращается. Сейчас из программы юридического образования исчезает дисциплина История государства и права Казахстана, считается, что достаточно изучения Истории Казахстана, забывая, что подход к историческим событиям у юристов иной. Мы рассматриваем историю государства и права через призму закономерностей естественно – исторического развития страны, юристы «зрят в корень», т.е. рассматривают события, обусловленные определенными причинами, объективного или субъективного характера, в их взаимосвязи, о доминировании тех или иных обстоятельств в жизнедеятельности народа, общества, государства. Такие упущения могут дорого обойтись нашему обществу и государству. Далеко ходить не надо, примером тому недавние выпады российских государственных деятелей по поводу территориальных «подарков» Казахстану, а наша молодежь не достаточно осведомлена об исторической действительности своего народа, чтобы убедительно противостоять таким представлениям.

Следующее, на что хотела бы обратить внимание, это на проблемы базовых юридических дисциплин, как теория государства и права, гражданское право, уголовное право, международное право, обучение по которым уменьшилось вдвое. Правда, мотивируется это тем, что разработано много элективных дисциплин, компенсирующих полноту указанных дисциплин. На самом деле, происходит растаскивание и размывание фундаментальных знаний по отдельным клокообразным, так называемым спецкурсам. Я, конечно, против единственной правовой специализации с объединением в одной модели подготовки юристов для нужд юридической практики, государственной службы и научно – исследовательской деятельности. Потребности современного процесса развития нашего общества требуют полноценного юридического образования, которое на данный момент построено как двухуровневое: бакалавриат и магистратура. Особая значимость бакалавриата должна состоять в том, чтобы заложить фундаментальные юридические знания с тем, чтобы затем они реализовались по профильным магистерским программам, соответственно потребностям правовой культуры не только нашей страны, но и современного мира. Однако отведенного академического времени образования недостаточно для правовых идей, связанных с преемственностью демократических институтов государственности казахов, образовательной правовой культуры для полноценной интеграции в мировое пространство.

В наше время много талантливых, способных студентов, желающих получить хорошее образование и быть востребованными на рынке труда. Ради таких студентов, для их всестороннего развития, создаются во многих вузах различные внеучебные

структурные образования. Одним их главных направлений такого содействия являются студенческие научно – исследовательские организации.

В Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева уделяется большое внимание развитию научно – студенческой деятельности. На кафедре Конституционного, международного права и таможенного дела данная деятельность осуществляется на постоянной основе в форме Научно-студенческого клуба по проблемам современного государства и права, созданного в 2012 году. Согласно Положению о Научно - студенческом клубе по проблемам современного государства и права кафедры Конституционного, международного права и таможенного дела, данное структурное подразделение было разработано соответственно целям и задачам внеаудиторной работы со студентами, направленной на всестороннее развитие современных профессиональных знаний и навыков будущего специалиста.

Формат клуба позволяет привлечь к своей деятельности самый широкий круг студентов, интересующихся не только современными проблемами государства и права, но и вопросами истории государственности казахов, роли личности в истории государственности, о приемственности государственных и правовых институтов, о соотношении норм международного и национального права, актуальными вопросами, касающихся отраслей права Республики Казахстан.

Научно - студенческий клуб, наряду с учебным процессом, имеет своей направленностью содействие теоретическому и практическому развитию правовой культуры и специфического современного юридического мышления будущих специалистов, соответственно потребностям развития общества и государства, в воспитании гражданина, адаптированного к происходящим процессам либерализации экономики и системной трансформации государственной организации Казахстана.

Деятельность Научно-студенческого клуба по проблемам современного государства и права связана с профессиональной значимостью исследуемых тем, соответственно которым проводятся предметные научно – теоретические семинары, конференции и круглые столы. В своей работе Клуб пользуется поддержкой преподавателей, обладающих авторитетом и большим влиянием на студентов, что в значительной мере обеспечивает привлекательность и значимость участия их в научных мероприятиях. Студенты давно убедились в практической значимости и масштабной деятельности Клуба. Они за время пребывания в нем приобретают навыки исследовательской работы, умение организовывать и проводить научные мероприятия, исполнять роль модератора, владеть словом, вести дискуссию и урегулировать конфликты.

За время своей деятельности данное научное студенческое сообщество установило связи со студентами родственных вузов: Академия МВД, Военный институт, с юридическими факультетами - КазНУ им. Аль Фараби, АГУ имени Абая, Каспийского университета, Алматы менеджмент университета. Примером тому может служить большой перечень участия в совместных научно – студенческих конференциях, научных семинарах и круглых столах. Особое внимание мы уделяли взаимодействию студентов гражданского вуза с курсантами специализированных вузов, что должно было способствовать пониманию того, что все они призваны служить не только государству, но и обществу, центром которых является человек с его правами и свободами.

Часто для обсуждения наиболее сложных проблем приглашаются специалисты из соответствующих государственных органов, что придает таким занятиям притягательную силу и вызывает безусловный интерес к изучению наиболее

актуальных проблем государства, общества, личности. Члены Клуба являются не только инициаторами, но и участниками научных мероприятий разного уровня.

В рамках проекта «Право как благо» были проведены исследования на темы: «Здоровье как объект национальной безопасности», «Роль государства в разрешении современных энергетических проблем», «Смертная казнь как воздаяние за содеянное».

Принимаем участие в республиканских правовых олимпиадах. Наиболее интересной и более значимой стало участие в, проводимой Конституционным Советом Республики Казахстан, правовой олимпиаде по конституционному производству (деловая игра), прошли 1-2 тура и стали участниками финала. Финал республиканской олимпиады по конституционному производству (деловая игра) состоялся в зале заседаний Конституционного Совета Республики Казахстан 20 мая 2019 года в г. Нур – Султан. Заняли третье место среди 12 команд страны.

В ноябре – декабре 2020 г. были проведены членами Научно – студенческого клуба по проблемам современного государства и права круглые столы на темы: «Состояние правового сознания в современном обществе Республики Казахстан», посвященный актуальным проблемам формирования правового сознания молодежи в нашей стране.

«Правовой статус личности», посвященный Дню независимости Республики Казахстан, предметная направленность которого состояла в обсуждении правовых аспектов взаимоотношений личности с государственной властью, допустимых пределов свободы личности и её правовой защищенности, действенности правовых средств в удовлетворении потребностей и интересов личности.

Научный семинар «Актуальные проблемы формирования гражданского общества и правового государства в Республике Казахстан» провели в рамках празднования Дня независимости страны со студентами 1 курса казахского и русского отделений.

Разработали программу Правовой олимпиады для студентов 1, 2- курсов на тему: «Глобальные проблемы мира и функции современного государства».

Члены клуба были приглашены на научно – теоретический семинар профессорско – преподавательского коллектива Академии «Республика Казахстан в мировом политическом пространстве», который состоялся 14 апреля 2021 г.

26 апреля 2021 г. кафедра Конституционного, международного права и таможенного дела совместно с Научно – студенческим клубом провела научно – студенческую конференцию на тему: «Право как инструментальная и социальная ценность». Основная направленность её состояла в утверждении главной ценности права, как блага для всех и каждого.

Все интересные, научно обоснованные студенческие работы получают рекомендации для опубликования в научных изданиях.

В настоящее время, независимо от пандемии, студенты продолжают активно участвовать в различных международных проектах. Так, в октябре 2020 наши студенты приняли участие в международной конференции, посвященной Дню Первого Президента РК, организованной Фондом Первого Президента, на котором студентка 3 курса Иманали Аружан успешно выступила с инновационной темой «Влияние цифровизации на развитие правосознания людей». 5 февраля 2021 г., участвуя в проекте «GLOBAL SCIENCE AND INNOVATIONS: CENTRAL ASIA», Иманали Аружан получила сертификат признания за актуальность поднятой проблемы, её статья была опубликована в сборнике материалов данного проекта.

Большинство научных мероприятий, проводимых в Академии, на которые в обязательном порядке приглашаются студенты, имеют не только профессиональный, но и воспитательный характер, где они получают

дополнительные знания, непосредственно знакомятся с известными личностями, авторами государственных программ, законодателями, государственными деятелями, ведущими учеными Казахстана, России, ближнего и дальнего зарубежья. Процесс вовлечения не только обогащает их знаниями, но и расширяет кругозор, воспитывает уважение к своей будущей профессии, её значимости в государстве и обществе. В нынешних кризисных условиях выпускники и старшекурсники наших вузов оказались в сложном положении в связи с неблагоприятной ситуацией на рынке труда, снижением экономической активности предпринимателей и сокращением работающих. Поэтому основной мотивацией для подавляющего числа студентов должны стать такие позитивные ценности, как профессионализм и культурное развитие. Ведь основными критериями работодателей при приеме на работу являются наличие профессиональных знаний и умение их реализовать на практике. Отсюда следует, как реальный факт, что в процессе обучения важно акцентировать внимание студентов на социально значимые мотивы и ценности, которые реально помогут выстроить жизненную стратегию в будущем. Именно этой задаче и посвящается деятельность Научно – студенческого клуба по проблемам современного государства и права.

УДК 347.7:004(574)

**ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ
(ТЕХНОЛОГИЙ) В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Джаксалькова Н. К.

*Магистрант 1 курса, университета им. Султана Демиреля, Республика Казахстан, г.
Алматы*

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы правового обеспечения предпринимательской деятельности в сфере информационной системы и технологий. Автор анализирует актуальность нового вида бизнеса, который считается наиболее устойчивым против экономических кризисов.

Для развития предпринимательства в сфере информационных систем и технологий необходима среда, позволяющая предпринимателю создавать, управлять, и, при необходимости, закрывать бизнес в условиях, когда гарантируется соблюдение норм права, регулирующих процедуры раскрытия информации, лицензирования и регистрации, а также защиту физической и интеллектуальной собственности. Регулирующая среда должна стимулировать людей создавать свой собственный бизнес, пробовать новые бизнес-идеи и брать на себя просчитанные риски, сводя административное бремя к минимуму, необходимому для поддержки государственной политики и целей устойчивого развития.

Несмотря на свою важность, предпринимательство не всегда активно поощряется во всех развивающихся странах с помощью целенаправленных политических инициатив и правовых обеспечений. Как показывает теория и практика экономики и юриспруденции предпринимательство может приносить социальные

выгоды помимо частных. В этой связи активная роль государства Республики Казахстан в поддержке предпринимательства оправдана и требует системного подхода.

Ключевые слова: правовое обеспечение, информационные технологии, правовое регулирование, инновационные технологии, предпринимательство

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АҚПАРАТТЫҚ ЖҮЙЕЛЕР (ТЕХНОЛОГИЯЛАР) САЛАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Түйіндеме: Мақалада ақпараттық жүйе және технологиялар саласындағы кәсіпкерлік қызметті құқықтық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылады. Автор экономикалық дағдарыстарға қарсы ең тұрақты деп саналатын бизнестің жаңа түрінің өзектілігін талдайды.

Ақпараттық жүйелер мен технологиялар саласындағы кәсіпкерлікті дамыту үшін кәсіпкерге ақпаратты ашу, лицензиялау және тіркеу рәсімдерін реттейтін құқық нормаларының сақталуына, сондай-ақ физикалық және зияткерлік меншікті қорғауға кепілдік берілетін жағдайларда бизнесті құруға, басқаруға және қажет болған кезде тоқтатуға мүмкіндік беретін орта қажет. Реттеуші орта адамдарды өз бизнесін құруға, жаңа бизнес-идеяларды сынап көруге және әкімшілік ауыртпалықты мемлекеттік саясатты және орнықты даму мақсаттарын қолдау үшін қажетті ең аз мөлшерге дейін азайта отырып, есептелген тәуекелдерді өз мойнына алуға ынталандыруы тиіс.

Өзінің маңыздылығына қарамастан, кәсіпкерлік мақсатты саяси бастамалар мен құқықтық қамтамасыз ету арқылы барлық дамушы елдерде әрдайым белсенді түрде көтермелене бермейді. Экономика мен юриспруденцияның теориясы мен тәжірибесі көрсеткендей, кәсіпкерлік жеке адамдардан басқа әлеуметтік пайда әкелуі мүмкін. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы мемлекетінің кәсіпкерлікті қолдаудағы белсенді рөлі ақталған және жүйелі көзқарасты талап етеді.

Түйінді сөздер: құқықтық қамтамасыз ету, ақпараттық технологиялар, құқықтық реттеу, инновациялық технологиялар, кәсіпкерлік.

LEGAL PROBLEMS OF LEGAL SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF INFORMATION SYSTEMS (TECHNOLOGIES) IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation: The article deals with the problems of legal support of entrepreneurial activity in the field of information systems and technologies. The author analyzes the relevance of a new type of business, which is considered the most resilient against economic crises.

For the development of entrepreneurship in the field of information systems and technologies, an environment is needed that allows an entrepreneur to create, manage, and, if necessary, close a business in conditions when compliance with the rules of law governing the procedures for information disclosure, licensing and registration, as well as the protection of physical and intellectual property is guaranteed. The regulatory environment should encourage people to start their own businesses, try new business ideas, and take calculated risks, while keeping the administrative burden to the minimum necessary to support government policies and sustainable development goals.

Despite its importance, entrepreneurship is not always actively promoted in all developing countries through targeted policy initiatives and legal frameworks. As the theory

and practice of economics and jurisprudence shows, entrepreneurship can bring social benefits in addition to private ones. In this regard, the active role of the state of the Republic of Kazakhstan in supporting entrepreneurship is justified and requires a systematic approach.

Keywords: legal support, information technology, legal regulation, innovative technologies, entrepreneurship.

В эпоху обострения экономического кризиса во всем мире, когда финансовые институты сливаются, отрасли сокращаются, производство минимизируется, в ответ на что инфляция растет высокими темпами, безработица становится мировой дилеммой, деньги теряют ценность, а в целом гигантские экономики рушатся, все еще существует область/сектор или отрасль, которая постоянно растет со времени своего существования и даже оказывается поддержкой падающим экономикам в это время экономического спада, то есть информационные технологии. Посмотрите на один из самых больших бизнес-ростов за последние два десятилетия, и такие имена, как Facebook, Twitter, Linked In, Free Lancing и т. д. довольно заметны с точки зрения успеха. Было время, когда сетевые магазины, такие как Wall Mart, производители автомобилей, такие как Benz, и производители нефти, такие как Shell, были источником вдохновения, и до сих пор они им являются, но в недавнем сценарии сдвиг был великолепно перенесен в сторону упомянутых выше IT-гигантов. Причина самого факта заключается в диверсификации и продвижении в области ИТ. Предпринимательская активность в ИТ-бизнесе – это дорожная карта к успеху в условиях экономического кризиса [1].

Тем самым, предпринимательство в сфере информационных систем и технологий позволяет нам создавать новые способы предоставления инновационных услуг и продуктов различным рынкам и потребителям. Следовательно, создание предпринимательских предприятий требует изобретательных методов структурирования законов и правоотношений, которые повышают шансы успешного вывода на рынок новых услуг и продуктов.

Новые концепции и тенденции, такие как общая экономика, экспоненциальный технологический рост и отраслевые сбои, меняют способ ведения предпринимательства в мире. Если Казахстан надеется поддержать этот тип роста нового бизнеса, он должен разработать политику поддержки начинающих и уже зарекомендовавших себя предпринимателей в сфере информационных технологий.

В настоящее время в Казахстане нет специального закона, направленного на стимулирование предпринимательства в области информационных и инновационных систем. Правительство предприняло несколько попыток создать законы, включающие в себя темы, касающиеся стимулов, способствующих повышению производительности труда в крупных отраслях и традиционных отраслях. Но эти попытки, как правило, игнорируют необходимость поддержки нетрадиционных предпринимательских предприятий, которые начинают, внедряют инновации и ищут новые способы приобретения капитала [2].

Мы считаем, что правовое обеспечение предпринимательства в сфере информационных технологий должна основываться на четырех главных компонентах: Предпринимательство, инновации, финансирование и регулирование. В рамках этих четырех столпов некоторые из основных идей включают в себя:

- Налоговые льготы для инкубаторов и акселераторов, которые помогают стартапам масштабироваться;
- Разработка программ для малых и средних компаний;

- Налоговые стимулы для увеличения объема инвестиций в инновации, исследования и разработки;

Облегчение бюрократического бремени, которое в настоящее время несут владельцы малого бизнеса;

Доступ к финансированию развития предпринимательства с финансированием предпринимательских программ, таких как гранты и соответствующие фонды для стартапов на ранних стадиях и венчурного капитала;

Облегчение процесса банкротства для содействия реорганизации предприятий с тяжелым долговым бременем, препятствующим росту бизнеса.

Национальные правовые стратегии предпринимательства в сфере ИТ должны быть адаптированы к конкретным условиям Республики Казахстан. Поэтому важно уточнить, каким образом предпринимательство ИТ, как ожидается, будет способствовать достижению общих целей национального развития и где политика должна вмешиваться для достижения этих целей. Какой пакет мер правового обеспечения является наиболее подходящим, зависит от существующего уровня предпринимательства в стране и его структурных характеристик. Темпы создания стартапов относительно численности рабочей силы и уровня инноваций стартапов значительно различаются между странами. Когда число стартапов невелико, стимулы могут быть полезны для поощрения большего числа людей к созданию собственного бизнеса; когда их число уже велико, предпринимательская политика может быть сосредоточена на оказании помощи фирмам в стабилизации и росте [3].

Таблица 1. Разработка национальной правовой Стратегии предпринимательства в сфере информационных систем

Цели правового обеспечения	Рекомендуемые действия
Определение специфических проблем страны	<ul style="list-style-type: none">• Составить карту текущего состояния предпринимательства в сфере ИТ в стране;• Выявление специфических для страны предпринимательских возможностей и проблем в сфере информационных систем.
Уточнение целей и установление приоритетов	<ul style="list-style-type: none">• Определение стратегий достижения конкретных целей и охвата конкретных целевых групп;• Разработка и определение приоритетов действий.
Обеспечить согласованность стратегии предпринимательства с другими национальными стратегиями	<ul style="list-style-type: none">• Согласование предпринимательской стратегии с общей стратегией развития и другими стратегиями развития частного сектора;• Управление взаимодействием и создание политического синергизма.
Укрепление институциональной базы	<ul style="list-style-type: none">• Назначить ведущее учреждение;• Создать эффективный механизм межучрежденческой координации и уточнить мандаты;• Взаимодействие с частным сектором и другими заинтересованными сторонами;• Обеспечение предоставления бизнес-услуг в сфере

	информационных технологий.
Измерение результатов, обеспечение изучения политики	<ul style="list-style-type: none"> • Определение четких показателей эффективности и мониторинг воздействия; • Создание независимых процедур мониторинга и оценки; • Включение обратной связи с извлеченными уроками.

Правила и нормы не предназначены для того, чтобы служить бременем для предпринимателей. Развитие предпринимательства требует норм и правил. Некоторые правила и положения необходимы для обеспечения стандартов, которые общество в целом считает необходимыми, таких как инклюзивное и устойчивое развитие. Когда предприниматели хотят создать новую фирму, основанную на инновационных системах и технологиях, эта фирма должна придерживаться тех же стандартов здравоохранения, безопасности, охраны окружающей среды или занятости, что и любая другая компания. Для достижения конкретных целей также необходимы четкие национальные стандарты маркировки и сертификации.

Кроме того, для развития процветающего делового IT сообщества необходимы правила, стандарты и нормативные акты. Когда фирмы заключают деловые сделки с другими фирмами, они должны быть уверены в том, что контракты подлежат исполнению. Кроме того, необходимо разработать политику в области конкуренции для обеспечения того, чтобы IT предприниматели имели возможность конкурировать на рынке или чтобы они были защищены от злоупотребления доминирующим положением действующих компаний. Наконец, правила также необходимы для защиты физической и интеллектуальной собственности фирм [4].

Таблица 2. Оптимизация нормативной среды для IT предпринимательств

Цели правового обеспечения	Рекомендуемые действия
Изучить нормативные требования к стартапам	<ul style="list-style-type: none"> • Контрольные сроки и затраты на открытие бизнеса; • Контрольные отраслевые и региональные нормативные акты; • Налаживание диалога между государственным и частным секторами по вопросам нормативных издержек и выгод; • Сбалансирование регулирования и стандартов с целями устойчивого развития.
Минимизировать нормативные барьеры для начинающих бизнесменов там, где это уместно.	<ul style="list-style-type: none"> • Пересмотреть и, при необходимости, снизить нормативные требования (например, лицензии, процедуры, административные сборы) • Внедрение прозрачных информационных и ускоренных механизмов и универсальных систем для объединения процедур; • Совершенствование основанных на ИКТ процедур регистрации предприятий и отчетности.
Укрепление доверия предпринимателей к нормативной среде	<ul style="list-style-type: none"> • Обеспечить эффективное управление; • Облегчить и ускорить исполнение контрактов; • Создать альтернативные механизмы разрешения конфликтов;

	<ul style="list-style-type: none"> • Гарантировать защиту собственности; • Уменьшить стигматизацию банкротства и облегчить повторные запуски.
Руководство предпринимателями через административный процесс запуска и повышение преимуществ формализации	<ul style="list-style-type: none"> • Проводить информационные кампании по нормативным требованиям; • Четко выявлять связь между нормативными требованиями и государственными услугами, включая услуги по поддержке бизнеса; • Оказывать помощь стартапам в выполнении нормативных требований.

Надежная нормативная база – это та, которая действует на основе предсказуемости и прозрачности, а также надлежащих механизмов правоприменения. Важно подчеркнуть важность качества правоприменительной практики, которая остается сложной задачей для ряда национальных регулирующих органов.

Существует несколько аспектов, влияющих на эффективность применения и соблюдения правил регулирования: первый связан с полномочиями регулятора по обеспечению соблюдения правил. Различия в рыночной и нормативной зрелости, а также в правовой и судебной практике влияют на правоприменительную практику и процедуры Республики Казахстан. Соблюдение требований может быть улучшено путем подготовки государственных служащих как на национальном, так и на местном уровнях, особенно тех, кто непосредственно имеет дело с начинающими предпринимателями, в сопровождении достаточно сильной и прозрачной системы для осуществления правоприменительной деятельности, а также путем рассмотрения жалоб на несоблюдение и проведения расследований по подозрению в нарушениях. Второй основной элемент связан с информированностью предпринимателей. Тесное сотрудничество с деловыми ассоциациями в целях обновления нормативной информации, обучения предпринимателей и руководства ими по соблюдению законов и нормативных актов имеет важное значение для улучшения соблюдения требований [5].

Государственные ведомства страны должны действовать на основе тех же принципов эффективности и соответствия, а также предоставлять услуги своевременно и эффективно. Они должны обеспечить единообразное применение процедур во избежание проявления коррупции и фаворитизма. Основываясь на ключевых принципах благого управления, правительство Казахстана должно действовать на основе широкого участия, транспарентности и подотчетности, обеспечивая соблюдение властями высоких стандартов поведения и развития потенциала и способности государственных должностных лиц быть эффективными.

Правительства также могут создавать альтернативные механизмы для урегулирования правовых споров без обращения в суд. Альтернативные системы разрешения споров могут привести к более быстрому урегулированию претензий, снижению судебных издержек и, в конечном счете, повышению безопасности инвесторов. Для этого необходимо обучить арбитров и создать систему в бизнес-сообществе. Решающее значение имеет признание и исполнение арбитражных решений. Исполнение должно быть обеспечено судом и поддержано судебной системой, чтобы обеспечить эффективность альтернативных механизмов урегулирования споров [3].

Права собственности (включая права интеллектуальной собственности) предпринимательств в сфере информационных систем являются основополагающими для ведения бизнеса и требуют соответствующей защиты. Однако защита приходит через формализацию или регистрацию. Во многих развивающихся странах регистрация собственности остается трудоемкой или непомерно дорогостоящей. Это представляет собой серьезное препятствие для ведения бизнеса в области инновационных технологий, поскольку устраняет важную форму безопасности для владельца бизнеса или инвестора. Политика, гарантирующая права собственности и улучшающая исполнение контрактов, имеет важное значение для создания доверия инвесторов и может сделать страну привлекательным местом для инвестиций.

Доверие к предпринимательству также может быть укреплено путем снижения стигмы банкротства и облегчения повторного запуска. Во многих обществах предприниматели, которые однажды потерпели неудачу, вряд ли получают кредит снова. Однако общества, которые понимают экспериментальный характер предпринимательства и связанные с ним риски и которые поддерживают второй и третий шансы, как правило, лучше справляются с развитием предпринимательства [6].

Таким образом, настало время для инвесторов привести сектор малого и среднего бизнеса в идеальное соответствие с ИТ-бизнесом. Поскольку помощь банков важна для финансирования стартапов, они обязаны разработать политику и процедуры, позволяющие потенциальному предприятию согласовывать варианты финансирования. В целом, не будет ошибкой отметить, что существует большая необходимость сосредоточиться на ИТ-бизнесе, чтобы справиться с ухудшающимися экономическими сценариями, особенно когда есть большой интерес и мотивация среди молодежи начать ИТ-бизнес, поскольку это та же самая молодежь, которая называется будущим любой страны.

Список использованной литературы:

1. Abbas S.A. Entrepreneurship and Information Technology Businesses in Economic Crisis. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/324128745_Entrepreneurship_and_Information_Technology_Businesses_in_Economic_Crisis
2. Дуброва Н.Б., Сарбасов Б.А. Правовые основы государственного регулирования предпринимательской деятельности в Республике Казахстан // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2017. – №3 (98). – С. 47-50.
3. Entrepreneurship Policy Framework and Implementation Guidance. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: https://unctad.org/system/files/official-document/diaeed2012d1_en.pdf
4. Агафонова Е.Е.. Механизм совершенствования государственного регулирования предпринимательской деятельности в сфере информационных технологий // Социально-экономические явления и процессы. – 2013. – № 8 (054). – С. 7-11.
5. Мороз С.П. Концепция правовой политики РК и правовое обеспечение предпринимательства в РК // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. – 2012. – № 2 (26). – С. 56-59.
6. Амельченко Е.Н., Круглов Д.В. Макрорегулирование предпринимательской деятельности в сфере информационных технологий // Санкт-Петербургский университет технологий управления и экономики. – 2017. – №8-4 (85). – С. 408-411.

РЕЦЕПЦИЯ РИМСКОГО ПУБЛИЧНОГО ПРАВА И ЕГО РОЛЬ В СТАНОВЛЕНИИ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ КАЗАХСТАНА

Жансерикенов Ж.

магистрант 2 курс, Каспийский Университет, г. Алматы, Республика Казахстан

Аннотация: Данная статья изучает и анализирует доктрины и аспекты рецепции римского публичного права; его влияние и роль на становление/развитие правовой системы независимого Казахстана. Рецепция права – это процесс реального развития и совершенствования законов и правовых институтов в данной стране. В последние несколько десятилетий наблюдается тенденция к увеличению объема легальной трансплантации. В течение большей части времени и почти во всех местах заимствования стали надежным источником правовых изменений. Рецепция может восприниматься как сложная сущность. Приемы приходят в форме принятия отдельных правил, а иногда и целой системы. Несмотря на ограниченность имеющейся литературы о процессе правовой рецепции, большинство из них исходит из того, что эффективность закона является определяющим и доминирующим фактором в определении того, какие законы были трансплантированы и из одного места в другое. Эта статья направлена на изучение правовых теорий рецепции римского права, специфичных для опыта Казахстана. Статья начинается с рассмотрения теоретических аспектов рецепции права, а затем переходит к современной практике и тому, как процессы и политика оказали влияние на верховенство права в стране. Используемая методология включает в себя разветвления реального опыта, учитывающие исторический, социальный и культурный контексты

Ключевые слова: рецепция права, трансплантация норм права, римская система, публичное право, конституционализм, гуманизм.

РИМ ЖАРИЯ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ РЕЦЕПЦИЯСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ РӨЛІ

Түйіндеме: Бұл мақала Рим жария құқығы рецепциясының доктриналары мен аспектілерін; оның тәуелсіз Қазақстанның құқықтық жүйесінің қалыптасуына/дамуына ықпалы мен рөлін зерделейді және талдайды. Құқықты қабылдау – бұл елдегі заңдар мен құқықтық институттарды нақты дамыту және жетілдіру процесі. Соңғы бірнеше онжылдықта заңды трансплантация көлемінің өсу тенденциясы байқалды. Көп уақыт ішінде және барлық дерлік жерлерде құқық рецепциясы заңды өзгерістердің сенімді көзіне айналды. Әдістер жеке ережелерді, кейде бүкіл жүйені қабылдау түрінде келеді. Құқықтық қабылдау процесі туралы қол жетімді әдебиеттердің шектеулі болуына қарамастан, олардың көпшілігі заңның тиімділігі қай заңдардың бір жерден екінші жерге ауыстырылғанын анықтауда шешуші және басым фактор болып табылады. Бұл мақала Қазақстан тәжірибесіне тән Рим құқығы рецепциясының құқықтық теорияларын зерделеуге бағытталған. Мақала құқықты қабылдаудың теориялық аспектілерін қарастырудан басталады, содан кейін қазіргі тәжірибеге және процестер мен саясаттың елдегі заңның үстемдігіне қалай әсер еткеніне көшеді. Пайдаланылған әдістеме тарихи, әлеуметтік және мәдени контекстерді ескеретін нақты тәжірибені қамтиды

Түйінді сөздер: құқық рецепциясы, құқық нормаларын трансплантациялау, Рим жүйесі, қоғамдық құқық, конституционализм, гуманизм.

RECEPTION OF ROMAN PUBLIC LAW AND ITS ROLE IN THE FORMATION OF THE LEGAL SYSTEM OF KAZAKHSTAN

Annotation: This article examines and analyzes the doctrines and aspects of the reception of Roman public law; its influence and role on the formation / development of the legal system of independent Kazakhstan. Reception of law is a process of real development and improvement of laws and legal institutions in a given country. In the past few decades, there has been an upward trend in the volume of legal transplantation. For most of the time and in almost all places, borrowing has become a reliable source of legal change. Reception can be perceived as a complex entity. Techniques come in the form of accepting individual rules, and sometimes an entire system. Despite the limitations of the available literature on the legal reception process, most of them assume that the effectiveness of the law is the determining and dominant factor in determining which laws have been transplanted from one place to another. This article is aimed at studying the legal theories of reception of Roman law, specific to the experience of Kazakhstan. The article begins by looking at the theoretical aspects of the reception of law, and then moves on to contemporary practice and how processes and politics have influenced the rule of law in the country. The methodology used includes ramifications of real experience, taking into account the historical, social and cultural contexts.

Keywords: reception of law, transplantation of legal norms, Roman system, public law, constitutionalism, humanism.

Римское право считается одним из образцовых систем для заимствования правовых аспектов. В целом, римская система служила двум отдельным цивилизациям по истории. В то же время система общего права, регулирующая различные повседневные отношения, с самого начала непрерывно развивалась в них, в отличие от других стран. То, что заимствовано, может быть системной терминологией, а не определенным конкретным правилом.

Римские термины и тексты, в которых они появились, были просто взяты – иногда, конечно, преобразованы по смыслу – и применены к средневековым институтам. На мирском уровне средневековый город можно было бы описать как «*municipium*», а финансовые налоги на его жителей – как «*munera*». Средневековую «подесту» сравнивали с римскими пресами или губернаторами: и те, и другие были временными чиновниками из-за пределов местности, которые вместе со своими ассессорами отвечали за отправление правосудия. «Подеста» регулярно помогала ассессорам или представлялась судьей - делегатом, точно так же, как губернатор был в более поздней Римской империи.

Влияние римской модели отправления правосудия не ограничивалось общинами, принявшими конституцию «подесты»: это также можно наблюдать на Сицилии и в Неаполе. Кроме того, полномочия отдельных должностных лиц иногда подкреплялись аргументами из римского права, и таким же образом можно было обосновать степень юрисдикции общины. Если принять во внимание изменившиеся политические обстоятельства, становится ясно, что римские институты были приняты в более позднем праве, некоторые из них трансформировались в процессе до практически неузнаваемости. Это не было чисто итальянским феноменом: например,

юрист XIV века Филипп Лейденский регулярно использовал римские термины в своем «De cura reipublicae et sorte principantis».

Можно в какой-то степени утверждать что, римское публичное право послужило основой для конституционной доктрины, концепции суверенитета независимого Казахстана. Хоть в римской системе и преобладало развитие идеи абсолютного государства, утверждения императора как единственного источника и единственного истолкователя статута, тексты были достаточно разнообразны и достаточно податливы, чтобы их можно было использовать не только в поддержку абсолютистских позиций, но и в республиканских целях.

Еще одним аспектом римского публичного права, который является актуальным по сей день и широко используется во многих странах мира является институт народного трибуна. Народная трибуна – выборная должность, главной целью которой было обеспечение правовой защиты простого народа от произвола властей.

Власть трибуна была широко распространена, в чем и нуждалась эта первоначальная группа плебеев. Прежде всего, трибун мог наложить вето на любой закон, принятый Сенатом. Это было необходимо, потому что плебеи не могли сами стать сенаторами. Во-вторых, трибуны могли сами издавать законы, пока они действовали только на плебеев. В-третьих, они могли бы созвать собрание плебеев. Трибун был защищен народом и считался неприкосновенным или священным, так что любая попытка причинить ему вред каралась смертью; любой гражданин мог убить нарушителя без наказания. Поскольку они были безопасны, трибуны могли защитить отдельных граждан от преследований правительства, лично поставив их тела на пути.

Безусловно, правовая связь между римским трибуналом и современным омбудсменом очень близкая. Поскольку в научной литературе, посвященной данной тематике, указывается, что уполномоченный по правам человека является представителем народа, «хранителем прав и интересов людей», защищающим их от ошибок и злоупотреблений государственной власти. Омбудсмента воплощали в виде «ночного сторожа сторожей» – государственных служащих, задачей которых является защита интересов страны и служение народу. Ярким примером Римской народной трибуны является институт омбудсмента в Казахстане.

Уполномоченный по правам человека учрежден 19 сентября 2002 г. согласно Указу №947 Первого Президента Республики Казахстан «Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека». В соответствии со статьей 1 данного Указа Уполномоченный по правам человека является должностным лицом, контролирующим соблюдение прав и свобод человека и гражданина и уполномоченным в пределах своей компетенции принимать меры по восстановлению нарушенных прав человека и гражданина. права и свободы.

Некоторые аспекты римского публичного права, которые применяются в правовой системе Республики Казахстан:

Доктрина	Описание
Публичное право	Наиболее важным практическим различием между римским публичным правом и частным правом было то, что «публичное право не может быть изменено соглашениями, заключенными между частными лицами».
Ius naturale Естественное право.	Глубоко вдохновленный учениями Платона, Аристотеля и стоиков, Цицерон создал наиболее полную теорию естественного права. Согласно Цицерону, право (ius) не могло быть выведено из Двенадцати таблиц, эдикта претора или других римских правовых

	источников, но возникло из самых глубоких тайников философии. Среди наиболее важных принципов справедливости было то, что закон представляет собой рациональные принципы, присущие природе, которые предписывают то, что должно быть сделано, и запрещают противоположное. Закон – это естественная сила, разум мудреца, критерий справедливости и несправедливости. Никакой указ Сената или решение народа не могут освободить человека от исполнения естественного закона, и ни один человек не нуждается в том, чтобы кто-то другой объяснял или разъяснял его.
Aequitas Справедливость	Строгое и некритическое толкование и применение общего закона без учета конкретных обстоятельств или глубочайшей цели закона может быть источником несправедливости и трудностей. Как апелляция к морали, иногда закон должен быть исправлен, потому что невозможно точно обобщить. Этические ценности милосердия, доброжелательности и сострадания были необходимы для исправления строгости закона при отправлении правосудия.
Utilitas Польза	В цицероновской мысли общественные интересы (<i>utilitas rei publicae</i>) и стабильность (<i>salus</i>) были двумя целями закона. Общественный интерес служил принципом легитимации новых статутов, стандартом юридического толкования и руководством для юридической деятельности.
Humanitas Гуманизм	Значение « <i>humanitas</i> » в римском праве было всеобъемлющим. В области конституционного права « <i>humanitas</i> » требовала отказа от любого вида тирании, потому что тирании не хватало человечности. «Тиранин – самое отвратительное и отвратительное существо, какое только можно себе представить. Хотя он и имеет внешность человека, он затмевает самого дикого зверя в неприкрытой дикости своего поведения». В области уголовного права гуманизм требовало, чтобы наказание было смягчено и контролировалось государством; чтобы наказывались только виновные; чтобы обвиняемые и свидетели были защищены и не подвергались пыткам.

Таким образом, успешная рецепция – обычное дело при создании новых законов. Это, как правило, основной фактор правовых изменений. Правовое заимствование также имеет важное значение в правовом развитии. Заимствованное правило действует не совсем так, как в стране его происхождения. Местные институты и исторические факторы играют огромную роль в том, как развивается право и в какой степени развивающееся право будет эффективно удовлетворять социальные потребности. Вопрос о рецепции иностранного права имеет значительную историю и примечательную актуальность. По мере того как страны по всему миру осуществляют радикальные политические и экономические изменения в ответ на внешние и внутренние события, их правовые системы должны быть радикально изменены. Внося эти изменения, законодатели определяют, возможно ли заимствование иностранного права и жизнеспособна ли международная гармонизация того или иного свода законов.

Список использованной литературы:

1. Johnston D. The General Influence of Roman Institutions of State and Public Law. Roman Law Resources. 1997. vol 20. P. 87-101.
2. Rahman K.A., Asa R.S. The Doctrine of Reception of Law and Its Significance in Legal Development. SSRN Electronic Journal. 2016. vol 21. no 1. P. 10-16.
3. Dumoulin C. Omnia quae extant opera. 1681. vol. I. P. 738.
4. Coing H. Die Anwendung des Corpus iuris in den Consilien des Bartolus, in: L'Europa e il diritto romano: Studi in memoria di Paul Koschaker. 1954. vol. 1. P. 71-93.
5. Domingo R. Roman Law: Basic Concepts and Values. [Электронный ресурс].– Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/318389613_Roman_Law_Basic_Concepts_and_Values
6. Roman Tribune: Definition & Overview. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://study.com/academy/lesson/roman-tribune-definition-lesson-quiz.html>
7. Указ Президента Республики Казахстан от 19 сентября 2002 года N 947 «Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U020000947>

УДК 329(574)

САЯСИ ПАРТИЯЛАРДЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Жарылқасын А.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

Түйіндеме: Қазіргі демократиялық қоғамдағы партияның маңызды міндеті – азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы байланысты баянды ету. Партиялар арқылы әртүрлі әлеуметтік топтар өздерінің саяси талаптарын мәлімдейді. Бұрынғы әлеуметтік-экономикалық саясатты одан әрі жүргізу немесе оны өзгерту керектігі жөнінде өздерінің көзқарастарын білдіреді.

Саяси партия - бұл мемлекеттік қызметке үміткерлерді сайлау үшін жұмыс істейтін, саясат мәселелері бойынша өз құндылықтарын білдіретін пікірлестердің ұйымдасқан органы.

Саяси партия билік сатып алу және пайдалану үшін күресуге бағытталған, осы ең белсенді жақтаушылардың кірді мамандандырылған үкіметтік емес ұйым, немесе осы идея болып саналады.

Саяси партиялардың функциялары олар шешеді міндеттерді анықтау үшін мүмкіндік береді. Біріншіден, партия, билік пен халық арасындағы көпір болып табылады. Осылайша, бұл азаматтардың саяси белсенділігін өздігінен нысандарын жояды.

Екіншіден, партия азаматтық саясатқа енjarлығы және апатия еңсеру өте тиімді нысаны болып табылады. Үшіншіден, партия саяси билік бөлу немесе қайта бейбіт жолын қамтамасыз етеді және әлеуметтік сілкіністерден болдырмау үшін.

Түйін сөздер: Саяси партия, саяси жүйе, саяси пікір, мемлекеттік қызмет, билік, оппозиция, саяси қозғалыс, саяси идеология, ұйымдастырушылық функциясы, саяси функция, электоралдық функция.

ФУНКЦИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ

Аннотация: Выявление, выражение в обобщенной форме и защита интересов различных социальных групп (агрегация и артикуляция социальных интересов). Основная задача политических партий состоит в том, чтобы превратить множество частных интересов отдельных граждан, социальных слоев, заинтересованных групп в совокупный политический интерес путем сведения этих процессов к единому знаменателю. Ее задача состоит в формировании этих интересов.

Организация борьбы за государственную власть до ее завоевания, за ее удержание после победы на выборах. В зависимости от политической обстановки партия вырабатывает и применяет различные формы, средства и методы борьбы (легальные и нелегальные, революционные и эволюционно-реформистские, мирные и немирные и т. д.). В условиях реальной демократии такая функция осуществляется, как правило, конституционными способами - быть в оппозиции по отношению к государственной власти, в том числе непримиримой, что означает неприятие существующего государственного устройства или правительства и стремление к кардинальным изменениям. После завоевания власти партия получает возможность участвовать в формировании органов государственной власти, принимать политические решения и осуществлять контроль за их исполнением.

Ключевые слова: Политическая партия, политическая система, политическое мнение, государственная служба, власть, оппозиция, политическое движение, политическая идеология, организационная функция, политическая функция, электоральная функция.

FUNCTIONS OF POLITICAL PARTIES

Annotation: Revealing, expressing in a generalized form and protecting the interests of various social groups (aggregation and articulation of social interests). The main task of political parties is to transform the multitude of private interests of individual citizens, social strata, and interest groups into an aggregate political interest by reducing these processes to a single denominator. Its task is to shape these interests.

Organization of the struggle for state power before its conquest, for its retention after winning the elections. Depending on the political situation, the party develops and applies various forms, means and methods of struggle (legal and illegal, revolutionary and evolutionary reformist, peaceful and non-peaceful, etc.). In a real democracy, this function is carried out, as a rule, in constitutional ways - to be in opposition to state power, including irreconcilable, which means rejection of the existing state structure or government and the desire for fundamental changes. After the conquest of power, the party gets the opportunity to participate in the formation of government bodies, make political decisions and monitor their implementation.

Keywords: Political party, political system, political opinion, public service, power, opposition, political movement, political ideology, organizational function, political function, electoral function.

Дамыған демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекеттің міндетті атрибуты ретінде идеологиялық және саяси әралуандылықтың конституциялық деңгейде танылуы, Қазақстандағы қоғамдық-саяси ұйымдардың, қозғалыстардың және саяси партиялардың жедел дамуына жағдай туғызды.

Демократиялық мемлекеттердегі саяси партиялар, мемлекеттік билік органдарының қалыптасуына және олардың жұмыс жасауына шешуші ықпал жасайды. Ұлттық саясатты жасау, оны жүзеге асыру үшін тиісті ресурстарды табу, тиісті шешімдер қабылдау бүгінгі таңда саяси партияларсыз еш мүмкін емес. Тіпті демократия немесе халық билігі дегеніміздің өзі қоғамдық ұйымдардың дәл осы түрінің белсенді қызметі, яғни, олардың сайлаушылардың даусы үшін, саяси және әлеуметтік басымдықтар үшін күрестегі ашық бәсекелестігі, олар ұсынып отырған саяси бағыттар мен бағдарламалардың плюрализмі, олардың бірін-бірі сынауы және т.б.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев бұл мәселеде былай деген: «Күллі әлемде билік, саяси процестердің катализаторы ретінде жаңа саяси бастамаларды ұсынатын және оларды қолдаумен қамтамсыз ететін бұқаралық саяси партияларға арқа сүйейді» [1,4].

Осыған орай, партияларды мемлекеттік-саяси жүйенің элементі ретінде зерттеу Қазақстан Республикасының конституциялық құқығы ғылымы үшін өзекті мәселе болып табылады. Оның үстіне, маңызды және үнемі зерттелетін мәселелердің бірі ретінде саяси партиялардың түсінігін және мәнін айтуға болады.

Саяси партиялардың қоғам мен мемлекеттегі жалпы рөлі мен маңызы туралы толық көріністі олардың *функцияларын талдау* арқылы алуға болады.

Біздің пікірімізше саяси партиялардың толық портретін жасау үшін, тек қана оны қоршаған ұйымдардың барлық ерекшеліктерін және саяси партиялардың мүшелік құрамын зерттеу ғана емес, сонымен бірге партиялардың қоғамның саяси жүйесінде орындайтын функциялары туралы да білу қажет.

Қазіргі күні саяси партиялардың функцияларының анықтамасына байланысты бірыңғай пікір жоқ. Саяси-құқықтық ғылымда аталған мәселе бойынша өте көп және қарама-қайшы пікірлер бар.

Саяси партиялардың атқаратын қызметтерін толық былай көрсетуге болады:

1. Саяси идеология мен саяси ілімдерді жасау
2. Қоғамның ірі топтарының мақсат-мүдделерін анықтау
3. Олардың белсенділігін арттырып, жинақтау
4. Мемлекеттік билікті іске асыруға қатынасу
5. Қоғамдық пікірді қалыптастыру
6. Жалпы қоғамды, топты саяси тәрбиелеу
7. Саяси жүйелерді, оның принциптерін, элементтерін, құрылымдарын қалыптастыруға қатысу
8. Мемлекетте билік үшін күреске қатынасу және оның жұмысының бағдарламасын жасау
9. Мемлекеттің, кәсіподақтарының, қоғамдық ұйымдарының аппараты үшін кадрлар даярлау, ұсыну.

Қазіргі демократиялық қоғамдағы партияның маңызды міндеті – азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы байланысты баянды ету. Партиялар арқылы әртүрлі әлеуметтік топтар өздерінің саяси талаптарын мәлімдейді. Бұрынғы әлеуметтік-экономикалық саясатты одан әрі жүргізу немесе оны өзгерту керектігі жөнінде өздерінің көзқарастарын білдіреді.

Сонымен саяси партиялардың негізгі қызметтерін төмендегідей топтауға болады:

Саяси – Билік үшін күрес. Мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатын жасауға, қалыптастыруға, іске асыруға, тікелей қатынасу. Балама ұсыныстар асыру. Сайлау науқанына белсенді түрде ат салысып, оған байланысты бағдарламаны орындау. Саяси бағытты тұжырымдау.

Ұйымдастырушылық – Бағдарламалық мақсаттар мен шешімдерді жүзеге асыру. Сайлау науқанын өткізу. Сайлап қойылатын қызметтерге кандидаттар іріктеу. Басқару элитасына кадрлар дайындап ұсыну. Үкімет құрамын сол сияқты басқа да билікті құрылымдарды құрастыруға қатысу.

Теориялық – Қоғам дамуының негізгі салалары бойынша және оның дамуы жолдарын талдап, теориялық жағынан бағалау. Әртүрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін анықтап үйлестіру. Қоғамды жаңартудың стратегиясы мен тәсілін тұжырымдап бұқараны қимыл бірлігіне теориялық жағынан әзірлеу.

Идеологиялық – Еңбекші бұқара арасында өз көзқарасын, ізгі мұраттарды тарату, оны іскерлікпен ұштастыру. Өз бағдарламасы мен саясатын насихаттау. Азаматтардың түбегейлі мүдделерін ескере отырып өз бағытын қолдауға жұмылдыру және партия қатарына тарту, т.с.с.

Қазақстандық саясаттанушы Ә.Нысанбаев – саяси партиялардың барлық функцияларын топтай келе олардың үш функциясы бар деген пікір білдіреді [2,82].

Осы мәселені зерттеуші А.Т. Садырова да саяси партиялардың қызметінің екі бағытына байланысты, олардың функциясын да негізгі екі топқа бөледі.

Функцияларының бірінші тобы олардың қоғамдық ұйым ретіндегі мәнін білдіреді. Саяси партиялар бұл кезде келесі функцияларды атқарады:

Жеке тұлғаның саяси өзін-өзі идентификациялану, олардың өзінің саяси еркін партияларға бірігуі арқылы жүзеге асыру мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді, яғни саяси көзқарастар мен идеялардың ұқсастығы негізінде, азаматтар әр түрлі саяси партияларға бірігіп жатады. Сөйтіп, азаматтар өздерінің идеясы үшін күресте сенімді құралға ие болады.

Мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік саясатындағы неғұрлым басым бағыттарды анықтауға көмектесетін саяси процестерді ұйымдастырады. Партиялар арасындағы бәсекелестікте, яғни, әртүрлі саяси идеялар мен концепциялардың күресінде, дәл сол уақытқа қайсысы керек екендігі анықталады. Осы саяси концепциялар сайлауда жеңген партия құратын үкіметтің қызметінің негізінде алынады. Халықтың көпшілігінің еркіне сәйкес мемлекетті басқаруға жағдай осылай туындайды.

Дағдарысты жағдайдан шығудың баламалы нысаны мен тәсілдерін қамтамасыз етеді. Партиялар арасындағы күрес саяси процестің қатысушыларының бірде біреуіне, тіпті билікте отырғанына да босаңдауға мүмкіндік бермейді және оларды үнемі өзінің бағытын, оған жету тәсілдерін жетілдіруге итермелеп отырады. Егер саяси және әлеуметтік қайшылықтардың күрделенуіне байланысты, биліктегі партия өзінің маңызын жоғалтса, онда партиялық жүйе бірінші рөлге, кешегі оппозицияны әкеп қояды. Жақсы жолға қойылған партиялық жүйенің ең маңызды міндеті – ол биліктің вакуумына жол бермеу.

Қоғамда үлкен қолдауға ие, болашағы бар жетекшілерді билікке жылжыту арқылы, мемлекеттің басқару құрылымдарына кадрлық потенциал дайындау. Бұқаралық қоғамдық ұйымдармен және мемлекеттік құрылымдармен өзара бірігіп жұмыс істеу арқылы, саяси партиялар өз адамдарын барлық бағыттар бойынша алға жылжытады. Басқаша айтқанда, олар билік элитасы қалыптасатын кадрларды дайындайды.

Саяси партиялардың функцияларының екінші тобы мемлекеттік биліктің әртүрлі институттарының қызметімен тығыз байланысты. Бұл жерде партия мемлекеттік механизмнің органикалық бөлігі ретінде сипатталады. Саяси партиялар көпфункционалды сипатқа ие болса да, олардың басты міндеттерінің бірі болып мемлекеттік билікке жету, өздері қорғайтын әлеуметтік мүдделер мен мақсаттарды жүзеге асыру үшін билік аппаратына иелік ету табылады. Бұл жерде келесі функцияларды атап өтуге болады:

Мемлекеттің өкілді органдарына сайлауды ұйымдастыру және өткізуді қамтамасыз етеді. Яғни, саяси партиялар кең көлемдегі насихат жұмыстарын ұйымдастырады, сайлау алдындағы шығындардың бір бөлігін қаржыландырады, сайлау комиссияларын қалыптастыруға қатысады, дауыс беру процесін қадағалайды, өзінің кандидаттарын «жарнамалайды».

Мемлекет басшысы қызметіне кандидаттарды ұсынған кезде саяси партиялар маңызды рөл ойнайды. Президент өзінің қызметінің мерзімі кезінде саяси бейтарап тұлға болып танылатын болса да, оның бұл қызметке партия қолдауының нәтижесінде келгенін ұмытпау керек.

Жергілікті басқару және өзін-өзі басқару органдарының қызметіне ықпал жасайды. Саяси партиялардың аймақтық бөлімшелері шын мәнінде, жергілікті сайлау кезінде жергілікті атқарушы биліктің басшысын, жергілікті өкілді органдардың құрамын, жергілікті жерлердің өзге де лауазымдық тұлғаларын анықтайды. Сондай-ақ, саяси партиялар жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметінің нақты мазмұнын және әлеуметтік бағытын анықтайды [3,103].

Саяси партиялардың қоғамдағы және саяси жүйедегі рөлі біршама көпжақты және партия қоршаған ортада іске асыратын функциялармен айқындалады. Оның функцияларын жан-жақты зерттеген С.Е.Заславский мынандай сипаттама береді:

- Электоралдық функция
- Идеологиялық функция
- Саяси іріктеу және әлеуметтендіру функциясы
- Инновациялық функция
- Шоғырландырушы функция
- Анықтау функциясы
- Ықпалдастырушы функция [4,25].

Электоралдық функция. Демократиялық саяси құрылыстың негізінде сайлау тетігі жатады, ол демократияның басты қағидаты – халықтың мемлекетті басқаруға тікелей қатысуын іске асыруды қамтамасыз етеді. Бұл ретте саяси партиялар жақтастарды қоғамның келешек дамуының нақты жолына біріктіріп және үміттердің орындалуын қамтамасыз ете отырып, олардың мүдделерін білдіру арқылы осы процестің құрылымдалуында маңызды рөл атқарады.

Өз сайлау алды бағдарламасын ұсына отырып, партиялар осы арқылы электораттың саяси және әлеуметтік- экономикалық реформаларға сұраныстарына сай келіп қана қоймай, қоғамдағы басым құндылықтарды қорғауға және оларды нығайтуға ұмтылады. Яғни, олар «Біз қайда барамыз?» деген сұраққа ғана емес, «Біз кіміз?» және «Бізге үшін не қымбат?» деген сұрақтарға да жауап береді

Сайлауға қатысу партия үшін өзіндік «сын сағат». Нақ сондықтан да электоралды кезеңде партиялар қолдарындағы барлық ресурстарды жұмылдырады, өйткені партияның саяси келешегі сайлау кезіндегі жұмыстың нәтижелілігіне тәуелді.

Идеологиялық функция. Идеологиялық функцияны іске асыру процесін, саяси партиялар алдымен өз көшбасшыларының немесе активінің күшімен базистік саяси

нұсқаулар мен идеяларды анықтау мен әзірлеуден бастайды (дегенмен жаңадан құрылған партиялардың көпшілігіне идеологиясын сырттан көшіріп алу тән). Келесі кадам – таңдалынған саяси-идеологиялық құндылықтар негізінде саяси бағдарламалар мен тұғырнамаларды әзірлеу қызметі. Әрбір партияның тұғырнамасы, бір жағынан партиялардың қандай да бір идеологияны (немесе бірнеше идеологияны) қолға алуының немесе дамытуының дәрежесі мен ерекшеліктерін білдірсе; екінші жағынан, бұл – партия өзінің идеологиялық қағидаттарына сәйкес және орын алып жатқан саяси процестер мен қалыптасқан проблемалардың ерекшеліктерін ескере отырып шешуді ұсынған көптеген мақсаттар мен міндеттерді білдіреді. Мазмұндық көзқарас тұрғысынан келгенде партия тұғырнамасы өзінің идеялық қағидаттары, саяси мақсаттары мен міндеттері бар кез келген саяси партия құратын және ұсынатын саяси құрылғы мен дамудың қандай да бір моделін көрсету (толық немесе ішінара, нақты немесе нақты емес) [5,8].

Саяси іріктеу және әлеуметтендіру функциясы бастапқы селекцияға және кейінгі айналымға азаматтардың саяси белсенді бөлігін тарту арқылы іске асырылады.

Бұл жағдайда партия партияның ең лайықты мүшелері үшін әлеуметтік саты рөлін атқарады. Мейлінше қабілетті партия қызметкерлерін партия ішінде көтермелеу және күнделікті партия жұмысына «кіріктіру» арқылы, партия сайлауда жеңіске жеткен жағдайда оларды мемлекеттік орындарға ұсыну үшін кадрлық резерв ретінде пайдаланады.

Партия қатарына азаматтарды тарту да басты рөл атқарады. Халықты саясат әлеміне жақындата отырып, партия азаматтарға саяси қызмет бойынша пайдалы білім, дағды және тәжірибе алуына көмектеседі. Бұл жағдайда партиялар азаматтарды саяси тұрғыдан әлеуметтендіріп, іс жүзінде оларға демократиялық құрылыс мен мемлекетті басқаруға қатысу әдістеріне үйретеді.

Сонымен қатар партиялар наразылық және экстремистік көңіл-күйдің алдын алу процесінде де маңызды рөл атқарады. Занды идеологиялық құндылықтарды белсенді насихаттай отырып, саяси ұйымдар нигилистік көзқарастардың төмендеуіне ықпал етіп, осы арқылы қоғамдағы саяси тұрақтылықтың деңгейін көтереді.

Инновациялық функция. Саяси партиялардың креативті әлеуеті ең алдымен ағымдағы саяси күн тәртібінде жаңа бағыттарды жасау және тіршіліктің барлық салаларында қоғамның прогреске ұмтылуының перспективалық жолдарын анықтау арқылы іске асырылады. Бұл тұрғыдан алғанда партиялар өз жағына елдің үздік зияткерлік ресурстарын тарта отырып, келешекке баламалы пайымды және ең бастысы оңтайлы стратегия мен оған қол жеткізу тактикасын қалыптастыратын ақыл-ой орталығы рөлін атқарады.

Шоғырландырушы функция. Партиялар әзірлейтін бағдарламалар мен идеологиялық доктриналар мақсатты түрде не нақты әлеуметтік топтарды не халықтың барлық негізгі топтарының басты мүдделері мен сұраныстарын көрсетеді. Қоғамдық мүдделерге ден қойып және пайымдай отырып партиялар оларды өз стратегиялары мен әрекеттері арқылы саясат әлеміне жеткізеді. Бұл ретте аталған процесс үздіксіз жүргізіледі, өйткені біріншіден, қоғамдық топтардың үміттері үнемі өзгеріп отырады, екіншіден, егер партия халықтың өзекті үміт-талабын көрсете алмаса, онда электораттың көз алдынан кетеді.

Партиялар әлеуметтік стратификация, жыныс- жастық бөлініс, этностық-конфессиялық және өңірлік ерекшеліктерді ескере отырып, электораттың мүдделерін топтастырады. Тек осылай құрамының біртекті еместігін ескергенде ғана, партия қоғамдық топтардың сұраныстарын мейлінше толық көрсете алады.

Партияның анықтаушы функциясы идеологиялық және саяси алуан түрліліктің институционалдық кепілдіктерін қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекеттік билік органдарын құруға және олардың қызметіне қатыстырудың арқасында азаматтардың саяси еркін демократиялық жолмен қалыптастыру арқылы әлеуметтік қайшылықтарды бейбіт шешуді іске асыру. Қоғамдағы саяси және әлеуметтік мүдделер теңгерімі көп жағдайда партияларға заң шеңберінде әлеуметтік және саяси субъектілердің мүдделерін білдіру және қорғау құқығын беру есебінен сақталады.

«Мемлекет пен халық арасында дәнекер бола отырып, партиялар қоғамдық жүйенің өзін-өзі реттеу тетігінің бөлігі болып табылады, осының арқасында олардың арасындағы антагонизм тіршілік ету үшін қауіпсіз шекте ұсталады, ал бәсекелес партиялар арасындағы күрес жалпыұлттық мүдделер мен мақсаттарды демократиялық жолмен қалыптастыруға ықпал етеді.

Ықпалдастырушы функциясы. Партия ұқсас мүдделерді ұстанатын пікірлестер адамдардың ұйымы ретінде құрылады. Мақсаттарының ортақтығы оларға ел келешегіне де, рухани құндылықтарға да арналған консенсустық ұстанымды әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл жерде, өзіндік партия идеологиясын қалыптастыратын идеологиялық ықпалдасу (интеграция) туралы сөз қозғалып отыр. Партияға біріккеннен кейін, оның мүшелері бірегей ұжымдық саяси субъектіге айналып, оны өздерінің топтық даралануының және «өзіміз-бөгде» ұғымын анықтау ерекшеліктерінің негізі етіп алады.

Партиялардың азаматтық қоғам ретіндегі қызметі алуан түрлі болып келеді. Саяси ғылымның дамуына қарай партиялық қызметтердің қатары үнемі толықтырылып отырады.

Дегенмен, қоғамдық-саяси ахуалы тұрақсыз немесе демократиялық даму жолына енді түскен елдерде, саяси партиялар әртүрлі қызметтерді атқаруы мүмкін екенін айтып өткен жөн.

Саяси партиялардың өзге де функциялары:

а) саяси күресті көшеден парламентке ауыстыру арқылы қоғамдағы шиеленісті бәсеңдету

ә) әртүрлі саяси күштердің парламенттік өкілдерінің бірлескен жұмысы арқылы өткір саяси қайшылықтарды жеңілдету

б) қоғам санасына демократиялық құндылықтар мен нормаларды енгізу

в) саяси күрестің өркениетті дәстүрлерін енгізу

г) құрылым мен құрылымдыққа сайлау алды күрес сипатын беру

ғ) оппозициялық партиялардың билікке қысым көрсету арқылы үкімет бағытын түзетуі.

Осылайша, азаматтық қоғамның бірегей институттары және саясаттың субъектілері ретінде саяси партиялар қоғам өмірінде көп қырлы рөл атқарады. Іс жүзінде олар демократиялық құрылыста жүйе құраушы құрылым ретінде көрінеді.

Саяси партиялардың жоғарыда аталған функциялары табиғи болып табылады және оларды қоғамдық бірлестіктердің ерекше түрі ретінде сипаттайды. Және бұл жерде, дамыған елдердің саяси жүйесінде саяси партиялар маңызды орын алады деген тұжырыммен келіспеуге болмайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Ел Президентінің «Отан» РСП IV кезектен тыс съезінде сөйлеген сөзінен. /Мысль. 2002. - №12. – 80 б. <http://www.akorda.kz/upload/hronika/>
2. Нысанбаев Ә.Н. Политология. – Алматы, 1998. – 171 б.

3. Хан И.Г., Садырова А.Т. Саясаттану: оқу құралы. - Алматы КҚУ Ғылыми - баспа орталығы, 2011. – 210 б.

4. Заславский С.Е. Основы теории политических партий. // Вестник ОГУ. – №5 (124) / май 2011. – 200 с.

5. Вагина Л.С. Теоретические основы исследования деятельности олитических партий как субъекта политики в современной России // Вестник ОГУ. – №5 (124) / май 2011. – 200 с.

УДК 340.63

Кенжетева С. Е.

*ал-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің 2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: k.saule_95@mail. ru*

СОТ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ САРАПТАМАСЫ ТЕРГЕУ БАРЫСЫНДАҒЫ ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ ЗЕРТТЕУ ӘДІСІ РЕТІНДЕ

Түйіндеме: Ұсынылып отырған мақалада сот-психологиялық сараптамасының қылмысты тергеу барысындағы тигізетін көмегі және мүмкіндіктері, айыпталушының немесе жәбірленушінің оқиға орнындағы жай-күйіне қатысты мәселелерді шешу әдістері мен шешімдері қарастырылады. Сот ісін жүргізуде барысында дәлелдеулерге жататын мән-жайларды жан-жақты және объективті зерттеу үшін ғылым, техника, өнер немесе қолөнер саласында арнайы білімді қолдануды талап ететін мәселелер жиі туындайды. Сол сот сараптамасының түрлерінің бірі - сот психологиялық сараптамасы. Қылмыстық іс жүргізуде психологиялық білімді қолдану қажеттілігі өте жоғары, себебі қылмыстық-құқықтық және қылмыстық іс жүргізу міндеттерінің шешімі ынталандырушы-реттеуші тетіктермен айқындалады, яғни қылмыс оқиғасының себеп-салдарын анықтайды.

Сот психологиялық сараптамасы – сот медициналық сараптамасының және сот психофизиологиялық сараптамасының жеке бір ағымы ретінде жеке бір тұлғаға қарсы шешуші рөл атқарады. Қазіргі уақытта психологиялық ғылымның, сондай-ақ ақпараттық технологиялардың дамуына байланысты психологиялық сараптама сот-тергеу органдары қызметінің қажеттідігінен туындаған өзекті тәжірибелік міндеттерді шешу мақсатында туыстық және сабақтас ғылымдардың деректерін тарта отырып, өзінің әдіснамалық және әдіснамелік мәліметтер қорын кеңейтеді.

Тергеушінің, анықтау органының, соттың сұрақтарына жауап беру үшін заң психологиясының нақты мағлұматтарынан немесе жиналған тәжірибие арқылы зерттеу жүргізуден сот сараптамасының негізгі мақсаты айқындалады. Заңи бағалауға араласпай ақ, сарапшы өзінің қорытындысы арқылы мән-жайды анықтауда тергеушіге және сотқа көмектеседі.

Түйін сөздер: сот-психологиялық сараптамасы, зорлау, жәбірленуші, куәгер, айыпталушы, сарапшы-психолог.

СУДЕБНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА КАК МЕТОД ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ В ХОДЕ СЛЕДСТВИЯ

Аннотация: Предлагаемая статья предусматривает помощь и возможности судебно-психологической экспертизы при расследовании преступления, методы и решения вопросов, касающихся состояния обвиняемого или потерпевшего на месте происшествия.

В ходе судопроизводства часто возникают вопросы, требующие применения специальных знаний в области науки, техники, искусства или ремесла для всестороннего и объективного исследования обстоятельств, подлежащих доказыванию. Одним из видов той же судебной экспертизы является судебная психологическая экспертиза. Необходимость применения психологических знаний в уголовном судопроизводстве очень высока, так как решение уголовно-правовых и уголовно-процессуальных задач определяется стимулирующими и регулируемыми механизмами, то есть определяет причинно-следственные связи события преступления.

Судебная психологическая экспертиза как отдельное течение судебной медицинской экспертизы и судебной психофизиологической экспертизы играет решающую роль против личности.

В настоящее время, в связи с развитием психологической науки, а также информационных технологий, психологическая экспертиза расширяет свою методологическую и методологическую базу данных с привлечением данных родственных и смежных наук с целью решения актуальных практических задач, вызванных необходимостью деятельности судебно-следственных органов.

Для ответа на вопросы следователя, органа дознания, суда определяется основная цель судебной экспертизы из фактических данных юридической психологии или исследования с помощью собранного опыта. Не вмешиваясь в юридическую оценку, эксперт своими выводами помогает следователю и суду в выяснении обстоятельств.

Ключевые слова: судебно-психологическая экспертиза, изнасилование, потерпевший, свидетель, обвиняемый, эксперт-психолог.

FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXAMINATION AS A METHOD OF EXAMINING EVIDENCE IN THE COURSE OF AN INVESTIGATION

Annotation: The proposed article provides for assistance and opportunities for forensic psychological expertise in the investigation of a crime, methods and solutions to issues related to the condition of the accused or the victim at the scene of the incident.

In the course of legal proceedings, questions often arise that require the use of special knowledge in the field of science, technology, art or craft for a comprehensive and objective study of the circumstances to be proved. One of the types of the same forensic examination is a forensic psychological examination. The need to apply psychological knowledge in criminal proceedings is very high, since the solution of criminal law and criminal procedure tasks is determined by stimulating and regulating mechanisms, that is, it determines the causal relationships of the crime event.

Forensic psychological examination as a separate course of forensic medical examination and forensic psychophysiological examination plays a decisive role against the individual. Currently, in connection with the development of psychological science, as well as information technologies, psychological expertise is expanding its methodological and

methodological database with the involvement of data from related and related sciences in order to solve actual practical problems caused by the need for the activities of forensic investigative bodies.

To answer the questions of the investigator, the body of inquiry, the court, the main purpose of the forensic examination is determined from the actual data of legal psychology or research using the collected experience. Without interfering in the legal assessment, the expert helps the investigator and the court to clarify the circumstances with his conclusions.

Keywords: forensic psychological examination, rape, victim, witness, accused, expert psychologist.

Адамның мінез-құлқы - бұл өзінше бір бүтін құбылыс, оны әлеуметтік, биологиялық психологиялық, адамгершілік, физиологиялық және т.б. мінез-құлық ретінде бөлуге болмайды. Адам баласы (таным субъектісі) мінез-құлықтың қандайда бір қырын барынша тыңғылықты зерттеу үшін ғана шартты түрде бөледі. Сондықтанда, адамның мінез-құлқы қызықтыратын ғылымдар жеткілікті(философия, дінтану, социология, медицина, педагогика, психология, құқықтану және т.б.).

Психология әдістері криминология үшін бүтін ғылым ретінде, сонымен бірге криминологиялық арнайы әдістердің жиынтығы ретінде айырықша мәнге ие. Әсіресе, қылмыскердің жеке тұлғасын зерттеу кезінде психология әдістері өте қажет. Жеке тұлға терминінің өзі психология ілімінен алынған. Ойлау тәсілдері, уәждемелері, бағыттылақтары, жеке тұлғаның құндылықтық бағдарлары қылмыскердің жеке тұлғасының криминологиялық сипаттамасы үшін негіз болады. Сондықтанда, теориялық тұрғыда, психология әдістері криминология үшін жақын болып табылады. [7].

Қылмыстық іс жүргізуде психологиялық білімді қолдану қажеттілігі өте жоғары, себебі қылмыстық-құқықтық және қылмыстық іс жүргізу міндеттерінің шешімі ынталандырушы-реттеуші тетіктермен айқындалады, яғни қылмыс оқиғасының себеп-салдарын анықтайды. Себеп-салдардың арақатынасы қылмыстық әрекет жолында қылмыс жасаудың себебімен, мақсатымен, нысанымен, және оған ықпал еткен жағдайлармен анықталады, оны толық түсініп шешу үшін психологиялық процестерді зерттеудің тиімді әдістері мен құралдары қажет.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде психологиялық білімді қолданудың бір түр і- сот-психологиялық сараптаманы тағайындау және жүргізу. Оның мүмкіндіктері қылмыстық сот өндірісінің міндеттерін шешуде дәлірек айтқанда: дәлелдемелерді қажет ететін мән-жайларды анықтауда, негізделген тергеу нұсқаларының жылжуы мен тексеруіне ықпал етуінде, жедел-іздістіру іс-шараларын жүргізуде, ынталандыру-реттеу механизмдерін зерттеудің тиімді әдістерін анықтауда және қылмыстың себеп-салдарлық оқиғасының шарттылығында дәлелдемелік мағынасы бар.

Сот психологиялық сараптама қылмыстық сот өндірісінде қылмыстық процессуалық әрекет болып қарастырылады, өз кезегінде ол арнайы тәжірбиесі бар, психолог мамандардың қатысуымен фактілерді зерттеуден, тұлғаның заттай дәлелдемелерін, жағдайларын қорытынды жасау арқылы аяқталады[1].

Сот психологиялық сараптамасының негізгі мақсаты қылмыстық істер бойынша дәлелдеуді қажет ететін, азаматтық құқықтық даулардың құрамдас бөлігі болып табылатын психологиялық мазмұндағы мәселелерді терең зерттеу және шешу арқылы, сот - тергеу органдарына көмек көрсету.

Сот-психологиялық сараптама жүргізу барысында зерттеудің жүйелілігі детерминизмнің жалпы психологиялық принциптерін іске асырудың арқасында жүзеге

асырылады, яғни сана мен іс-әрекеттің бірлігі - жеке тұлға мен жағдайды өзара әрекеттесу принципі .

Сот-психологиялық сараптама жүргізу әдістемесінің негізін сот сараптамасы және құқықтық психология теорияларына негізделген әрбір нақты жағдайда белгілі бір субъектілер ұсынған дәлелдерді ескере отырып, зерттеудің анықтаушы әдістері көрсетілген зерттеу принциптері құрайды.

- * іс материалдарын және оған қатысы бар басқа да құжаттарды зерделеу;
- * өткен оқиғаны ретроспективті психологиялық талдау (ретроспективті диагностика әдісі), сарапшы тұлғаның мінез-құлқы, оның диагностикалық белгілері негізінде оның психикалық жағдайы;
- * сарапшының жеке басы туралы анамnestикалық мәліметтермен танысу;
- * сарапшы және процестің басқа қатысушыларымен әңгімелесу;
- * әртүрлі тестілік әдістемелерді қолдана отырып, сыналушыны эксперименттік психодиагностикалық тексеру [2].

Психологиялық білімнің, дәлелдеме теориясының негіздеріне сүйене отыра сот психологиялық сараптаманың құзыретіне кіретіндер келесідей:

- * қылымыстық процеске қатысушылардың психикалық дәрежесі , интеллектуалдық дамуы жеке психикалық ерекшеліктерін анықтау кіреді.
- * жәбірленушінің заңсыз әрекеттерінен туындаған аффективті жағдайларды анықтау; аффективті күйдің қарқындылығын, ұзақтығын зерттеу; артық жұмыс, қорқыныш, депрессиялық жағдайды анықтау;
- * орынсыз мінез-құлықты орнату
- * куәгерлер мен жәбірленушілердің психикалық ауытқуы жоқ па, іс үшін маңызы бар мән-жайларды дұрыс қабылдай ала ма және шынайы айғақтар беру қабілетін анықтау;
- * субъектінің белсенділігін анықтайтын тұлғаның мотивациялық саласын зерттеу.

Кәмелетке толмағандармен жасаған қылмыстарды тергеу кезінде, кісі өлтіру, зорлау, қылмыстық топтармен жасалған қылмыстарды және жол қауіпсіздік ережелерін бұзу туралы қылмыстық істерді тергеу кезінде сот-психологиялық сараптама тағайындау мен жүргізудің қажеттілігі зор. Сот-психологиялық сараптама жүргізу туралы мәселені шешкен кезде сараптаманы жүргізетін сарапшылардың құзыретіне сай тағайындалатын сұрақтар шеңберін анықталады. Мысалы, зорлауды тергеу кезінде психологиялық сараптаманың негізгі нақты сұрақтары тағайындалады:

- істе бар деректерге сүйенсек, зорлау кезінде жәбірленушінің психикалық жағдайы қандай болды?
- жәбірленуші зорлау кезіндегі жағдайды дұрыс бағалады ма?
- жәбірленуші өзіне жасалған әрекеттердің сипаты мен маңыздылығын түсіне ала ма?

Зорлауды тергеу кезінде, егер жәбірленушінің мінез-құлқы арандатушылық сипатқа ие болса және екі тарап бір-бірінің мінез-құлқын дұрыс қабылдамай, бағалай алмаса танымдық процестерге қатысты мәселелер кәмелетке толмаған айыпталушы тарапынан да туындауы мүмкін, яғни "екі жақты" сараптама жүргізу қажет болатын жағдайларда болады. "Екі жақты сараптаманың" мәні айыпталушының да, жәбірленушінің де жеке басын зерттеу әдістерінің бірдей жиынтығын қолдану болып табылады [3].

Заңды маңызы бар жағдайларда кәмелетке толмаған айыпталушылардың сот-психологиялық сараптамасының негізгі мәні психикалық қызметтегі елеулі өзгерістер туралы нақты деректер болып табылады.

Сот-психологиялық сараптамасы пәніне сүйене отырып сот-психологиялық сараптамасының кәмелетке толмаған айыпталушыларға қатысты келесідей жіктеулері бөлінген.

- кәмелетке толмаған адамның эмоционалды және өзге де жеке күйлерінде;
- кәмелетке толмаған адамның жеке басының реттеушілік қабілеттерін;
- кәмелетке толмаған тұлғаның танымдық қабілеттері;
- кәмелетке толмаған адамның жеке басының коммуникативтік;
- кәмелетке толмағанның құқыққа қарсы әрекеттерінің себебін сипаттау;
- кәмелетке толмағандар тобы;
- кәмелетке толмағанның жеке-психологиялық ерекшеліктері [4].

Кәмелет жасқа толмаған жасөспірімдерге қатысты зерттелетін мәселелердің жүйесі дәлелдеудің процессуалдық құралы ретінде, қылмыстық жағдайдың өзара әрекеттесу субъектілерінің жеке қасиеттері туралы ақпарат алу көзі ретінде сот-психологиялық сараптама пәнінің негізінде жүргізіледі. Сот-психологиялық сараптаманың түрлері қылмыстық сот ісін жүргізудегі сараптамалық зерттеу пәніне сүйене отырып анықталады:

- эмоционалды және басқа да жеке күйлер;
- жеке тұлғаның реттеуші қабілеттері;
- тұлғаның танымдық қабілеттері;¹
- тұлғаның коммуникативтік қабілеттері;
- мотивтің сипаттамалары;
- жеке тұлғаның жеке-психологиялық ерекшеліктері;
- әсер ету;
- топтар;
- жеке тұлға мен жағдайдың өзара әрекеттесуі [1].

Осылайша, сот-психологиялық сараптамасы - қылмыстық жағдайдағы өзара әрекеттесу субъектілерінің мінез-құлық белсенділігіне әсер етудің психологиялық механизмдерін зерттеуге байланысты және ол адам психикасының негізін құрайтын психикалық процестердің, қасиеттердің, күйлердің көрінуінің жеке ерекшеліктерін ашады.

Сондықтан сот-психологиялық сараптама жүргізу кезінде дәлелдеу барысында келесідей сұрақтар анықталады:

- жеке тұлғаның жеке психологиялық ерекшеліктерін, ол жасаған әрекеттің жағдайларын ескере отырып, олардың қайсысы психологиялық тұрғыдан топта жетекші орынға ие бола алады, көшбасшы рөлін орындай алады?
- айыпталушыда оның көшбасшылыққа немесе басқа белсенді мінез-құлыққа бейімділігін көрсететін жеке психологиялық ерекшеліктері және жеке қасиеттері бар ма?
- айыпталушының жеке басының психологиялық ерекшеліктері тұрғысынан ол үшін тұлғааралық қатынастардың сипаты мен түрі, рөл функциялары, топтағы мінез-құлық формалары қайсысы қолайлы?

Осы қарастырылып кеткен мәселелердің шеңберін зерттеу қылмыстық топтың әр мүшесінің рөлдік қатысуын анықтауға көмектеседі, бұл әсіресе жазаны дараландыру,

алдын-алу шараларын таңдау, ұйымдасқан қылмыстық топтар мен қылмыстық ұйымдар жасаған қылмыстарды ашу, тергеу және алдын-алу кезінде өте маңызды.ж

Қылмыстық сот ісін жүргізуде кәсіби функцияларды орындауды қиындататын психикалық ерекшеліктер мен жағдайларды анықтаған кезде шындыққа көз жеткізуге ықпал ететін келесі мәселелер анықталады:

- сынақ жүргізілетін тұлға қылмыс кезінде кәсіби функцияларды орындауды едәуір қиындата алатын психикалық күйде болды ма?

- сынақ жүргізілетін тұлға ,оның психологиялық ерекшеліктері мен психикалық жай-күйін ескере отырып, жағдайды немесе оның жеке компоненттерін дұрыс бағалай алды ма, дұрыс шешім қабылдап және оны іске асыра алма ма?

- нақты жағдайда кәсіби дағдылардың қалыптасуының психологиялық деңгейі талаптарға сәйкес келе ме?

Субъектіде зиянды салдарды болжай алған, бірақ алдын ала алмауынан кінәсіз зиян келтіруіне байланысты күдіктер кезінде, сарапшы- психологқа: сыналушының психофизиологиялық қасиеттері, оның бойындағы кәсіби-психологиялық дағдылардың қалыптасу деңгейі, ол тап болған экстремальды (төтенше) жағдайлардың талаптарына, нервті- психологиялық жүктемелердің талаптарына сәйкес пе ? – деген сұрақты қою мақсатты болады.

Психологиялық проблемаларды шешусіз анықтау мүмкін болмайтын қажетті қорғаныстың аса қажеттілігі сұрақтарыжәне т.б. туындаған кезде сот -психологиялық сараптаманың қажеттілігін дәлелдеу процесінде мән-жайларды дәлелдеу өте қиын болады. Осы негізде сараптамалық зерттеу тақырыбына сүйене отырып, сот-психологиялық сараптаманың дәлел ретінде келесідей түрлерге бөлінеді:

- қажетті қорғаныс жағдайлары және оның асып кетуі;

- аса қажеттілік жағдайында;

- физикалық немесе психикалық мәжбүрлеу белгілері;

- негізделген тәуекелдің мүмкіндіктері;

- бұйрықты немесе өкімді орындау іс-әрекетіне қатысты заңдылықтың жекелеген шарттары [1].

Аталған жіктеу негізі, бір түрлік топқа жүйелей отыра, сараптама жүргізу барысында белгілі бір әдістерін ерекшелей сот-психологиялық сараптаманың заттық зерттеуін нақтылайды, бұл назар аударуға лайық. Зерттеудің жүйелілігі, белгілі бір жағдайдың нақтылығы, мысалы: қажетті қорғаныс ситуациясы, нақты сұрақты анықтауға септігін тигізеді: күдіктінің эмоциялық күйін, жеке тұлғасының жеке-психологиялық (психофизиологиялық) ерекшеліктерін ескере, ол өзі тап болған жағдайдың төтенше шарттарына өзінің қорғаныс әрекеттерін

қорғаныс әрекеттерін ол болған жағдайдың төтенше жағдайларымен барабар байланыстыра ала ма?

Әрекеттерді орындау кезіндегі эмоциялық күйін және оның адамға ықпалын қарастыру зерттеу әдістерін, ең алдымен, қолданудың нәтижелігі сараптама жүргізетін сарапшы-психолог ғана емес, сонымен бірге сараптама тағайындауға дәлелдеу субъектісіне байланысты қолданыған жеке тұлға мен ситуацияның өзара әрекеттестігінің әдісін анықтайтын психологиялық білімді талап етеді. Яғни, сот-психологиялық сараптама жүргізудің тиімділігі сарапшы-психологтың және материалдарды жинаумен және оларды сараптамаға ұсынумен айналысатын дәлелдеу субъектісінің өзара әрекеттестігіне де байланысты, олардың сапалылығы негізінде сарапшы-психолог толық, негізді, дәлелді сараптама ұсына алады. Мысалы, өз-өзіне

қол жұмсауға итермелейтін психикалық күйді анықтауға қатысты дәлелде тұжырым үшін:

- аталған адам қайтыс болары алдында өз-өзіне қол жұмсауға итермелеуі мүмкін психологиялық күйде бола ма ?

- егерде зерттелетін адам қайтыс болар алдында өз-өзіне қол жұмсауға итермелейтін күйде болса, бұл жағдай неден туындауы мүмкін? – деген сұрақтарға жауап беруі қажет.

Адам қайтыс болары алдында өз-өзіне қол жұмсауға итермелейтін психикалық күйде болуын немесе болмауын анықтау қайтыс болғаннан кейін сот-психологиялық сараптама жүргізуді талап етеді, бұл егерде тергеу органдарында өз-өзіне қол жұмсауына арандату әрекеттерін (өз-өзіне қол жұмсау күйіне жеткізу) белгілі бір адамдардың жасауы туралы деректер болған жағдайда, сонымен бірге өз-өзіне қол жұмсауды сахналау жорамалы туындаған кезде пайдалы болуы мүмкін [5].

Сонымен, сарапшы-психологтан толық, объективті тұжырым алуда, дәлелдеу субъектілерінің рөлі, тек ғана сұрақтарды ұйымдастыруға қатысты материалдарды жинауға ғана емес, сонымен бірге нақты сұрақтарды, зерттелетін жағдайдың, (ситуацияның) объективті-субъективті шарттарын нақты ашатын сұрақтар аясын анықтауға байланысты. Сараптамалық зерттеу жолымен себепті-салдарлы қатынастарды анықтайтын сипаттарды айқындайтын сұрақтарды қою нақтылығы сарапшы-психологқа зерттелетін құбылыстарды, дәйектерді, жағдайларды зерттеу, бекіту және бағалау құралдарымен тәсілдерін анықтауға, нақты зерттелетін дәйектер, құбылыстар, психологиялық мән процестері негізінде қылмыс оқиғасының объективті-субъективті факторларының өзара байланысуы, өзара шарттастылығының қалыптасуы мен өрбуі механизмдерін ашуға көмектеседі.

Сондықтанда сарапшы-психологқа қойылған сұрақтар анық, түсінікті, толық, қысқа, қылмыс оқиғасының себепті -салдарлы қатынастарын анықтау барысында дәлелді ақпаратты бекіту процесінде туындаған проблемаларды айқындайтындай болуы тиіс. мысалы, айыпталушының құқыққа қайшы әрекеттер жасауына септігін тигізуі мүмкін ерекшеліктерді дәлелдеу кезінде келесі сұрақтар анықталады:

-сыналушы адамның негізгі психологиялық (интеллектуалдық (зияткерлік), мінез-құлқыты, эмоциялы-ерікті, уәждемелік немесе басқа) ерекшеліктері қандай?;

- сыналатын адамның бойында белгілі бір жеке психологиялық ерекшеліктер бар ма? (қандайда бір ерекшеліктерінің нақты болуын немесе болмауын сарапшы-психолог анықтауы қажет).

Сарапшы -психологтың нақты және анық сұрақтарды қою кезінде ұсынылған материалдар негізінде жағдайды моделдеу, сыналушының мүмкін мінез-құлқының және эмоциялық жауап қайтаруының теориялық үлгісін құрастыру мүмкіндігі болады. Психологтар сот-психологиялық сараптама эмоциялық күйдің 7 құрамдасынан (компонентінен) тұратынын атап өтеді:

- жағдайды бағалау;
- сыналушының жеке психологиялық ерекшеліктерін бағалау;
- қолайсыз психофизиологиялық факторлары бағалау;
- Жағдайдың талаптары және сыналушының психофизиологиялық мүмкіндіктері есебімен сыналушының эмоциялық күйінің теориялық үлгісін (моделін) құру;
- Эмоциялық күйдің ретроспективті құрастырмасы және оны сәйкестендіру;
- Эмоциялық күйінің теориялық және қайта құрастырымды үлгілерін (моделдерін) сәйкестендіру;

• Сыналушының психикалық өнімін құқықтық маңызды қабілеттерінің эталондарымен салыстыру жолымен сыналушының санасы мен мінез -құлқына эмоциялық күйдің ықпалының маңыздылығын бағалау [6].

Сарапшының тұжырымы дәлелдеу субъектілерін қызықтыратын, сараптамалық зерттеудің заты мен объектісі болып табылатын қылмыс оқиғасының зерттелетін факторларының себепті-салдарлы механизмін ашатын қандайда бір құбылыстардың психологиялық бағалауынан тұруы қажет. Сарапшының қорытындысы қисынды негізделген, психология саласындағы ғылыми жетістіктермен расталған, жеке тұлғаның және нақты оқиғаның өзара әрекеттестік факторларын, қылмыстық әрекет механизмдері олардың өзара шарттастылығын ашатын, оқиғаның, нақты деректердің қалыптасуы мен өрбуінің себепті -салдарлы процестерін анықтауы тиіс. Қылмыстық сот өндірісі процесінде сарапшы-психологтың дәлелдеу субъектісін қызықтыратын психологиялық механизмдерге қатысты сұрақтарды ашуы қажеттілігіне жауап беретін тұжырымын қолдану ақиқатты анықтауға септігін тигізеді.

Сараптама тұжырымын қолдануға сараптамалық зерттеудің алған тапсырмаға сәйкестігін, сарапшы қорытындысының ғылымилығы, зерттеудің толықтығы және олардың тұжырымда келтірілуі, зерттеу әдістерін қолдануының назар айқындылығын көрсететін дәлелдеу субъектілерімен бағалануынегіз болады. Қылмыстық сот өндірісінде сот-психологиялық сараптама тұжырымы қылмыстық іс-әрекеттің механизмдерін зерттеу, жасаған әрекетін саралауды дәлелдеу кезінде, жазаны жеңілдететін мән-жайдарды анықтау үшін (мысалы, аффекті күйдің, эмоциялық психикалық шиеленістің басқа күйінің ықпал етуінен қылмыс жасау кезінде), тактикалық мақсаттарда – тергеу амалдарын жүргізу кезінде психологиялық байланысты орнату үшін қолданылады.

Сарапшының тұжырымын ізденіс-танымдық іс-әрекет барысында дәлелдеме көзі ретінде пайдалану айыпталушылардың, жәбірленушілердің жеке тұлғалық белсенділігінің ықпал етуші факторларымен анықталған қылмыс оқиғасына қатысушылардың өзара әрекеттестігінің криминалдық жағдайының нақты және анық шарттары мен мән-жайлары негізінде дәлелдеу субъектілерімен анықталады. Яғни сарапшы-психологтың рөлі қылмыс жасаудың мотиві мен мақсаттарын, тәсілдерін және т.б. қалыптастырудың психологиялық механизмдерін тануға көмектесу болмақ. Сондықтанда сарапшы -психолог пен дәлелдеу субъектісінің қылмыстарды ашу, тергеу және ескерту барысындағы өзара әрекеттестігі объективті ақиқаты анықтау кезінде қылмыстық сот өндірісінің міндеттерін шешу үшін тиімді болып табылады.

Өзара әрекеттестік барысында дәлелдеу субъектісінің рөлі толық материалда ұсынуға, қоршаған ортамен өзара әрекеттердің ситуациясында (жағдайында) жәбірленушінің, куәның, күдіктінің және айыпталушының жеке тұлғалық ерекшеліктерінің көрінуі мән-жайларын және нақты шарттарын жинау жолымен сараптама үшін қолайлы жағдайлар құруға негізделеді. Сарапшы -психолог пен дәлелдеу субъектісінің арасындағы тығыз әріптестікке негізделген өзара әрекеттестіктің аталған түрі қылмыстық сот өндірісінде объективті ақиқатты анықтауға қолайлы ықпал етеді.

Сот-психологиялық сараптама тағайындау және жүргізу кезіндегі дәлелдеу субъектісінің сарапшы-психологтармен өзара әрекеттестігінің тактикалық түрінің ақпаратты ұсынуы мен өзара әрекеттестіктің криминалдық жағдайын (ситуациясын) қалыптастыруы мен дамуының нақты шарттары мен мән-жайлары негізінде өзара әрекеттестік субъектілерінің мұндай шарттарды қалыптастыру мен дамытуындағы

дара- жеке тұлғалық қасиеттерінің рөлі мен маңыздылығы негізінде ақпаратпен алмасуына байланысты.

Тергеп-тексеру процесінде жеке тұлғаның іс-әрекеттінің субъектінің қоршаған нақты ортаның әртүрлі құбылыстарына қарым- қатынасымен анықталатын, алуан түрде көрініс табатын жеке- психологиялық ерекшеліктері туралы мәліметтер жиналады. Дәлелдеу субъектілері ақпаратты жинау кезінде, ең алдымен:

- айналасындағы адамдарға қарым-қатынасына: адам қаншалықты белсенді, жұғымды, бейресми топтағы оның жағдайы мен рөлі қандай екеніне;

- ата-анасымен қарым-қатынасына, қарым-қатынасының сипатына, бала кезінде қандай тәрбие алғанына, ата-анасынан қорыққан ба, оларға қаншалықты тәуелді болғанына: үйден қашуы болған ба, егерде үйден қашуы болған болса, оның себептері қандай, аға-әпке, іні-қарындастары бар ма екеніне, отбасылық жағдайына, үйленген болса, жұбайымен өзара қарым-қатынасы қандай екеніне;

- ұжымдағы, отбасындағы қолайсыз оқиғаларға байланысты эмоциялық күйіне; уайымдау дәрежесіне, мейірімділік, кішіпейілділік немесе қатыгездік, агрессивтік танытуына;

- өзіне деген қатынасына, өз-өзін бағалауына (барабар, өзін-өзі өсіре бағалау, төмен) талаптану деңгейіне және өзінің нақты қабілеттері мен мүмкіндіктеріне деген өзінің қатынасына, өзінің денсаулығына, болашағына деген қатынасына;

- әртүрлі іс-әрекеттерге деген қатынасына: оқу үлгеріміне, қайда және қалай оқығанына; жаңа материалды игеру қабілетіне, бейімділігіне, қабілеттілігіне;

- мінез -құлқына, құқық бұзушылық жасады ма екеніне, олардың сипатына, жасау мотивтеріне, құқыққа қарсы әрекеттерді жалғыз жасады ма, әлде топпен жасады ма екеніне, үлкен адамдармен қарым-қатынас барысында өтірік айтқан кездер болды ма, өз бетінше шешім қабылдай алу қабілетіне;

- жалпы мінез -құлқына; наразылық білдірумен ерекшеленді ме, одан өз-өзіне қол жұмсауға оқталу байқалды ма екеніне;

- әуестенулеріне, хоббиіне;

- ішімдік сусындарын, есірткі құралдарын пайдалануына;

- сексуалдық қарым-қатынасына, жыныстық қатынастарды қашан бастағанына, сексуалдық сипаттағы мінез -құлқында қандайда бір ауытқулар байқалды ма екеніне назар аударуы қажет.

Сот-психологиялық сараптама тағайындау барысында дәлелдеу субъектісімен ситуациялық (оқиғалық) факторды зерттеу психикалық күйінің физиологиялық аффект күйі ретінде қалыптасуына ықпал етуіне қатысты сұрақтарды қарауға негізделеді. Физиологиялық аффекті анықтау үшін сот-психологиялық сараптама тағайындау кезінде дәлелдеу субъектілері айналасындағы адамдардың қылықтарының сипатын, ол адамдардың айыпталушының өзін -өзі бағалауына қатысты, оның психикасын зақымдайтын пікірлерін зерттеуге бағытталған сұрақтарды анықтауы тиіс. Бұнымен қоса, құқыққа қарсы әрекеттердің тікелей алғы шарты болған кенеттен туындаған қоздырғыштың (кенеттен шабуыл жасау, дөрекі түрде қорлау) сипатына қатысты немесе ұзақ уақыт бойы зақым келтіру мән-жайларын айқындауға қатысты сұрақтар анықталады. Қылмыс жасаудың субъективті маңыздылығы, эмоциялық әрлілігі, жағдайдың амалсыздығы, күрделі шешілетін субъективті қабылдау факторлары анықталады. Стрестік жағдайлармен байланысты эмоциялық күйін анықтау кезінде:

- өмір сүретін, тұрып жатқан ортасының жағдайлары (шу, радиация және т.б.);

- әлеуметтік жағдайлармен байланысты қоздырғыштар (отбасындағы, ұжымдағы қолайсыз әлеуметтік микроклимат, туысқандарымен және жақындарымен,

әріптестерімен жиі қақтығысулар, сөзге келіп қалу, олардың тарабынан қорлау) сияқты субъектіге ықпал еткен сыртқы факторлар анықталады[2].

Өзара әрекеттестіктің криминалды ситуациясына себепті-салдарлы қарым-қатынастың қалыптасуына және дамуына ықпал еткен психологиялық механизмдерді анықтауларды жинау процесінде дәлелдеу субъектілерінің және сарапшы-психологтардың қылмыстық сот өндірісінде ақиқаты анықтау үшін ақпараттық негізді ұсыну жолымен тығыз әріптестікпен жүргізген жүйелі зерттеуімен шарттасады. Өзара әрекеттестік теңдік, заңдылық, тергеу, сот және сарапшы-психологтың өкілеттіліктері мен міндеттіліктерін, іс-әрекеттерін шектеуге негізделеді.

Сот-психологиялық сараптама жүргізудің тиімділігі дәлелдеу субъектісілерімен, сонымен бірге сарапшы- психологтармен қылмыстарды ашуға, тергеп-тексеруге және оларды алдын-алуға бағытталған ұйымдастырушылық, іздеу және коммуникативтік міндеттерді шешуіне байланысты. Яғни қылмыстық іс-әрекет механизмінде себепті-салдарлы қарым-қатынастарды ашу жетістігі сарапшы-психологтың, дәлелдеу субъектісінің сот-психологиялық сараптама жүргізу түріндегі бірлескен іс-әрекетіне байланысты, сараптама тағайындау кезінде сарапшы-психологты дәлелдеу субъектісі сарапшының кәсіби жетістіктері, тәжірибесі, жұмыс өтілі, ғылыми мүмкіншіліктері негізінде таңдайды. Сарапшы-психологты дұрыс таңдауылымы білімінің сараптама шешуіне қойылатын сұрақтардың мазмұнының кәсіби сапаларының сәйкестігімен анықталады.

Сот-психологиялық сараптама өзара әрекеттестіктің криминалды ситуациясын қалыптастыру мен дамуының шарттары мен мән-жайларына әсер ететін рөлдер көрсететін айыпталушылардың, жәбірленушілердің психикалық процестерін, қасиеттері мен күйлерін зерттеу формасы ретінде қылмыстық мінез -құлықтың мән-жайлары болған, септігін тигізетін және итермелейтін факторларды анықтаумен, қылмыс оқиғасының қозғаушы -реттеуші механизмдерін ашуға септігін тигізеді.

Сонымен, сот-психологиялық сараптама дәлелдеуге жататын мән-жайларды анықтауға, психикалық процестердің, қасиеттердің, күйлердің ықпал ететін факторларын көрсететін қылмыстық іс-әрекет механизмінде субъектілердің жеке тұлғалық көрінуі негізінде дәлелдемелерді алудың маңызды құралы, бұл іздеу-танымдық іс-әрекет барысында дәлелдеу субъектілері үшін қажет және маңызды міндетболып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Холопова Е.Н. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном судопроизводстве: Дис. ... д-ра юрид. наук. — М., 2006. — 640 с.2 Романов
2. В.В. Актуальные проблемы судебно-психологической экспертизы в уголовном и гражданском процессе. — М.: Моск. психолого-социальный ин-т; ИПК РК
3. Генеральной прокуратуры РФ, Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2001. — 48 с.
4. Ситковская О.Д., Конышева Л.П., Коченов М.М. Новые направления судебно-психологической экспертизы. Справочное пособие. — М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2000. — 160 с.
5. Иванова Т.В. Теоретические и правовые основы судебно-психологической экспертизы несовершеннолетних обвиняемых: Дис. ... канд. юрид. наук. — Калининград, 2009. — 191 с.
6. Справочная книга криминалиста / Под ред. д.ю.н., проф. Н.А.Селиванова / М.: Изд-во НОРМА, 2001. — 727 с.

-
7. Алексеева Л.В. Судебно-психологическая экспертиза эмоциональных состояний: Дис. ... канд.психол.наук. — М., 1996. — 279 с.
8. з. ф. д. Е. О. Алауханов, «Криминология» 2013 ж.

УДК 330.322(574)

МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚАЗІРГІ КЕЗЕНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТЫ

Кожяхметова А.Б.

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Бүгінгі таңда кәсіпкерлік құқықтың бір бөлігі болып танылатын инвестициялық саясатқа және оның қазіргі кездегі дамуына жалпы сипаттама беру. Себебі мемлекетіміздің инвестициялық саясаты және оның дамуы Кәсіпкерлік кодекстің «Инвестициялық қызметті мемлекеттік қолдау» деп 25 – тарауында баяндалған. Әрине Қазақстанның инвестициялық саясатының негізгі бөлігін қазіргі таңда шетелдік инвестициялар құрайды. Мемлекетің инвестициялық қызметті іс жүзінде жүзеге асырудың негізгі ұғымдарды, инвестициялық құқықтық қатынастардың табиғатын, инвестициялық процеске қатысушылардың шеңберін және инвестициялық қызметті жүзеге асырудың мүмкін формаларын анықтамай мүмкін еместігімен байланысты. Инвестициялық қызметтің теориялық негіздерін әзірлеу және біріздендіру кәсіпкерлік кодекстегі инвестицияға қатысты заңнаманы бірыңғай жүйеге келтірудің қажетті алғышарты болып табылады. Әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай мемлекеттің инвестициялық саясаты кәсіпкерлік саламыздың дамыған нарықтық, шаруышылықтың бөлінбес бір элементі болып табылады. мемлекеттің инвестициялық саясатын кәсіпкерлік құқықпен қатар халықтың әл-ауқатын арттырып, жаңа қосымша жұмыс орындарының ашылуын құру сияқты дәйекті мәселелер оның өзекті тақырып екендігін көрсетіп, құқықтық сала жағынан мемлекеттік қолдау мен экономиканылық бақылауды талап ететіндігін аңғартады. Сол себептен бұл мақалада қазіргі таңдағы пандемия кезіндегі әлемдік елдердің экономикасы құлдыраған кезеңдегі біздің елдің инвестициялық саясатын талқылау.

Түйін сөздер: Шетелдік инвестиция, экономика, преференция, инвестор, кәсіпкерлік кодекс.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПОЛИТИКА ГОСУДАРСТВА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннотация: В этой статье дается общая характеристика инвестиционной политике и ее современному развитию, так как инвестиционная политика является частью предпринимательского права. политике и ее современному развитию, которая сегодня признается частью предпринимательского права. Потому что инвестиционная политика нашего государства и ее развитие изложены в главе 25 Предпринимательского кодекса которая называется «Государственная поддержка инвестиционной деятельности». Конечно, основную часть инвестиционной политики Казахстана в настоящее время составляют иностранные инвестиции. Связано это с тем,

что осуществление государством инвестиционной деятельности на практике невозможно без определения основных понятий, природы инвестиционных правоотношений, круга участников инвестиционного процесса и возможных форм осуществления инвестиционной деятельности. Разработка и унификация теоретических основ инвестиционной деятельности является необходимой предпосылкой для приведения в единую систему законодательства, касающегося инвестиций в Предпринимательский кодекс. Как показывает мировой опыт, инвестиционная политика государства является развитым рыночным, неотъемлемым элементом хозяйствования в сфере предпринимательства. последовательные вопросы инвестиционной политики государства, такие как повышение благосостояния населения, создание новых дополнительных рабочих мест, наряду с предпринимательским правом, свидетельствуют о том, что она является актуальной темой и требует государственной поддержки в правовой сфере и экономического контроля. Поэтому в этой статье будет обсуждаться инвестиционная политика нашей страны в период, когда экономика мировых стран рухнула в условиях нынешней пандемии.

Ключевые слова: Иностранные инвестиции, экономика, преференция, инвестор, предпринимательский кодекс.

INVESTMENT POLICY OF THE STATE AT THE PRESENT STAGE

Annotation: This article provides a general description of investment policy and its current development, since investment policy is part of business law. politics and its modern development, which is now recognized as part of business law. Because the investment policy of our state and its development are set out in Chapter 25 of the Business Code, which is called "State support for investment activities". Of course, the main part of Kazakhstan's investment policy is currently foreign investment. This is due to the fact that the implementation of investment activities by the state in practice is impossible without defining the basic concepts, the nature of investment legal relations, the range of participants in the investment process and possible forms of investment activities. The development and unification of the theoretical foundations of investment activity is a necessary prerequisite for bringing into a single system of legislation related to investment in the Business Code. As the world experience shows, the investment policy of the state is a developed market, an integral element of business management in the field of entrepreneurship. consistent issues of the state's investment policy, such as improving the welfare of the population, creating new additional jobs, along with business law, indicate that it is an urgent topic and requires state support in the legal sphere and economic control. Therefore, this article will discuss the investment policy of our country at a time when the world's economies have collapsed in the current pandemic.

Keywords: Foreign investment, economy, preference, investor, Business Code.

Шетелдік инвестициялар қашанда Қазақстанның экономикалық дамуының негізгі драйверлерінің бірі болғаны белгілі, олар бұл рөлді алдағы уақытта да сақтап қалуға тиіс. Қазақстанның Тұңғыш Президенті Елбасы Н.Ә. Назарбаев айтқандай, 2019 жылғы мамырда XII Астана экономикалық форумында, жаһандық көшбасшылар, беделді сарапшылар мен Үкімет мүшелері кездесетін алаңда сөйлеген сөзінде – «Қазақстан өңірдегі шетелдік инвестициялар көрсеткіші бойынша сөзсіз көшбасшы болып табылады» [1]. Алайда, мұнайға сұраныстың қысқаруына байланысты

қалыптасқан және жаһандық пандемиямен шиеленіскен күрделі жағдайлар саланың бүкіл әлемде де, отандық экономикада да инвестициялық тартымдылығының төмендеуіне алып келді.

Қазақстан үшін бұл ерекше маңызға ие, өйткені елімізге тартылған тікелей шетелдік инвестициялардың негізгі көлемі нақ осы тау – кен өндіру өнеркәсібіне тиесілі – бұл жинақталған ТШИ-дің 76% - ы, 165 млрд долларының 126 млрд доллары) және аралас салалар-геологиялық барлау, құбыр көлігі және басқалары. Бұл инвестициялар, олардың көлемі мен ағындарының қарқындылығы әлемдік мұнай нарығының конъюнктурасына, мұнай бағасына байланысты.

«Тәуелсіздік жылдары ішінде Қазақстанға 320 млрд. АҚШ долл. көлемінде тікелей шетелдік инвестициясын құйылған. Ал, соңғы 10 жылда ұлттық экономикаға түскен табыс мөлшері 250,2 миллиард долларды құраған. Аталмыш үрдіс Қазақстанның инвестициялық саясатының тиімділігін айқындап берді. Ел тарихында тікелей шетелдік инвестициялардың ең үлкен мөлшері 2012 жылы болыпты. Со жылы құйылған инвестиция мөлшері – 28,9 миллиард АҚШ долларын құраған. Ал, 2011 жылы – 26,5 миллиард АҚШ доллары, 2018 жылы – 24,3 миллиард АҚШ доллары мөлшерінде тікелей шетелдік инвестиция құйылған» [2].

Тікелей инвестициялардың жалпы ағыны 2012 жылғы максимумнан 29 млрд долларға дейін 2015 жылы 15 млрд-қа дейін қысқарды, содан кейін 20-24 млрд-қа дейін өсті, алайда ағымдағы жылы бұл көрсеткіштің қысқаруы қайтадан байқалады. Осыған байланысты, шетелдік инвесторлар кеңесінің жұмыс кездесуінде Мемлекет басшысы белгілеген міндеттер өте уақтылы және ерекше атап өтілген болып көрінеді. Шетелдік инвестицияларды тартуды жандандыру мақсатында инвестициялық ахуалды жақсарту, сондай-ақ шикізаттық емес салаларда олардың қолданылу аясын белсенді кеңейту қажет. Осы екі бағытты да Мемлекет басшысы нақты белгілеп берді.

Жаңа инвестициялық құралдарды құруды, атап айтқанда, бүкіл қолданылу кезеңінде мемлекет тарапынан заңнамалық жағдайлардың кепілді тұрақтылығын қамтамасыз ететін стратегиялық инвестициялық келісімді енгізуді қоса алғанда, осы саладағы бірқатар нақты тетіктерді іске асыру болжанып отыр. Сондай-ақ, бизнес-ахуалды жақсарту, реттеу жүйесін жетілдіру, Инвесторларды сыбайлас жемқорлықтан қорғауды арттыру бойынша жұмыс жалғасады. Қазақстан шетелдік инвесторлардың жұмыс жағдайларын жақсарту үшін дәйекті түрде күш-жігер жұмсап жатқанын атап өткім келеді, бұл ретте бұл жұмыс соңғы жылдары ерекше жанданды.

2017 жылы Дүниежүзілік банк сарапшыларымен бірлесіп әзірленген 2018-2022 жылдарға арналған Ұлттық инвестициялық стратегия бекітілді. Екі топқа бөлінген басым салалардың шеңбері анықталды – тамақ өнеркәсібі, мұнай, газ және пайдалы қазбаларды терең өңдеу, сондай-ақ машина жасау және инвестициялардың ұзақ көкжиегі бар перспективалы салалар-ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, туризм, қаржы» [3].

Ұлттық инвестициялық стратегия Қазақстанға инвестицияларды қолдау мен ынталандырудың қазірдің өзінде құрылған ауқымды құралдарын толықтырды. Қолданыстағы ынталандырулар инвестициялық, инвестициялық басым және арнайы инвестициялық жобалардың үш түрі үшін инвестициялық преференциялардың кең спектрін қамтыды. Преференциялар инвестициялық жобаларды іске асыратын компанияларға да, инвестициялық жобаны іске асыру шеңберінде технологиялық жабдықты импорттайтын лизингтік компанияларға да беріледі. Преференциялар ауқымы кең және кедендік баждар мен импортқа қосылған құн салығын салудан босату сияқты жеңілдіктерді қамтиды; инвестициялар көлемінің 30% - ына дейінгі мөлшердегі

мемлекеттік заттай гранттар; бірқатар салықтар, оның ішінде корпоративтік табыс, жер, мүлік салығы бойынша преференциялар; инвестициялық субсидиялар; кедендік баждар салудан босату.

2017 жылғы қазанда Астанада "KAZAKH INVEST" Ұлттық компаниясы" АҚ Customer Relationship Management (CRM) мониторингінің ақпараттық жүйесінің тұсаукесері өтті. CRM-бұл инвесторлар, инвестициялық жобалар, өндірістік алаңдар және әлеуетті инвесторлардың ақпараттық сұраныстары туралы толық, сенімді және өзекті ақпаратты қамтитын бірыңғай ақпараттық жүйе. Жүйе инвестицияларды тарту жөніндегі процесті тиімді басқаруға мүмкіндік беретін деректердің көпжақты алмасуын қамтамасыз етеді. Қазақстанда шетелдік инвесторлардың жұмыс жағдайларының жайлылығын арттыру бойынша жұмыс жалғасуда. Инвесторлардың проблемалық мәселелеріне ерте ден қою жүйесі енгізілуде, инвестициялық омбудсмен институты күшейтілуде. Сондай-ақ, мемлекет шетелдік инвесторлардың құқықтарын қорғауды күшейтуде, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жаңа тетіктері әзірленуде. Инвестициялық қызмет субъектілеріне тексеру жүргізу және мемлекеттік органдар тарапынан заңнама нормаларының бұзылуына жол бермеу кезінде заңнаманың сақталуына мониторинг жүргізіледі. Шетелдік инвесторлардың құқықтарын сот арқылы қорғау шаралары жетілдірілуде. Жоғарғы Сот инвесторлардың сот жүйесіне деген сенімін арттыру үшін өзара іс-қимылдың, оның ішінде диалогқа көпшілік алдында қол жеткізу және тікелей жүгіну мүмкіндігі арқылы ашықтық пен айқындықты қамтамасыз етуге барлық шараларды қолданады. Инвестициялық ахуалды жетілдіру және инвесторлардың мүдделерін қорғау жөніндегі осы шаралардың барлығы, сондай-ақ басқа да бірқатар шаралар Қазақстанға инвестициялар тарту процесін жандандыруы тиіс. Сонымен қатар, Мемлекет басшысының жаңа тапсырмалары осы бағыт бойынша жұмысты одан әрі тереңдетуді, инвесторлар үшін қосымша ынталандырулар жасауды, шетелдік компанияларды жаңа салаларға тартуды көздейді[3].

Қазақстан бірқатар салаларда, оның ішінде шикізаттық емес салаларда ерекше бәсекелестік артықшылықтарға ие. Олардың қатарында 5 жыл ішінде кемінде 500 млрд теңге тарту жоспарланып отырған IT-сала; 2025 жылға қарай үлесті 50% - ға дейін ұлғайту жөніндегі салалық мақсатқа байланысты өсу әлеуеті жоғары фармацевтика; геологиялық барлау; мұнай-химия саласы бар. Мемлекет басшысы мұнай-газ саласының шетелдік инвестициялар тартудағы және мұнай өңдеу, мұнай-химия, мұнай-сервистік қызмет көрсету, құбыр және теңіз көлігі сияқты экономика секторларын дамытудағы жетекші рөлін атап өтіп, оның ерекше назарын аударды. Президент осы саладағы инвесторлардың назарын Қашағанды жеке бөліп көрсете отырып, үш ірі кен орнын кеңейту жөніндегі жұмыстарды уақтылы аяқтау және осы кен орнында газ өңдеу зауытын салу жөніндегі жобаны жедел іске асыру қажеттігіне аударды. Осылайша, Мемлекет басшысының шетелдік инвесторлар кеңесінің жұмыс кездесуінде сөйлеген сөзі аса маңызды бағыттарға шетелдік инвестицияларды тарту бойынша жұмысты жандандыру үшін негіз қалады. Аталған бағыттарды іске асыру жаңа экономикалық бағытты іске асыру және Қазақстан экономикасын жаңғырту үдерісіндегі маңызды қадам болады.

Бүгінгі таңда пандемия кезінде, әлем соңғы жүз жылдықта ең ауыр рецессиялардың бірін бастан кешуде. Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша жаһандық экономика 5,2%-ға қысқарады, ХВҚ болжамдары бойынша 3%-ға қысқарады. Әлемдік нарықта көптеген компаниялардың банкроттығы байқалды, сонымен бірге қаржылық және тауарлық-шикізат нарықтарындағы қолайсыз жағдайды, елдердегі сауда қатынастарының шиеленісуі және басқа да әлеуметтік-экономикалық

процестерді айтпағанда, денсаулық сақтау және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесін қаржыландыруды, бизнес үшін ынталандыру шараларын шұғыл түрде қарастыру қажет кезеңде барлық елдер бюджет бойынша қысым көруде.

Бірінші тоқсанда тікелей инвестициялардың жалпы ағынының төмендеуі байқалды. Бұл ретте Үкімет жұмыс істеп тұрған зауыттарға, іске асырылып жатқан жобалар мен инвесторлармен іске асыруды бастау туралы уағдаластыққа қол жеткізілген жобаларға теріс әсерді азайту үшін бірқатар уақытылы шаралар қабылдады.

Инвестициялау туралы шешім қабылдау процесі айтарлықтай ұзақ және салаға, донор елге байланысты өзгеріп отырады, компаниялардың корпоративтік рәсімдері көп әсер етеді. Егер тікелей шетелдік инвестициялар статистикасы туралы айтар болсақ, онда Қазақстан Ұлттық Банкінің деректері бойынша 2020 жылдың бірінші тоқсанында ТШИ жалпы ағынының көлемі \$3,5 млрд-тан асты, бұл ретте басым бөлігін дәстүрлі түрде тау-кен өндірісі өнеркәсібі тартты — 65%. Тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы көлемінің 9%-ы өңдеуші өнеркәсіпке тиесілі, 5%-дан астамы Көлік және қоймалау саласына тиесілі. Бүгінгі таңда елімізде шетелдік инвесторлардың қатысуымен экономиканың шикізаттық емес салаларында: АӨК, ТМК, машина жасау және құрамдас бөліктер өндірісі, мұнай-газ химиясы және химия өнеркәсібі, ЖЭК, көлік және логистика және басқа да салаларда 200-ге жуық инвестициялық жоба іске асырылуда. Нақты жобалар туралы айтар болсақ, 2019 жылы шетелдік инвесторлардың қатысуымен шамамен 3,5 мың жұмыс орнын құра отырып, \$1,1 млрд сомасына 40 ірі жоба іске асырылды. Биыл дағдарысқа қарамастан, шетелдік инвесторлар жалпы сомасы \$2,5 млрд құрайтын 35 ірі жобаны іске қосады деп күтудеміз, оның ішінде \$799 млн сомасына 12 жоба іске қосылды. Бұл немістің Linde Gas, француздың Total Eren және Urbasolar, жапондық Hitachi және т. б. секілді компаниялардың қатысуымен жасалған жобалар[4].

Іске асырылып жатқан жобалардың ішінде ең маңызды жобалардың бірі – Түркістан қаласындағы халықаралық әуежай құрылысын атап өткім келеді. Бұл тәуелсіз Қазақстанда «таза далада» жаңадан салынған алғашқы халықаралық әуежай болады. «YDA Holding» компаниясының түрік инвесторлары шамамен \$206 млн инвестициялайды, 400 тұрақты жұмыс орнын құрады. Түркістан жыл сайын 1 млн-ға жуық турист қабылдайды, әуежай салынғанда олардың ағыны артады. Түркістанда сондай-ақ Rixos халықаралық қонақүйлер желісінің бес жұлдызды отелі салынууда. Оны осы жылдың соңына дейін пайдалануға беру жоспарланып отыр. Дағдарысқа қарамастан бізде жаңа жобалар пайда болуда. Шілдеде «Аллюр» мен «Татнефть» Қазақстанда жылына 3,5 млн жеңіл және жүк шиналарын бірлесіп шығаруға келісті. Өндіріс 2022 жылы іске қосылады деп күтілуде.

Бүгінгі деректер мен жақын болашаққа жасалған болжамдар көңіл көншітпейді. Қазірдің өзінде экономиканың қарқынды құлдырауын, жұмыссыздықтың өсуін және әлемнің барлық елдеріндегі инфляциялық қысымды көріп отырмыз. ЮНКТАД-тың «100 ірі ТҰК» тізіміндегі барлық компаниялар өздерінің кіріс болжамын орташа есеппен 39%-ға төмендетті. Технологиялық және фармацевтикалық ТҰК азырақ зардап шекті, ал кейбіреулері, керісінше, болжамды ұлғайту бағытында өзгертті. Тұтастай алғанда, жақын арада біз компаниялардың және олардың стратегияларының елеулі қайта топтастырылуын қадағалайтын боламыз. «Коронакризис» жағдайында экономикалық «эгоизм» элементтері дамушы және дамыған елдер саясатында көбірек көрініс табуда. Елдер өз инвестицияларын ұстап қалуға тырысады. Бұдан өзге басқа елдерге инвестициялар шығаруды саясиландыру және реттеу мүмкін. Пандемияның алғашқы айларында өндірістік тізбектердің ыдырауының теріс әсерін барлығы қатты

сезінді, бұл кезде жеткізілімнің бұзылуына байланысты «домино принципі» әр түрлі салаларды қамтып, тұтастай экономиканы әлсіретті. Біз, өз кезегінде, дамушы ел бола отырып, қолда бар уағдаластықтардың іске асырылуын, жұмыс істеп тұрған инвесторлармен диалогты, ревизияны және инвестициялар мен бизнес үшін барынша тартымды жағдайлар жасауды қамтамасыз ете отырып, өңірдегі көшбасшылықты сақтап, орнықты деңгейді сақтап қалуға тиіспіз[4].

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің 1 қыркүйектегі Жолдауында инвестициялық саясатты іске асырудың шаралары мен басымдықтарын нақты белгілеп берді. Қазақстан экономикасының өнеркәсіптік әлеуетін толық ашу қажет. Яғни, фокус келесі деңгейге өтіп, уақыт пен нарық талап ететін жаңа жағдайларға бейімделе отырып, экономиканы әртараптандыруға қойылады. Қазақстан экономикасы үшін мұнай химиясы, металлургия, автомобиль және машина жасау, агроөнеркәсіптік кешен секілді базалық секторларға инвестициялар тартуға ерекше назар аударамыз. Бұл салалар айтарлықтай мультипликативтік әсерге ие, кластердің табиғи қалыптасуы үшін негіз болып табылады, бизнестің ілеспе бағыттарын дамытады, жұмыс орындарын береді. Мәселен, Алматы қаласында жыл соңына дейін ұсақ торапты құрастырылған Hyundai маркалы автомобильдер өндірісін бастау жоспарлануда. Бірінші кезеңде жылына 30 мың бірлік өндірілетін болады, екінші кезеңде – 45 мыңға дейін. Бүгінгі таңда инвестициялардың жалпы көлемі 28 млрд теңгеден астамды құрайды. Кейіннен өндірісті жергіліктендіру 51%-ға дейін ұлғайтылады, автокомпоненттер де Қазақстанда өндірілетін болады[5].

Президент жаңа құралды – мемлекет пен инвестор арасындағы уағдаластықтарды тіркейтін стратегиялық инвесторлармен инвестициялар туралы келісімді енгізуді атап өтті. Бұл инвестициялық преференциялар, жеңілдікті қаржыландыру, ішінара кепілдік беру, экспорттық қолдау тетіктері, салық міндеттемелеріне қарсы есепке жатқызу жолымен өтеу, мемлекеттік, квазимемлекеттік секторлар мен жер қойнауын пайдаланушылардың кепілді сатып алуы. Қазір осындай келісімдерді жасасудың негізгі ережелері мен шарттары пысықталуда. Жеке өзім бұл құралды шаблондық емес, өте икемді инвестициялық құжатқа айналдыруды қолдаймын. Сонда коммерциялық келісімшарт мысалы бойынша, біз инвестормен оның кіру шарттарын тез арада бекіте аламыз және оның қажеттіліктерін біздің трафареттерімізге сәйкес келтіруге тырыспаймыз.

Пандемия тәсілдерді өзгертуге және инвестициялық келісімшарттарға қол қоюды толығымен онлайн-платформаға ауыстыруға мәжбүр еткенін атап өткім келеді. Жыл басынан бері www.egov.kz арқылы 300 млрд теңгеге жуық сомаға 20-дан астам инвестициялық келісімшарт жасалды. Сонымен қатар, біз Қазақстанның шетелдік мекемелерінің инвестициялармен жұмыс істеу тәсілдерін толық қайта қарадық. Осы айларды пайдаланып, біз 66 шетелдік мекеме үшін үш жылдық инвестициялық бағдарламалар әзірленді[6].

Менің ойымша, ауыл шаруашылығына үлкен қызығушылық бар, бірақ әлеует әлі ашылған жоқ, өйткені тежеуші факторлар бар. Соңғы бес жылда ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемі әр жылда 3,3 пайызға өскен. Елімізде ауыл шаруашылығы саласының инвестициялық тартымдылығы артып келеді. Салаға салынған инвестиция көлемі тоғыз айда 34%-ға өскен. Еліміздің агроөнеркәсіптік кешені – экономиканың қарқынды дамып келе жатқан саласы. Соңғы бес жылда ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндіріс көлемі әр жылда 3,3 пайызға өскен. Еліміздің табиғи ресурстары мен аграрлық өнеркәсіп кешені – мемлекеттің дамуының негізі. Қазір бұл саланы жандандыруға арналған бағдарламалар көбейіп келеді. Осылардың барлығы

инвесторлардың қызығушылығын туғызып отыр. Ресми дерек бойынша, соңғы он айда ауыл, орман және балық шаруашылығына тартылған инвестиция көлемі 379,4 млрд теңгеге жеткен. Бұл өткен жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 33,8%-ға артық. Ауыл шаруашылығына бөлінген инвестицияның барлық саладағы үлесі 2019 жылы 3,9%-ға дейін өсті. Үкімет азық-түлік импортынан бас тартып, отандық өнімге деген ішкі сұранысты қамтамасыз етуге тырысып жатыр. ҚР премьер-министрінің ресми ақпараттық ресурсының мәліметіне сәйкес, 2024 жылға қарай елдің ішкі сұранысын қанағаттандыру үшін өнеркәсіптік сүт фермаларын, құс фабрикаларын, алма бақтарын ашу, қант зауыттарын салу және модернизациялау жоспарланған. Қазіргі таңда агроөнеркәсіптік кешенінде 4,4 трлн теңге тұратын 113 инвестициялық жоба әзірлену сатысында[7].

Өнеркәсіптік кәсіпорындардың өнімдеріне сұраныс ауыл шаруашылығындағы кірістерге тікелей байланысты болады. Ішкі сұранысты қанағаттандырып, жергілікті нарықта бәсекелесуді үйренген соң қазақстандық өнім шетелдік тұтынушылардың арасында да табысқа ие болады, яғни экспорт көлемі артады. Әрине, ірі ойыншылар үшін тау-кен металлургия кешеніне деген қызығушылық жоғары болып қалады. Бұл жерде мен мұнай-газ секторы туралы емес, қатты пайдалы қазбалар туралы айтып отырмын. Бүгінгі таңда қатты пайдалы қазбалармен жұмыс істеуге 1000-нан астам лицензия берілді және олар жеке қолдарда. Оларды айналымға енгізу өте маңызды. Бұл тау-кен металлургиясы кешенінде әлеуетін толық көлемде іске асыра алатын жаңа инвесторлар үшін, оның ішінде оны қайта өңдеу мен дайын өнімді экспорттауда үлкен мүмкіндік. Жамбыл облысында минералды тыңайтқыштар өндіру бойынша «ЕвроХим» ресейлік компаниясының жобасын мысалға келтірейін. Бұл кәсіпорынның өнімі ішкі нарықтың қажеттіліктерін қанағаттандырып қана қоймай, Ресей Федерациясына, Қытайға, Орталық және Оңтүстік-Шығыс Азия, Таяу Шығыс елдеріне экспортталатын болады. Осы жобаны іске асыру жөніндегі келіссөздер жаңа деңгейге өтті, осы жылдың шілде айында Қазақстан мен Ресей тиісті үкіметаралық келісімге қол қойды. Үшінші бағыт – көлік және логистика саласы, оған қызығушылық транзиттік әлеуетпен және базалық инфрақұрылымның дайындығымен қамтамасыз етіледі. Біз мультимодальді Еуразиялық көлік дәлізін іске қостық. Қазақстан арқылы енді 5 теміржол және 6 халықаралық автомобиль жолдары өтеді. Таяу жылдары барлық негізгі автомагистральдардың, теңіз порттарының құрылысы аяқталады, Еуропа мен Азия арасындағы құрлық транзиті үшін қажетті инфрақұрылымдық жағдайлар жасалды. Осының арқасында Қазақстан аумағы арқылы жүк ағыны көлемінің үдемелі өсуін байқап отырмыз. Контейнерлік тасымалдарды мысалға келтірейін. Біз үшін бұл саланы Қытайдан Орталық Азия, Ресей, Еуропа елдеріне, сондай-ақ Иран мен Таяу Шығыс елдеріне бағыт бойынша одан әрі дамыту өзекті. Қытай – Қазақстан – Еуропа контейнерлік тасымалдары жүктерді тасымалдау бойынша ең тиімді маршрут болып табылады. Бұл ретте, егер бастапқы кезеңде вагондар Еуропадан жартылай бос болып оралса, қазір ЕО – Қазақстан – ҚХР кері бағытында контейнерлердің 70%-дан астам жүктемеленуін көріп отырмыз. Инвесторлар Қазақстан арқылы өтетін маршруттар бәсекеге қабілетті болуы мүмкін екенін түсінеді және инфрақұрылымдық жобаларды қарастыруға дайын. Бұл ретте транзит тек жүктерге ғана емес, сондай-ақ цифрлық деректерге де қатысты. Инфрақұрылым – инфокоммуникацияны қамтитын өте кең ұғым. Еуропа мен Азия арасындағы интернет-трафик транзитінің әлеуеті зор. Цифрлық транзитке қызмет көрсетуге бағытталған талшықты-оптикалық байланыс желілерін, халықаралық бағдар дәліздерін дер кезінде қосу және дамыту қажет. Data-орталықтарын дамыту мүмкіндіктерін жеке атап өткім келеді. Бұл үшін бізде солтүстік

өңірлерде қажетті жағдайлар бар: электр энергиясының бәсекелестік құны, климат, сейсмикалық қаупінің төмендігі. Төртінші бағыт сервистік экономиканың секторлары. Білім беру мен денсаулық сақтау бұл қызметтерге деген шексіз қажеттілікті айтпағанда зор коммерциялық тауашаға айналуға.

Қазақстанда инвестициялық қызмет саласында мемлекеттік кепілдіктер, инвестициялық қызметтің құқықтық инфрақұрылымы бізде қанағаттанарлық деңгейде. Ол әлемдік стандарттарға сай келеді. Іс жүзінде өңдеу өнеркәсібінің, ауыл шаруашылығының барлық салалары артықшылықтармен қамтамасыз етілген. Бірақ инвесторлар салық төлеуге, операциялық шығындарды көтеруге дайын екенін түсіну керек. Сонымен қатар, барлық ірі шетелдік инвесторлар әлеуметтік жауапкершілігінің жоғары болуымен ерекшеленеді, өндіріс орындарының дамуына айтарлықтай үлес қосады. Яғни, артықшылықтардың болуы ең маңызды мәселе емес. Мәселе, әдетте, заңнаманың тұрақтылығында, өйткені бизнес-модельдің құбылмалылық тәуекелдері болды. Мемлекет басшысы да осыған назар аударды, биылғы жылдың соңына дейін тиісті өзгерістер қабылданатын болады. Инвестиция үшін бәсекелестіктің бүкіл әлемде ұлғайып келе жатқанын ескере отырып, дамыған елдер инвестицияларды репатриациялаудың белсенді саясатын іске асыруда, біз инвесторлар үшін неғұрлым қызықты шарттарды ұсынуға тиіспіз. Президент Тоқаев жариялаған шараларды іске асыру ағымдағы дағдарыстың V-тәрізді сценарийін іске асыруға және 2024 жылдың соңына дейін ЖІӨ-нің жалпы көлемінде негізгі капиталға инвестициялар үлесін 30%-ға арттырудың бастапқы нысаналы көрсеткіштеріне қол жеткізуге ықпал ететініне сенімдімін

Әдетте, инвестор бірінші кезекте өз инвестициясының қорғалу деңгейін бағалайды, ал бұл заңның үстемдігімен, институционалдық ортамен және заңнаманың тұрақтылығымен қамтамасыз етіледі. Бұл жағдайда жақсы жаққа өзгерістер тек құпталады. Біз заңнаманың барлық мағынада толық емес екенін және жетілдірілуі тиіс көп нәрсе бар екенін түсінеміз. Бұл жағдайда АХҚО-ның ағылшындық құқығы жақсы құрал болды, ол шетелдік ойыншыларға жақын және түсінікті. Бұдан басқа, ел басшылығы әрдайым инвесторлардың қажеттіліктеріне басымдық берді, бұл үшін барлық деңгейдегі диалог алаңдары бар: 22 жылдан бері Мемлекет басшысының төрағалығымен Шетелдік инвесторлар кеңесі, Премьер-Министрдің жанында Инвестициялық ахуалды жақсарту жөніндегі кеңес жұмыс істейді. Бұдан басқа, бізде дауларды сотқа дейінгі және соттан тыс реттеу құралы ретінде инвестициялық омбудсмен институты жұмыс істейді. Бірақ ештеңе бір орында тұрмайды, әлем дамуда, жағдай өзгеруде, біз икемді болуымыз керек және оларға бейімделуден қорықпауымыз керек. Бизнес тез бейімделеді, егер біз оның қарқынына ілесе алмасақ, онда жұмыс істеп тұрған инвесторларды жоғалтып алу және жаңа инвесторларды тарта алмау қаупі бар.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мейрамбек Байгарин Иностранные инвестиции останутся одними из драйверов экономического развития РК - директор КИСИ 21.11.2020 год. Казинформ [Электронды ресурс] https://www.inform.kz/ru/inostrannye-investicii-ostanutsya-odnimi-iz-drayverov-ekonomicheskogo-razvitiya-rk-direktor-kisi_a3721405
2. [Айдана Абдрахманова](#) Қазақстанға құйылған тікелей шетелдік инвестиция көлемі қандай 30 шілде 2019 жыл [Электронды ресурс] <https://strategy2050.kz/news/53552/>
3. "KAZAKH INVEST" ұлттық компаниясы" акционерлік қоғамының 2018 – 2027 жылдарға арналған даму стратегиясын бекіту туралы Қазақстан Республикасы

Үкіметінің 2018 жылғы 28 желтоқсандағы № 900 қаулысы. [Электронды ресурс]
<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000900>

4. Botagoz S Saparova 1, Altynai A. Saparova 2, Aigul A. Saparova 3, Amangeldy A. Saparov 4. Investment operations of Kazakhstan population and transnational corporations in the stock market . Journal of Scientific Research and Development 2 (9): 23-32, 2015
Available online at ISSN 1115-7569 © 2015 JSRAD .
5. Интервью с заместителем министра иностранных дел РК Алмас Айдаровым 02 Октября 2020 года Изменение подходов в привлечении инвестиций, или как инвестиционная отрасль Казахстана адаптируется к вызовам пандемии
<https://www.primeminister.kz/> [Электронды ресурс]
<https://www.primeminister.kz/ru/news/interviews/izmenenie-podhodov-v-privlechenii-investitsiy-ili-kak-investicionnaya-otrasl-kazahstana-adaptiruetsya-k-vyzovam-pandemii-29244>
6. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек ЖАҢА ЖАҒДАЙДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН: ІС-ҚИМЫЛ КЕЗЕҢІ [Электронды ресурс] <https://www.akorda.kz/kz/>
7. Ауыл шаруашылығы саласына салынған инвестиция көлемі 34%-ға өскен 12.12.2019 жыл [Электронды ресурс] Толығырақ: <https://inbusiness.kz/kz/last/auyl-sharuashylygy-salasy-na-salyngan-investiciya-kolemi-34-ga-osken>

ӘОЖ 340.151

РИМ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ СОТ АКТІЛЕРІНІҢ ҚАЙТА ҚАРАУ ИНСТИТУТЫНА ЫҚПАЛЫ

Қаншатаев М.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ-сы, tarat_k_93@mail.ru*

Түйіндеме: Осы ғылыми мақалада азаматтық іс жүргізу құқығының негізгі институттарының бірі заңды күшіне енбеген сот актілерін апелляциялық тәртіпте қайта қарау институтының пайда болуы және дамуы тарихына қатысты мәселелер қарастырылған.

Сотәділдігін жүзеге асыруда сотпен шығарылатын актілер әрдайым негізді және заңды бола бермейді. Сондықтан осындай сот актілерінен тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау үшін азаматтық іс жүргізу құқығында сот актілерін қайта қарау институттары белгіленген. Атап айтқанда апелляциялық және кассациялық іс жүргізу тәртіптері қарастырылған. Бұл аталған сот актілерін қайта қарау институттарының ұзақ ғасырлық тарихы бар іс жүргізу институттарының бірі ретінде қарастыруға болады. Апелляциялық қайта қарау өзінің негізін рим құқығынан алады. Ал кассациялық қайта қараудың пайда болуын француздық заңдармен байланыстырады. Апелляцияның германдық нұсқасына қарағанда француздық нұсқасының дамуының өзіндік ерекшеліктері бар, ол ерекшеліктер сол кезеңде салтанат құрған басшылардың, қоғамның ықпалымен қалыптасты, ал германдық нұсқаны рим құқығындағы апелляцияға қатысты ережелерді толығымен қабылдау

нәтижесінде пайда болды дей аламыз. Осы аталған апелляция нұсқалары кезіргі таңда бірқатар мемлекеттердің қолданылып жүрген іс жүргізушілік заңдарында орын алған.

Кілтті сөздер: апелляция, кассация, рим құқығы, азаматтық іс жүргізу, қайта қарау, сот актісі.

ВЛИЯНИЕ РИМСКОГО ПРАВА НА ИНСТИТУТ ПЕРЕСМОТРА СУДЕБНЫХ АКТОВ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются вопросы, касающиеся истории возникновения и развития института пересмотра в апелляционном порядке судебных актов, не вступивших в законную силу как одним из основных институтов гражданского процессуального права.

При осуществлении судопроизводства акты, издаваемые судом, не всегда являются обоснованными и законными. Поэтому для защиты прав и законных интересов лиц в гражданском процессуальном праве установлены институты пересмотра судебных актов таких судебных актов. В частности, предусмотрен порядок апелляционного и кассационного производства. Это можно рассматривать как один из процессуальных институтов пересмотра названных судебных актов, который имеет многовековую историю. Апелляционный пересмотр берет свое начало от римского права. А появление кассационного пересмотра связывают с французскими законами. Можно сказать, что в отличие от германского варианта апелляции, французский вариант имеет свои особенности развития, которые сформировались под влиянием господствующего класса и общества, а германский вариант возник в результате полного принятия положений, касающихся апелляции в римском праве. Указанные варианты апелляции в настоящее время имеют место в действующем процессуальном законодательстве ряда государств.

Ключевые слова: апелляция, кассация, римское право, гражданское производство, пересмотр, судебный акт.

INFLUENCE OF ROMAN LAW ON THE INSTITUTION OF REVISION OF JUDICIAL ACTS IN CIVIL PROCEEDINGS

Annotation: This scientific article deals with issues related to the history of the emergence and development of the institution of review on appeal of judicial acts that have not entered into legal force as one of the main institutions of civil procedure law.

In the course of legal proceedings, the acts issued by the court are not always justified and lawful. Therefore, in order to protect the rights and legitimate interests of persons in civil procedure law, institutions for reviewing judicial acts of such judicial acts are established. In particular, the procedure for appeal and cassation proceedings is provided. This can be considered as one of the procedural institutions for the revision of these judicial acts, which has a long history. The appellate review originates from Roman law. And the appearance of the cassation review is associated with French laws. It can be said that unlike the German version of the appeal, the French version has its own peculiarities of development, which were formed under the influence of the ruling class and society, and the German version arose as a result of the full adoption of the provisions concerning the appeal in Roman law. These appeal options currently exist in the current procedural legislation of a number of States.

Keywords: appeal, cassation, roman law, civil proceedings, review, judicial act.

Заңсыз немесе негізсіз сот актілерінен кез келген тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мемлекет алдында тұрған маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Мұндай қорғаудың әртүрлі құқықтық механизмдері қарастырылған. Сондай құқықтық механизмдердің бірі ретінде сот актілерін қайта қарау институттарын қарастыруға болады. Бұл институттардың мәнін, құқықтық табиғатын дұрыс түсіну үшін ең алдымен олардың даму эволюциясын, шығу тегін анықтап алу қажетті. Дүние жүзінде орын алып отырған екі ірі құқықтық жүйенің: романо-германдық және англо-саксондық жүйелердің түп негізі рим құқығынан бастау алады. Сәйкесінше осы сот актілерін қайта институттарыда өз бастауын рим құқығынан алады.

Өзіміз білетіндей, рим құқығындағы азаматтық іс жүргізу бірнеше кезеңнен (рим мемлекетінің дамуының үш кезеңіне сәйкес келеді: «бірінші кезең - патшалар кезеңі және республиканың басталуы (квириттік құқық кезеңі); екінші кезең - республика кезеңі (*ius gentium* - «жалпы халық» құқығы; үшінші кезең - империя кезеңі (құқықты кодификациялау кезеңі)»[1,266.]) өтті, сәйкесінше әр кезеңдегі іс жүргізудің өзіндік нысандары болды. Бірінші кезеңдегі азаматтық іс жүргізу нысаны – легисакциондық, екінші кезеңдегі нысан – формулярлық, үшінші кезеңдегі іс жүргізу нысаны – экстраординарлық деп аталды. Бұл кезеңдердің барлығында азаматтық іс жүргізуде шешімдерді қайта қарау институттары орын алды деп айта алмаймыз. Легисакциондық нысанда мұндай институт мүлдем қарастырылмады, ал формулярлық нысанмен жүргізілетін іс жүргізуде де, сондай-ақ экстраординарлық іс жүргізуде де сот шешімдерін қайта қарау институттары орын алды, бірақ әртүрлі атауларға ие болды, қайта қарауды жүзеге асыратын тұлғаларда әртүрлі болды және қайта қара тәртібінде де айырмашылықтар болды.

Кейбір авторлар легисакциондық нысанда қайта қарау орын алды дейді (Е.А. Борисова[2], И.Б. Новицкий[3] және т.б.) кейбір авторлар шешімдерді қайта қарау формулярлық кезеңнен бастап орын алды дейді (Е.В. Салогубова[4]).

Легисакциондық нысанмен азаматтық іс жүргізуде «*apud iudicem*» шығарылатын шешім әрқашанда заңи күшінде және аяқты түрде болды, яғни істердің физикалық жағдайының дұрыс анықталмауына байланысты жойылуға жатпады. Бұл жерде дұрыс шығарылмаған шешім жаңа құқықтар мен міндеттерді туындата отырып конститутивтік сипатқа ие болды»[5,336б.]. Бұл жерде шығарылған сот шешімдері қайта қарауға жатпайтындығы көрсетілген, сәйкесінше сот шешімін қайта қарау туралы мәселе қозғалмаған.

Ал формулярлық нысанда кәзіргі кезде қолданылып жүрген «апелляция» ұғымының қолданылуына қатысты авторлар арасында әртүрлі пікірлер бар.

Е.В. Салогубова «қайта қарау процедурасы (*appellare*)» деп аталды»[4,63б.] дейді.

Басқа авторлар аталған ұғымды мүлдем қолданбаған және басқаша атаумен қарастырған және «апелляция» ұғымының алғаш рет қолданылуын іс жүргізудің экстраординарлық нысанымен байланыстырады»[5, 354б.;2,16б.].

Формулярлық іс жүргізуде сот шешімін жою келесідей тәртіпте жүзеге асқан: «Әдеттегі құқықтық тәсілмен жойылуға жатпайтын шешімдер бірден күшіне енген, ал тараптарға дұрыс емес жолмен шығарылған шешімдерді ондай шешім шыққан кейін бір жыл ішінде күшін жоюды магистраттан талап етуге жол берілді (*revocatio in duplum*). Магистрат істі қайта қарай алды және қайта қарау барысында шешімді жою (*revocatio*) жоққа шығарылса, жоюды сұраған тарап бұрынғы шешімдегі көрсетілген құнды екі еселеп төлеуге міндетті болды. Егер шешім алдау әрекеттерінің ықпалымен шығарылған болса, онда *restitution in integrum ob dolum* орын алды, оған сәйкес ондай шешімінің күші және ол шешімінен туындаған құқықтық салдардың барлығы

жойылуға жатты»[5, 345-346бб.]. Бұд жерден байқайтынымыз «апелляция» ұғымы мүлдем пайдаланылмаған. Аталған қайта қарау түрін К.И. Малышев әріқарай нақтылай түсті, шешімді жою туралы талап қойылған кезде, ондай шешім претор эдиктісінің (декретінің) немесе жоғары тұрған магистратпен жойылуға жатты дейді[6,169б.]. Сонымен қатар автор сот шешімін жоюдың келесідей негіздерін: соттың іс бойынша шешім шығаруына ықпал еткен қорқыту және күш қолдануды (metus); алдауды, сотты сатып алуды (dolus); талап қоюшының кәметке толмауына байланысты екінші жақтың істі жеңіп шығуын (minor aetas), сотқа себепті жағдайлармен келмей қалуды (absentia) қарастырды» [6,169б.]. Осы тәртіпте істі қайта қарай отырып, сот тараптарды шешім шыққанға дейінгі бастапқы жағдайға қайта келтірді. Е.В. Борисованың пікірінше, «осы қайта қарау тәртібі кәзіргі кезде қолданылып жүрген қайта қарау институттарының бастамасы болды дейді: іс жүргізуді жандандыру (Алмания, Австрия), ревизия (Франция), жаңадан ашылған мән-жайлар бойынша қайта қарау (Ресей)»[2,166.].

Ал Е.В. Салогубованың пікірінше, «формулярлық іс жүргізу кезінде сот шешіміне шағым келтіруге жол берілген жоқ, алайды шешімге қанағаттанбаған тарап реституция (restitution in integrum) тәсілін немесе вето (veto) тәсілін пайдалана алды. Реституция орын алса, онда сот шешімі болған жоқ деп саналады және жаңа іс жүргізу басталады. Ал ветоны жоғары тұрған магистрат немесе шешім шығарған магистратпен тең жағдайдағы басқа магистрат берді. Тарап шешімінің әділетсіз екендігін магистратқа дәлелдеуі тиіс болды, егер магистрат сот шешімінің әділетсіз екендігіне көз жеткізсе, онда іске араласу құқығына (intercession) ие болды, бұл процедура «appellare» деп аталды. Магистрат сот шешіміне вето салған кезде, ол шешімінің күшін толық жоя алды немесе ондай шешімнің орындалуын тоқтата тұрды. Бұл «appellare» тек Римде ғана орын алды, себебі Римде ғана бір-бірінен тәуелсіз және бірдей құқыққа ие бірнеше магистраттар орын алған»[4,63б.].

Ал азаматтық іс жүргізудің экстраординарлық нысаны орын алған кезде алғаш рет «апелляция» (appellatio, prowaocatio) ұғымы қолданыла бастады деуге болады. Апелляция бойынша төменгі тұрған соттың шешімін жоғары тұрған инстанцияға шағымдануға тараптар мүмкіндік алды. Бастапқыда апелляциялық шағымды сансыз рет беруге жол берілді, яғни шек қойылмады, кейін Юстиниан билік еткен кезеңнен бастап бір іс бойынша екі рет апелляциялық шағым беруге жол берілді. Бұл жерде кез келеген соттың шығарған шешіміне апелляциялық шағым берілмеді, атап айтқанда императордың және префектуралардың басшыларының шешімдеріне берілмеді, ал қалған соттардың шешімдері жоғары тұрған соттарға шағымдалуға жатты. Жалпы Рим империясы кезіндегі сот жүйесіне тоқталатын болсақ, ол кезеңдегі сот жүйесі сол кезеңдегі басқаруды ұйымдастыруға сай келді. «Ең жоғары сот ретінде император танылды, одан кейін префектура басшылары (praefecti praetorio) болды, олар императордың орнына шешімдер қабылдай алды, келесі буында Рим мен Константинополдің басшылары (praefecti urba) болды, олардың құзыреттері префектура басшыларының құзыреттеріне тең болды, тек бір ерекшелік олармен шығарылған шешімдер императормен ғана бұзылды. Округ басшылары (викари диоцез) және провинция басшылары өздеріне тиесілі аймақта (округте, провинцияда) жоғары сот ретінде танылды және олардың шешімдерін жоғары тұрған соттар қайта қарай алды. Келесі ең төменгі буынды метрокомия – қауымы соттары (judice podanei) құрады, оларды жоғары тұрған провинция басшылары тағайындады»[5,352б.].

Сол кезеңдегі апелляциялық іс жүргізу тәртібіне тоқтала кетейік.

«Апелляциялық шағым беру объектісі ретінде жеке шешімдер және істі мәні бойынша шешкен шешімдер танылды. Апелляциялық шағым беру құқығына іске қатысқан тараптармен қатар, басқада мүдделі тұлғалар ие болды. Шағым ауызша немесе жазбаша нысанда (libel appellatorii) берілді. Апелляциялық шағым беру мерзімі істің кімге тиесілі екендігіне байланысты болды: егер іс өзінікі болса, шешім шыққан күннен бастап екі күнде берілсе, ал егер бөтеннің ісі болса, ол мерзім үш күнді құрады, бұл мерзім император Юстинианның кезінде он күн мерзімге өзгертілді»[7,586-587бб.].

Осы аталған мерзімдер ішінде шағымданушы сотқа шағым беру ниетінің бар екендігін жариялауы керек. «Сот апелляция беру немесе бермеу мәселесін шешеді. Аталған мәселе бойынша сотпен шығарған акті де шағымдалуға жатты. Егер апелляцияға жол беріледі десе, шағымданушы одан бұл туралы куәлік сұрады. Шағымданушы бұл куәлікке, өзінің апелляциясының негізін көрсеткен шағым қоса берді, сот бұл құжаттардың барлығын жоғары тұрған сотқа жіберді. Кейін бұл міндет шағымданушының өзіне жүктелді, ол соттан алған құжаттарының бәрін жоғары тұрған сотқа алты ай ішінде жеткізуге міндетті болды»[8,447б.,453б.].

Әрі қарай жоғары тұрған сот құжаттарды алғаннан кейін жаңа іс қозғайды. Шағымданушыға қарсы тарапта істе шағымға өзінің қарсылығын бере алды. Қарсы тараптың іске келмей қалуы немесе шағымға қарсылық білдірмеуі, оның пайдасына шешімнің шығарылмайтындығын білдірмейді, керісінше шағымданушы емес, оның пайдасына шешім шығарылуы мүмкін, мұндай жағдайда жеңілген шағымданушы ірі көлемде айыппұл (төрт есе мөлшерде) төлейді.

Кейбір сот шешімдеріне қатысты апелляциялық шағым беруге жол берілмеді. Атап айтқанда «сырттай шешімдерге, тараптың ант беруі немесе оны бермеуі негізінде шығарылған шешімдерге»[4,73б.].

Юстиниан билік еткен кезеңдерде апелляциялық іс жүргізу институтына қатысты бірқатар өзгерістер енгізілген болатын. Мысалы, «Юстиниан апелляциялық шағым бойынша істі үш сот инстанциясында қарауға рұқсат берді, жеке шешімге шағым беруге тыйым салынды, Ульпианның билік еткен кезеңінде императорға апелляция беру үшін белгілі сома енгізу қажет деген ережені қайтадан жаңғыртты»[4,73б.].

Рим құқығындағы экстраординарлық іс жүргізуде апелляциядан басқа сот шешімін қайта қараудың өзгеде нысандары болды. Атап айтқанда «*supplicatio*» - іс барлық инстанциялардан өткеннен кейін ғана барып шешімді жою туралы арыз императорға берілді, император өзі немесе оның тапсырмасы бойынша өзге сот шешімінің күшін жойып (*retractatio*), істі жаңадан қарады»[9,178б.].

Апелляция институтының рим құқығынан бастау алғандығы, формулярлық және экстраординарлық іс жүргізу кезінде орын алғандығы туралы қорытынды жасауға болады. Аталған институт әр кезеңде елеулі өзгерістерге ұшырай отырып, кәзіргі кезде қолданылып жүрген апелляция институтының қалыптасуына ықпал еткендігін көруімізге болады.

Рим құқығындағы апелляция институты орта ғасырлық Франция, Германия елдерінде аталған институтқа ұқсас институттардың қалыптасуына ықпалын тигізді.

Германияда бастапқыда қазақ қоғамындағы сияқты әдет құқығы орын алды. Германиядағы әр қауымның өзінің жазылмаған әдет құқығының болуы, сот билігінің дұрыс дамымауы салдарынан орын алған әдет құқығы бүкіл қоғамның қажеттілігін қанағаттандыра алмады. Сол кезеңдері сот билігін жүзеге асырған шефендер әрбір істі өзінің жеке тәжірибесіне сүйене отырып шешіп отырды. Олардың құқық сауаттылығының төмендігі, қоғамдағы жаңа өзгерістерге бейімсіздігі олармен шығарылатын шешімдердің сапасына кері әсерін тигізді, бұл өз кезегінде қоғамның

ызасын туындатты. Аталған жағдайлардан шығу үшін XV ғасырдан бастап Германияда рим құқығы рецепциясы жүрді.

Рим құқығының рецепциясымен бірге Германияға сот шешімдерін шағымданудың апелляциялық тәртібі келді. Сәйкесінше апелляциялық шағымдарды қарайтын арнайы соттар құрылды. Осындай соттардың бірі ретінде 1495 жылы империялық сот палатасы (Reichskammergericht) құрылды[10,286.].

Оның «құрамына сотқа басшылық еткен князь немесе граф, рыцарьлар және рим құқығының білгірлері ғалымдар кірді»[11,636.].

Кейін Германия жерлерінің княздары өздерінің билігін одан сайын нығайта түсу үшін, өзі билік ететін жерлерде княздық апелляциялық соттар құра бастады, нәтижесінде Германияда сот жүйесінің тағы бір жаңа буыны қалыптасты. Бұл княздық апелляциялық соттардың шешімдері жоғары тұрған империялық сот палатасына шағымдалды.

Уақыт өте келе рим құқығының германдық қоғамға ықпалы әлсірей бастайды. Солтүстік-Германдық одақтың құрылуы, одан кейін Германдық Империяның құрылуы XIX ғасырда жаңа заңдардың қабылдануы ықпал етті, ал бұл заңдар түбегейлі түрде бұған дейін германдық қоғамда қолданылып келген рим құқығының ережелерінің жойылуын өздерінің әсерін тигізді.

Сондай заңдардың бірі ретінде Германияда әлі күнге дейін қолданылып келе жатқан, 1877 жылы қабылданған Германия Азаматтық іс жүргізу уложениесін келтіруге болады. Бұл заңда да апелляция іс жүргізу тәртібі, сондай-ақ қайта қараудың жаңа нысандар - ревизия қарастырылды.

Рим құқығының ықпалына Франция мемлекеті аса қатты ұшыраған жоқ, Германия сияқты рим құқығы мен италяндық іс жүргізуді қабылдай, отырып сот жүйесін бірден өзгерткен жоқ. Францияда апелляциялық шағымданудың орнына соттық сайыстар ұзақ орын алды. «Ондай сайыста шешім шығарған сот өзінің шығарған шешімін қолына қару алып қорғады»[2,226.]. Король Людовик IX 1258 жылғы ордонансымен мұндай «қарулы сайысқа» тыйым салынды.

Тек XIII ғасырда ғана Францияда рим құқығындағы экстраординарлық іс жүргізуде орын алған апелляциялық тәртіп келді, сәйкесінше апелляциялық соттар пайда болды.

«1270 жылғы Etablissement de Saint Louis құқық жинағына сәйкес арнайы апелляциялық соттар құрылды, бірақ апелляция соттарды әділетсіздікте жеке айыптау сипатында болды»[12,1026.]. Онда шағымданудың supplicatuion тәсілі орын алды, бұл тәртіпте тек қана корольге тек Корольдік сот шешіміне шағым беруге болатын және істі апелляциялық тәртіпте қайта қарау мүмкіндігі қолданылып болғаннан кейін жол берілді. Францияда жоғарғы сот инстанциясы ретінде Корольдық сот танылды. Уақыт өте келе «шешім күшіне енуі үшін бес немесе алты сот инстанциясынан өтуі қажет болды»[13,3676.], бұл әрине француз қоғамында апелляция тәртібіне қарсылықтарды күшейтті. Сәйкесінше сот шешімдерін шағымданудың жаңа нысандары пайда болды.

«Король Филипп VI Әдемінің 1303 жылғы жарлығымен сот қызметін жүзеге асыру париж парламентіне жүктелді және оның шешімі аяқты шешімі ретінде танылды, бірақ корольге немесе Король кеңесіне парламент шешіміндегі орын алған қателерді түзеу туралы шағым беруге (letter de grace) жол берілді»[14,316.].

Әрі қарай Король кеңесінің билігі күшейе түсті, король Франциск I басқарған кезеңде Король кеңесі ең жоғары ревизиялық инстанция ретінде танылып, парламенттің шешімдерін қайта қарауды жүзеге асырды. Бұл Король кеңесінің бір департаменті сот істерімен айналысты.

Шағымданудың (letter de grace) бұл түрінің 1320 жылғы қабылданған Ордонаспен қолданылуы тоқтатылды. Осы қабылданған Ордонаспен шағымданудың жаңа тәсілі – proposition d erreuer енгізілді. Оған сәйкес сот билігін жүзеге асырушы соңғы саты ретінде Парламент өзі қабылдаған шешімдердегі қателіктерді жою мақсатында өзінің шешімдерін қайта қарады. Бұл жағдайдағы шағымды беру үшін корольдің және оның Кеңесінің рұқсаты қажет болды. Шағымданудың бұл тәсілі іс жүргізуді созығысы келетіндер арасында кеңінен қолданыла бастады. Мұндай тәсілмен берілетін шағымдар санының өсуі оны беруге қойылатын талапты қатаңдатуға итермеледі, нәтижесінде рим құқығындағы сияқты шағымды қандай да бір кепілмен қамтамасыз ету талап етілді. Егер шағым беруші істе ұтылып қалса, айыппұл төлеуге міндетті болды. Шағымданудың бұл тәсілін қолдану уақыт өте келе күрделене түсті. Бұл жағдай жаңа шағым беру тәсілінің – requite civile – қайта қарау туралы өтініш пайда болуына ықпал етті.

Шағым берудің жаңа тәсілін қолдану белгілі бір негіздер орын алу тиіс болды, атап айтқанда істі қараушы соттың іске біржақты қарауы, іске қатысушылардың алдау әрекеттері. Алдыңғы шағымдау тәсілінде орын алған кепіл беру, баж төлеу бұл тәсілде орын алған жоқ, сондай-ақ шағымданушы істе жеңіліп қалса, оған қатысты айыппұл салу сияқты жауаптылық шаралары қолданылмады, бұл өз кезегінде істің қаралуын созып алуға ниет білдіруші тараптарға оңтайлы жағдай туындатты.

1579 жылғы Ордонаспен бұл тәсіл заңдастырылып, сот шешімдерін шағымданудың тәсілдері ретракциондық және кассациялық болып жіктелді. Осы Ордонаспен алғаш рет «кассация» ұғымы қолданылды және ол соңғы сатыдағы сотпен қабылданған шешімдердегі құқықтық сипаттағы қателіктерді тексеріп жою үшін пайдаланылды. Бұл жердегі «кассация» ерте латындық «cassatio» - жою, латындық «quasso» - қирату»[15], француздың «casser» сөзінен шықты және сындыру, жою»[16] деген мағына берді.

1667 жылы Людовик XIV «Азаматтық іс жүргізу туралы» Ордонанс қабылданды. Онымен proposition d erreuer тәсілі жойылды және алдыңғы қарастырған шағымдаудың екі тәсілі: requite civile – қайта қарау туралы өтініш және кассация орнықты, сонымен қатар шағымдаудың тағы бір тәсілі – бөтен тұлғаның қарсылығы енгізілді. Кассациялық тәртіппен жоғары тұрған сот шешімнің құқыққа сәйкестігін тексерді. Сондай-ақ кассациялық шағымдану тәртібі «1790 жылы 27 қарашада қабылданған «Кассациялық трибунал» туралы Заңмен»[17] бөлек реттеле бастады, бөлек реттелуінің себебі «кассациялық сот басқа соттарға қарағанда ол үшінші инстанциялық сот ретінде болып табылмады және іс мәні бойынша қараған жоқ, тек шешімдердегі құқық нормаларының дұрыс қолданғандығын тексеріп қана қойды»[17].

Франциядағы қайта қарау нысандарының дамуындағы тағы бір елеулі өзгеріс 1806 жылы қабылданған Францияның Азаматтық іс жүргізу заңымен енгізілді. Жаңа Заңда алдыңғы Ордонаста орын алған ординарлық (апелляция) және экстраординарлық (қайта қарау туралы өтініш, бөтен тұлғаның қарсылығы, сотты жауаптылыққа тарту туралы өтініш) деп шағым беру тәсілдерін жіктеу сақталып қалыңды. Сонымен қатар бұл Заң өзінің қолданысын 1976 жылға дейін тапты, бірақ 1806 жылғы Заңның кейбір ережелері 2007 жылға дейін қолданылып келді.

Франциядағы сот шешімін қайта қарау нысандарының әрі қарай дамуын келесі тарауда қарастырмаз.

Англо-саксондық құқықтық жүйені құрайтын мемлекеттердің ішінде Англияда да сот шешімдерін қайта қарау институттары рим құқығының ықпалымен дами бастады. Бірақ Германия мен Францияға қарағанда Англияда сот шешімдерін шағымдану

тәртібінің түрлерінің ішінде тек қана апелляциялық тәртіп қана орын алды. Оның жоғарыда қарастырған мемлекеттерде орын алған қайта қарау институттарынан өзнідік ерекшеліктері болды.

«Апелляцияның ағылшындық нұсқасы құқық мәселелері бойынша апелляцияны және фактілер мәселесі бойынша апелляцияны қамтыды. Құқық мәселелері бойынша апелляцияның мақсаты соттың құқықтық қателерін түзеу болды, ал фактілер мәселесі бойынша апелляцияның мақсаты істегі іс жүзіндегі мән-жайларды белгілейтін алқабилердің вердиктісін қайта қарау болды»[18,187б.].

«1178 жылы апелляциялық сот ретінде Корольдік орындық соты құрылды. Бұл сот Жалпы азаматтық істер сотының шығарған шешімдерін қайта қарауды жүзеге асырды, ал Корольдық орындық сотының шешімдерін апелляциялық қайта қарауды 1585 жылға дейін Парламенттің жоғары соты, одан кейін Қазыналық палаты соты жүзеге асырды. Бұл соттарда апелляциялық тәртіп сот қателігі туралы бұйрыққа негізделді және сот хаттамасындағы анық сот қателіктерін түзеуге бағытталды»[19,14б.]. Апелляцияның бұл тәртібі XIV ғасырға дейін орын алды, кейінгі жаңа тәртіп прецеденттік құқыққа емес, әділеттілік құқығына негізделе бастады, сәйкесінше апелляциялық тәртіп сот қателігі туралы бұйрыққа емес, істі мәні бойынша қайта қарауға негізделді. Апелляциялық қайта қарау Канцлерлік сотта жүзеге асты.

Ю.Д. Довгяллоның пікірінше «ағылшындық апелляцияның екі нұсқасы бар: бір нұсқасы бойынша шағымды қарау шешім шығарған сотта жүзеге асады, ал екінші нұсқасы бойынша апелляциялық шағым жоғары тұрған сотқа беріледі»[20,107б.].

Апелляциялық іс жүргізудің ағылшындық нұсқасы өзінің күрделілігімен ерекшеленді.

Сонымен сот актілерін қайта қарау институттары әр кезеңде сол кезеңде мемлекет тарапынан жүргізілген сасаттың нәтижесінде өзгеріп отырған. Кәзіргі күні бірқатар мемлекеттердің азаматтық іс жүргізушілік заңдарында орын алған қайта қарау институттары француздық және германдық нұсқаларынан бастау алады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гражданский процесс. Учебник / Абрамов С.Н., Бельдюгин В.Н., Гранберг В.Г., Клейнман А.Ф., и др.; Под ред.: Клейнман А.Ф. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. - 352 с.
2. Борисова Е.А. Апелляция, кассация, надзор по гражданским делам: учеб. пособие / Е.А. Борисова. -2-е изд., перераб. и доп. -М.: Норма : ИНФРА -М, 2016. - 352 с.
3. Римское право / Новицкий И.Б.; Отв. ред.: Суханов Е.А. - М.: ТЕИС, Гуманитарное знание, 1996. - 246 с.
4. Салогубова Е.В. Римский гражданский процесс. –М.: Юридическое бюро «Городец», 1997. -144 с.
5. Пухан Иво, Поленак-Акимовская Мирьяна. Римское право (базовый учебник). Перевод с македонского д.ю.н. проф. В.А. Томсинова и Ю.В. Филиппова /Под ред. проф. В.А. Томсинова. –М.: Издательство ЗЕРЦАЛО, 1999. -448с.
6. Курс гражданского судопроизводства. Т. 2 / Малышев К., доц. С.-Петербург. ун-та. – С.-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1875. – 364 с.
7. Учебник истории римского права. Перевод с немецкого / Шулин Ф.; Под ред.: Хвостов В.М.; Пер.: Щукин И.И.; Предисл.: Боголепов Н. - М.: Тип. Э. Лиснера и Ю. Романа, 1893. - 622 с.

8. Неволин К.А. Энциклопедия законовещения. Том II. Вторая половина особенной части. - Киев, Университетская типография, 1840 г.//<http://base.garant.ru/6702289/#ixzz6vIAGciY6>

9. Курс гражданского процесса: Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. Т. 1 / Васьковский Е.В. - М.: Бр. Башмаковы, 1913. - 704 с.

10. Энгельман Е. В. Курс русского гражданского судопроизводства. Юрьев, 1912. С. 28.286.// <https://www.library6.com/3596/item/780235/>

11. Муромцев С.А. Рецепция римского права на Западе. -М., 1886.// <https://lawbook.online/pravo-rimskoe/retseptsiya-rimskogo-prava-zapade.html>

12. Объяснительная записка к проекту новой редакции Устава гражданского судопроизводства. Том I. - С.-Петербург, 1900 г.//Система ГАРАНТ: <http://base.garant.ru/6185251/#ixzz6vIBtHQuQ>

13. Юренев п. некоторые вопросы французского гражданского судопроизводства // Журнал министерства юстиции. 1863. -№ 5. май. -С. 367

14. Галанза П.Н. Феодалное государство и право Франции. -М., 1963. -120 с.

15. Первая российская интернет-энциклопедия <https://w.histrf.ru/articles/article/show/kassatsiia>

16. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс. СПб.: Питер, 2005. 272 с. – (Серия «Краткий курс»)// http://www.kalinovsky-k.narod.ru/p/krat_kurs/24-1.htm#:~:text=%82.

17. Роль кассационного суда // https://sud.gov.kz/sites/default/files/kassacionnyu_sud_francii.pdf

18. Пучинский В.К. Английский гражданский процесс. Основные понятия, принципы и институты / В.К. Пучинский. -М.: Юрид. лит., 1974. -247 с.

19. Смагина Е. С. Апелляционное производство в гражданском процессе /Е.С. Смагина. -М.: Юрлитинформ, 2007. -192 с.

20. Довгялло Ю.Д. Судебные постановления и их обжалование в английском гражданском процессе / Ю.Д. Довгялло // Вестник Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь. -2006. -№ 18 (147). -С. 101-114

УДК 347.751:658.71(574)

МЕМЛЕКЕТТІК САТЫП АЛУДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ ДЕПОЗИТАРИИ ТИІМДІЛІГІ

Кылышбаева С.Н.

*Евразийская юридическая академия имени Д.А. Кунаева, Республика Казахстан,
г.Алматы, sani_zh@list.ru*

Түйіндеме: Мемлекеттік сатып алу көптеген мемлекеттерде даму үстінде. Соның ішінде Қазақстанда мемлекеттік сатып алу заңы күн сайын дамуда. Ең алғашқы рет Қазақстан Республикасында Мемлекеттік сатып алу заңы 1997 жылы қолданысқа еңгізілді. Соңғы 9 жылда осы заңға көптеген жаңартулар мен толықтырулар еңгізілді. 2007 жылда күшіне еңген, қолданыста жүрген заң өз күшін жойды.

Оның күшінің жою себебі 2015 жылдың 04 желтоқсанында қолданысқа жаңа заң енгізілді. Қолданысқа енгізілген жаңа заңда Мемлекеттік сатып алу заңына 61 бабына толықтырулар енгізілді.

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік сатып алу заңнамасында мемлекеттік сатып алуға, әлеуетті өнім берушіге мемлекеттік сатып алуды өткізу рәсіміне қатысу үшін теңдей мүмкіндіктер, әлеуметтік өнім берушілер арасындағы адал бәсекелестіктерді, мемлекеттік сатып алу процестерінің жариялығы және ашықтығын, отандық кәсіпкерлерді қолдау принциптері негізделеді. Бірақ, сонымен қатар көптеген заң бұзушылықтар орын алуда. Соның ішінде жобалау және құрылыс саласында әлеуетті жұмыс орындаушы сапасыз жұмыс ұсынып, немесе оны аяқтамай сатып алуға бөлінген ақша сомасын жымқырып отыруда.

Сонымен қатар мемлекет тарапынан заң бұзушылықтың алдын – алу үшін және жемқорлыққа жол бермеу мақсатында Мемлекеттік сатып алу заңына өзгерістер енгізілуде. Соның бірі – электрондық депозитарий.

Түйінді сөздер: мемлекеттік сатып алу, жемқорлықпен күресу, электрондық депозитарий, әлеуметтік өнім берушілер, құрылыс саласы.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЭЛЕКТРОННОГО ДЕПОЗИТАРИЯ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПКАХ

Аннотация: Государственные закупки развиваются во многих странах. В частности, закон о государственных закупках в Казахстане развивается ежедневно. Закон о государственных закупках впервые был принят в Республике Казахстан в 1997 году. За последние 9 лет в этот закон было внесено много изменений и дополнений. Действующий закон, вступивший в силу в 2007 году, отменен.

Причиной его отмены стало введение 4 декабря 2015 года нового закона. Новый закон внес изменения в статью 61 Закона о государственных закупках.

Обосновываются принципы оптимального и эффективного использования законодательства о государственных закупках, равные возможности для потенциальных поставщиков для участия в процедурах государственных закупок, честная конкуренция между социальными поставщиками, открытость и прозрачность процессов государственных закупок, поддержка отечественных предпринимателей в законодательстве Республики Казахстан. Но при этом нарушений много. В частности, в сфере проектирования и строительства потенциальный подрядчик предлагает некачественные работы или без доработки растрчивает выделенную на его покупку сумму денег.

Ключевые слова: государственные закупки, противодействие коррупции, электронный депозитарий, социальные поставщики, строительная отрасль.

EFFECTIVENESS OF ELECTRONIC SECURITIES IN PUBLIC PROCUREMENT

Annotation: Public procurement is developing in many countries. In particular, the law on public procurement is developing every day in Kazakhstan. For the first time, the law on public procurement in the Republic of Kazakhstan was introduced in 1997. Over the past 9

years, many updates and additions have been made to this law. The current law, which came into force in 2007, is no longer in force. The reason for its cancellation On December 04, 2015, a new law was introduced. The new law, which has been put into effect, adds to article 61 of the Law on Public Procurement.

The public procurement legislation of the Republic of Kazakhstan is based on the principles of optimal and efficient spending of money used for public procurement, equal opportunities for a potential supplier to participate in the public procurement procedure, fair competition between social suppliers, transparency and transparency of public procurement processes, and support for domestic entrepreneurs. But, in addition, there is a large number of violations. Including a potential contractor in the field of design and construction, offering work without its completion or embezzlement of funds allocated for its acquisition.

In addition, in order to prevent violations by the state and prevent corruption, amendments are being made to the law on Public Procurement. One of them is an electronic depository.

Keywords: public procurement, anti-corruption, electronic depository, social suppliers, construction sector.

18 желтоқсан 2019 ж ҚР Қаржы министрі 2015 жылғы 11 желтоқсандағы N 648 бұйрығымен бекітілген Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру ережелеріне өзгертулердің жобасын әзірледі.[1]

Жобаға сәйкес, 2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап соңғы он жылдағы жұмыс тәжірибесін растайтын құжаттар тек электрондық депозитарийден алынады.

Осыған байланысты құрылыс саласындағы барлық әлеуетті жеткізушілерден 2019 жылдың 31 желтоқсанына дейін электронды депозитарийді толтыруы тиіс, атап айтқанда веб-порталға жұмыс тәжірибесін растайтын мәліметтер мен құжаттарды енгізу.

Егер жоғарыда көрсетілген мерзімде жұмыс тәжірибесін растайтын мәліметтер мен құжаттар енгізілмеген болса, мұндай мәліметтер мен құжаттарды олардың сенімділігі расталғаннан кейін уәкілетті орган электрондық депозитарийге енгізеді (қарау мерзімі 2 айдан 6 айға дейін).

Осы өзгерістерге сәйкес, электронды депозитарий сияқты мемлекеттік сатып алу ережелеріне жаңа терминдер енгізілуде.

Сондай-ақ құрылыс саласындағы жұмыс үшін демпингтік кемшіліктер 40% -дан 20% -ға, қызметтер үшін 50% -дан 20% -ға дейін азайды.

Сондай-ақ, мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру ережелеріндегі маңызды ерекшелік құрылыс-монтаждау жұмыстарына әлеуетті жеткізушілердің қаржылық тұрақтылығын талап ететін тармақ болып табылады.

Мұндай шарт мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру ережелерінің 447-тармағында көрсетілген. Әлеуетті жеткізушіге арналған ережелерге сәйкес қаржылық тұрақтылықты веб-портал [2] мыналар негізінде анықтайды:

Әлеуетті жеткізушінің табысы;

Төленген салықтар;

Негізгі құралдар;

Жалақы қоры.

2020 жылдың 1 наурызынан бастап барлық жұмыс түрлері бойынша алдын-ала білікті таңдау әдісімен мемлекеттік сатып алуға қатысатын әлеуетті жеткізушілердің қаржылық тұрақтылығы 20000 АЕК-тен асуы керек.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің заңдары мен қорытындыларының жобаларын ұсынуға арналған Хаттаманың 3.1-тармағына сәйкес, Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі Мамин А.У. 27.01.2020 бастап (бұдан әрі - Хаттама), ағымдағы жылдың наурыз айынан бастап Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігі Қазынашылық комитетінің аумақтық органдары 2020 жылғы 1 наурызға дейін ұсынылған электрондық депозитарийде әлеуетті жеткізушілердің жұмыс тәжірибесін растайтын ақпарат пен құжаттардың сенімділігіне талдау жасайды.[3]

Сондай-ақ, жоғарыда аталған Хаттаманың 3.1-тармағын іске асыру шеңберінде Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Ішкі мемлекеттік аудит комитеті қазынашылық комитетінде жұмыс тәжірибесін растайтын ақпарат пен құжаттардың дұрыстығын растау мақсатында аудиторлық іс-шара өткізеді. әлеуетті жеткізушілер веб-портал арқылы электрондық депозитарийге 2020 жылдың 1 наурызына дейін енгізді.

Аудиторлық қызмет нәтижелері бойынша шығарылған Аудиторлық есеп Қазынашылық комитетінің электрондық депозитарийдегі ақпараттар мен құжаттарды оқшаулауға (алып тастауға) негіз болып табылады.

Сонымен бірге, Сізге «ЦЭФ» АҚ-ның мемлекеттік сатып алу веб-порталында 2020 жылғы 14 шілдеде Қағидалардың 455, 457-тармақтарына сәйкес электрондық депозитарийдегі ақпараттар мен құжаттарды түзету функционалдығы жүзеге асырылды.

Түзетуді Қазынашылық комитеті әлеуетті жеткізушінің тиісті хаты болған кезде және объективті, сенімді және жеткілікті негіздер болған кезде жасайды.

Мемлекеттік сатып алу туралы ереженің 14-тармақшасының 3-тармағына сәйкес, электрондық депозитарий - бұл мемлекеттік сатып алу веб-порталында орналастырылған әлеуетті өнім берушілердің тәжірибесі туралы ақпарат пен құжаттама бар мәліметтер базасы.[4]

Мұндай электронды депозитарий тек мемлекеттік сатып алудың кейбір салаларында - құрылыс-монтаждау жұмыстары мен жобалау жұмыстарында қолданылады. Яғни, құрылыс саласындағы лицензиялауға жататын барлық жұмыс түрлері.

Тапсырыс берушілер туындыларды сатып алу кезінде шартты жеңілдіктерді есептеу мүмкіндігін жоғалтты, енді олар құжаттамаға бақылау мен бағалау жүргізбейді. Мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру ережелеріне сәйкес, әлеуетті жеткізушілердің барлық ақпараттары арнайы уәкілетті органмен тексеріліп, электрондық депозитарийдің мәліметтер базасына орналастырылады.

Соңғы уақытта мемлекеттік сатып алу порталында өнім берушілермен берілетін ақпараттар анықтығына қатысты сауалдар туындап жүр. Сол нақты емес ақпараттарды беру фактілерін жою мақсатында веб-порталда кәсіпкердің жұмыс тәжірибесі туралы мәліметтерді, құжаттарды қамтыған «Электрондық депозитарий» функционалы іске қосылды. Бұл дегеніміз мемлекеттік сатып алу веб-порталында қалыптасатын, әлеуетті өнім берушілердің жұмыс тәжірибесін растайтын мәліметтер және құжаттардың электрондық дерекқоры. Мемлекеттік сатып алу саласында электрондық депозитарий қалыптасатын тауарлардың, жұмыстардың, қызметтердің тізбесіне Құрылыс-монтаждау жұмыстары мен Жобалау бойынша жұмыстар жатқызылады. Электрондық депозитарийге соңғы он жылдың ішіндегі құжаттарды әлеуетті өнім берушілер 31

қазаннан кешіктірмей, ал осы жылғы жұмыс тәжірибесін 31 желтоқсанынан кешіктірмей салу керек.

Сатып алудың бұл әдісі адамның мемлекеттік сатып алу процесіне қатысуын толығымен алып тастауды көздейді және тендерлік комиссиясыз жүзеге асырылады. Электрондық мемлекеттік сатып алу жүйесін кеңінен интеграциялау арқылы веб-порталда әлеуетті жеткізушілерге автоматты түрде рейтинг беру ұсынылады.

Мысалы, жақсы беделге ие болу, яғни жұмыс тәжірибесі, қаржылық тұрақтылықтың жоғары индикаторы, әлеуетті жеткізушілер ұсынған ұзақ кепілдік мерзімі үшін автоматты түрде тиісті оң ұпайлар тағайындалады. Жаман беделге ие болғаны үшін, мысалы, егер ол бұрын сатып алуға жосықсыз қатысушылардың тізілімінде болса немесе оған қатысты айыппұлдар қолданылса, айыппұл салу фактілері болған болса, онда мұндай әлеуетті жеткізушілерге автоматты түрде теріс ұпайлар беріледі

Мемлекеттік сатып алудың веб-порталы ең көп ұпай санына, баға мен сапа критерийлеріне сүйене отырып, автоматты түрде конкурс жеңімпазын анықтайтыны туралы хабарланды.

Ұсынылған қызметтерді жеткізушілерді автоматты түрде таңдау әдісін автоматты түрде таңдаудың осы қағидаты мен тәсілі электронды мемлекеттік сатып алу жүйесінің көшбасшыларының бірі болып табылатын Оңтүстік Корея деректерді өңдеудің ұсынылған әдістерімен ұсынылған.[5]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. ҚР Қаржы министрінің 2015 жылғы 11 желтоқсандағы N 648 бұйрығы.
2. ҚР Қаржы министрлігінің 18 желтоқсан 2019 ж #648 2015 жылдың 11 желтоқсанындағы қаулысына өзгерістер енгізу жобасы <http://www.goszakup.gov.kz>
3. Қазақстан Республикасының Премьер-Министрі Мамин А.У. 27.01.2020 ж
4. ҚР мемлекеттік сатып алу заңы 2015 ж 04 желтоқсан
5. Систему госзакупок в Казахстане хотят изменить https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/sistemu-goszakupok-v-kazahstane-hotyat-izmenit-411959/

УДК: 347.918: 340.15(574)

ОТРАЖЕНИЕ В СОВРЕМЕННЫХ ПРАВОВЫХ МЕХАНИЗМАХ НЕКОТОРЫХ ЧЕРТ СУДА БИЕВ

Майбасаров О.К

К.ю.н., доцент Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г.Алматы

Тарап Ж.Д.

Ст. преподаватель Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г.Алматы, tarap79@mail.ru

Анотация: В настоящей статье осуществлена попытка сравнительного анализа некоторых черт суда биев с особенностями современного третейского суда и международного коммерческого арбитража.

Особое место в статье уделяется принципам формирования, функционирования и приведения в исполнение решений международного коммерческого арбитража и Третейских судов в сравнении с формированием, функционированием Суда биев. Изучение законодательства о международном коммерческом арбитраже показывает, что Процессуальные отношения сторон при рассмотрении споров в Международном Коммерческом Арбитраже детально не закрепляются в отличие от государственных судов. Аналогичная правовая ситуация существовала и в суде биев.

На наш взгляд в статье обоснованно проведен сравнительно правовой анализ таких важнейших принципов судопроизводства. В этом плане особо показаны принципы современного судопроизводства, которые уже в 16в., функционировали в суде биев. В статье наглядно в качестве примеров приведены лишь некоторые из них. Одним из таковых является принцип «Гласности», отметим, что некоторые, современные судебные процессы могут позавидовать суду биев, так как в источниках отмечается, что на суде Биев присутствовали множество народу, а иногда суд биев посещали целые аулы.

В статье рассмотрен принцип «Состязательности», именно в этом принципе проявлялась казахское красноречие, высказывания некоторых из них народ помнил веками. Выбор правил, по которому будет протекать суд Биев-Ереже, это ничто иное, как регламент в международном коммерческом арбитраже.

Важным является то, что Бии при разрешении разногласий искали в первую очередь примирение сторон. Аналогичная правовая ситуация в Международном Коммерческом арбитраже и третейских судах, а вне судебные формы разрешения разногласий в современном мире это ничто иное, как важнейший принцип суда Биев.

Ключевые слова: суд биев, арбитраж, Великая Степь, современный правовой механизм, отражение некоторых черт, историография, отблеск обычного права казахов.

ҚАЗІРГІ ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕХАНИЗМДЕРДЕ БИЛЕР СОТЫНЫҢ КЕЙБІР БЕЛГІЛЕРІНІҢ КӨРІНІСІ

Түйіндеме: Осы бапта билер сотының кейбір ерекшеліктерін қазіргі аралық сот пен халықаралық коммерциялық төреліктің ерекшеліктерімен салыстырмалы талдау әрекеті жүзеге асырылды.

Мақалада билер сотының қалыптасуымен, жұмыс істеуімен салыстырғанда Халықаралық коммерциялық төрелік пен аралық соттардың шешімдерін қалыптастыру, жұмыс істеу және орындау қағидаттарына ерекше орын беріледі. Халықаралық коммерциялық төрелік туралы заңнаманы зерделеу халықаралық коммерциялық төрелікте дауларды қарау кезіндегі Тараптардың процестік қатынастары мемлекеттік соттарға қарағанда егжей-тегжейлі бекітілмейтінін көрсетеді. Осыған ұқсас құқықтық жағдай билер сотында да болған.

Біздің ойымызша, мақалада сот ісін жүргізудің осындай маңызды принциптеріне салыстырмалы түрде құқықтық талдау дұрыс жүргізілді. Бұл тұрғыда билер сотында 16 ғ-да жұмыс істеген қазіргі заманғы сот ісін жүргізу қағидаттары ерекше көрсетілген. Мақалада мысал ретінде олардың кейбіреулері ғана келтірілген. Солардың бірі - "гласность" қағидасы, Кейбір заманауи сот процестері билердің сотына қызғана алатынын атап өтеміз, өйткені дереккөздерде билердің сотында көптеген адамдар болғандығы, кейде в сотына бүкіл ауылдар қатысқандығы айтылған.

Мақалада принципі «Жарыс», бұл қағидатына проявлялась қазақ шешендік, сөздері олардың кейбіреулері халық көбікпен ғасырлар бойы. Билер соты Ереже

туындайтын ережелерді таңдау. Бұл халықаралық коммерциялық Арбитраждағы ережеден басқа ештеңе емес.

Ең бастысы, Келіспеушіліктерді шешу кезінде билер ең алдымен тараптардың татуласуын іздеді. Халықаралық коммерциялық Арбитраждағы және аралық соттардағы ұқсас құқықтық жағдай, ал қазіргі әлемдегі келіспеушіліктерді шешудің сот формаларынан тыс, Бұл билер сотының маңызды қағидасынан басқа ештеңе емес.

Түйінді сөздер: билер соты, төрелік, Ұлы Дала, қазіргі заманғы құқықтық механизм, кейбір ерекшеліктердің көрінісі, тарихнама, қазақтардың әдеттегі құқығының көрінісі.

REFLECTION IN MODERN LEGAL MECHANISMS OF SOME FEATURES OF THE BIY COURT

Annotation: In this article, an attempt is made to compare some features of the Biy Court with the features of the modern Arbitration Court and International Commercial Arbitration.

A special place in the article is given to the principles of formation, functioning and enforcement of decisions of International Commercial Arbitration and Arbitration courts in comparison with the formation and functioning of the biy Court. The study of the legislation on International Commercial Arbitration shows that the procedural relations of the parties when considering disputes in International Commercial Arbitration are not fixed in detail, unlike state courts. A similar legal situation existed in the Biev court.

In our opinion, the article correctly conducts a comparative legal analysis of such important principles of judicial proceedings. In this plan, the principles of modern judicial procedure, which were already functioning in the Biy court in the 16th century, are particularly shown. The article clearly shows only some of them as examples. One of these is the principle of «Transparency», we note that some modern trials may envy the Biy court, since the sources note that many people attended the Biy court, and sometimes the whole auls visited the court.

The article considers the principle of «Competition», it was in this principle that the Kazakh eloquence was manifested, the statements of some of them were remembered by the people for centuries. The choice of the rules by which the trial of the Biev-Heresy will proceed. This is nothing but a regulation in international Commercial Arbitration.

It is important that the Bii, when resolving differences, sought first of all reconciliation of the parties. A similar legal situation in International Commercial Arbitration and Arbitration Courts, and outside the judicial forms of dispute resolution in the modern world, this is nothing more than the most important principle of the Biy court.

Keywords: Biy court, arbitration, Great Steppe, modern legal mechanism, reflection of some features, historiography, reflection of the customary law of the Kazakhs.

Рассматривая генезис, модификацию и эволюцию суда биев можно сказать, что в этой области историографии народов великой степи издана немало публикаций. Тем не менее необходимо заметить, что многие оригинальные правовые конструкции до нас не дошли. Ввиду того, что они передавались из устно. Однако при этом особо необходимо выделить следующих видных исследователей, которые оставили в историографии нашей страны заметный след. К ним можно отнести таких значимых ученых как Левшин А.И., Валиханов Ч.Ч., Зиманов С.З., а поэтому необходимо вкратце описать их деятельность и жизненный путь.

Левшин Алексей Ираклевич - 1799-1879 гг., Российский государственный деятель, историк, почетный член Петербургской ААН (1856 г.)

В 1856 году – 1859 г. товарищ министра внутренних дел, участник подготовки Крестьянской реформы (1861г.).

Он издал множество трудов по истории казачества. Особо необходимо выделить, что он опубликовал работы касающихся народов Казахских степей, а поэтому его заслуженно называют отцом казахской историографии. Необходимо напомнить, что отцом Истории как науки, является Геродот - он родился между 490 – 480 до н.э., и скончался около 425 до н.э. отцом китайской исторической науки является Сыма Цян около 145-90гг до н.э.

Следующим ученым оставившим заметный след в историографии нашего народа является Валиханов Ч.Ч. 1835-1865 гг.

Казахский просветитель, путешественник, этнограф, фольклорист, исследователь истории и культуры народов Средней Азии, Казахстана, и Западного Китая. Его работы: Киргизы – 1858 г., «Очерки Джунгарии» - 1861 г., он поддерживал крепкие связи с русской демократической интеллигенцией.

Зиманов С.З. - 1921-2011гг., казахский и советский ученый, государственный деятель, ДЮН (1961 г.), профессор (1963 г.), академик НАН Казахстана (1967 г.), заслуженный деятель науки Казахстана. Его работы –«Проблемы теории права, история становление и развития системы государственности и общества, мысли Казахстана и других государств Центральной Азии, Руководитель 10-ти томной энциклопедии Древний Мир – право казахов, общественный строй казахов в первой половине 19 века издана в 1958 году и мн. другие.

К сожалению формат статьи не позволяет остановиться на многих других значимых исследователей этой проблематики, а их немало, а поэтому нам необходимо остановиться на особенности суда биев. Далее можно сказать, что мы попытаемся охарактеризовать некоторые из специфических черт суда биев, да и то преимущественно в компаративистском плане. В этой связи наиболее целесообразным представляется сравнительный анализ принципов суда биев с современными третейскими судами и международным коммерческим арбитражем, несмотря на то, что принципы суда биев имеют отражение и в других современных действующих судопроизводствах.

Опыт правового регулирования международного коммерческого арбитража далее - (МКА) показывает, что процессуальные отношения сторон при рассмотрении споров в арбитраже детально не закрепляются в отличие от государственных судов. На наш взгляд это напоминает процессуальную сторону суда биев, где вовсе не обязательно конкретизировать процессуальные отношения сторон при рассмотрении разногласия. Достаточно лишь обозначить фундаментальные положения, на котором они должны базироваться [1, с. 87].

Далее, принцип состязательности – введение судебного процесса, при котором происходит состязание сторон. Т.е., борьба лиц, участвовавших в судебном процессе. Описывая в кратце этот принцип в МКА, остается ощущение, что вы не в МКА, а на заседании суда биев. Такое определение состязательности позволяет рассматривать его с позиции конкуренции участвующих в деле лиц, когда их самостоятельные действия эффективно ограничивает возможность каждого субъекта в одностороннем порядке воздействовать на исход арбитражного разбирательства [2, с.127]. При этом конкуренция между лицами, участвующими в деле обусловлено их заинтересованностью в исходе арбитражного разбирательства, а при этом каждый

участник акцентирует внимание только на своих проблемах и интересах. Эта картина арбитражного процесса впечатляет нас тем что он относит в далёкое прошлое, а именно в Великую Степь где проходило разбирательство в суде биев.

Реализация принципа состязательности в арбитражном третейском судопроизводстве почти полностью за исключением некоторых незначительных нюансов совпадают с ереже суда биев, а поэтому как справедливо подчёркивает О.Ю.Скворцов состязательность в третейском судопроизводстве реализуются гораздо более в чистых формах без влияния следственного начала. Аналогичное положение было и в суде биев, где отсутствовали дознание и следствие [2, с. 128].

Одним из важных принципов МКА является, конфиденциальность, это связано прежде всего с коммерческой тайной и некоторыми другими сведениями, которые нежелательны для разглашения. Напротив, в суде биев соблюдался принцип гласности. Как говорят источники - гласность судебного процесса и зависимость авторитета бия от справедливости вынесенных им решений вели к невозможности злоупотреблению со стороны биев. Также говорится, что иногда на суд биев прибывали целыми аулами [3, с. 35].

Прежде чем приступить к рассмотрению дел бии договаривались об общих нормах права, которыми они будут руководствоваться. Эти положения называются ереже. Они в большинстве случаев не записывались, а современном МКА стороны также договариваются в каком арбитраже и по какому регламенту будут рассматриваться их дело.

Регламент - это давно известный в степи порядок проведения суда биев (ереже) [4, с. 201].

Все дела в суде биев имели исковой характер. Аналогично происходит в МКА. Бии выбирались по взаимному соглашению сторон, причем бию мог быть дан отвод, но только до начала процесса. Такое положение функционирует и в современном МКА [5, с. 131].

Прежде чем начать процесс бий предлагал сторонам примирение и в случае отказа в этом начал слушание, а в современном МКА арбитры предлагают сторонам примирение. В случае, не достижения сторонами примирения начинается разбирательство.

Теперь необходимо сказать об исполнении решения суда биев и МКА.

В первом и во втором случаях исполнения решений осуществлялись добровольно, а таких добровольных исполнений решений было подавляющее большинство, но некоторые решения не исполнялись, а поэтому суд биев, согласно, обычному праву казахов прибегал к барымте – это институт обычного права казахов, который исполнялся с обязательным соблюдением установленной процедуры, а МКА решение свое направляет в государственный суд на исполнение – экзекватура [4, с. 203].

Кроме этого, особо значимые высказывания, советы, а также ереже бии применяли при разбирательствах судебных процессах, а МКА использует в своей деятельности, рекомендованные им правила, разработанные юнситрал.

В источниках отмечается что ереже выступало в качестве источника казахского обычного права при этом многие авторы отмечают, что ереже своеобразный юридический документ - праворазъяснительного и правоустанавливающего характера [6, с. 214]. ереже носили характер соглашения между биями на их съезде для разрешения наиболее сложных дел. Такое соглашение похоже на выработку арбитражного регламента при работе Торговых палат с приглашением на заседании

видных арбитров при выработке или изменения отдельных правил действующих регламентов МКА [5, с. 133].

Мы безусловно не осветили всех специфических черт суда биев для этого необходимо дальнейшее более глубокое исследование означенного вопроса.

Думается, что этой работой займутся более опытные исследователи казахского обычного права.

Кроме этого, Академик Зимановым С.З., отмечает, что уникальность казахского суда биев заключается в том, что он представляет собой яркий пример института, осуществляющий правосудие в системе традиционного права. Суд этот просуществовавший на протяжении с 15-начало 20 веков сумел создать высокий уровень организации судоустройства и судопроизводства, которые основывался на следующих фундаментальных принципах:

А) знание и постижение бием судьей основных и транс верных норм и логики обычно правовой системы кочевого общества Казахов

Б) неподкупность суди и судей

В) справедливость как суть и моральные ориентации судебных решений.

Г) гласность, доступность и публичность [7, с.364].

Деятельность биев основывалось не только на правосудии, они активно выполняли несколько функций - военначальника, администратора, судьи, и представителя аристократии степи [1, с. 89].

Функции управления в основном сводились к разбирательству различных споров, хотя бии не имели специального образования. Они располагали огромными правами в толковании норм, могли формулировать Законы и принимали мудрые решения [6, с. 128]. Историческое значение суда биев не полностью нами исследовано, а жаль. Как видно из настоящей работы отражение уникальности суда мы видим сегодня и в 21 веке на примере МКА. Как справедливо подчеркивал Зиманов С.З, что суд биев это уникальное правовое явление [7, с. 365]. Нам лишь остается добавить, что суд биев это универсальный регулятор общественных отношений, включая и правовые, а поэтому суд биев обладал принципом универсальности, так как Суд Биев разрешал различные споры в любых отраслях права, выражаясь современным юридическим языком, регулировал административные, публичные, межродовые, межплеменные, личные, семейные, наследственные, брачные, и вообще различные разногласия.

Важнейшим принципом суда биев было достижение справедливости, а поэтому суд великой степи считался народным потому что к этому правовому институту было доверие [4, с. 202]. Из всех факторов, содействовавших рецепции права рабовладельческого Рима одно заслуживает особое внимание. Это глубина подхода классических юристов к проблеме право применения. Особенно оцененного в новейшее время. Когда право противоречит справедливости то должно предпочесть последнее – дигесты.

Не будем касаться вопроса о том, что древние римляне понимали под справедливостью. Важно другое было намечено должное направление преодоления возможного противоречия между устаревшей, но не отмененной правовой нормы и отношением полезным для общества и требующим защиты [8, с. 258].

Также, как и римские юристы поступали и казахские бии. Во имя справедливости и пользы общества Бии пренебрегали иногда нормами права во имя торжества справедливости. Целью суда биев было не столько поиск истины, а сколько примирение сторон и прекращения конфликта. В обществе нужен был покой. Суд своей целью был направлен на то чтобы не возникали разногласия [7, с. 366].

Рассматривая современные способы разрешения споров мы должны отметить что функционирует негосударственные альтернативные способы разрешения споров. Анализ юридической литературы дает основание для выделения следующих основных видов альтернативных способов разрешения споров. Это такие как: переговоры, посредничество или медиация, примирение, мини разбирательство. Как видим для такого выделения обязательно необходимо участие в урегулировании разногласия третьего уполномоченного сторонами лица. Как известно, все споры, а конкретнее их подавляющее большинство Великой Степи разрешали бии. Надо отметить что казахстанские предприниматели все чаще стремятся использовать примирительные процедуры - которые издавна Великой Степи эффективно урегулировали разногласия. Кроме этого, старшины, аксакалы тоже принимали участие в регулирование споров, но разногласия зачастую носили не простой, сложный, запутанный характер, поэтому без Биев не обходилось урегулирование таких споров [4, с. 203].

Такие понятия – как переговоры, посредничество или медиация, примирение, мини разбирательство как видно из сказанного о биях, старшинах, аксакалах, уже в далекие времена эти виды разбирательств функционировали в Великой Степи [7, с. 367].

В заключение необходимо подчеркнуть, что далеко не все особенности суда биев были освещены, не осуществлён анализ многих специфических черт суда биев, тем не менее нам есть что изучать и чем гордиться.

Как видно из настоящей статьи яркий отблеск нашего родного Казахского Суда биев нашел свое правовое отражение и в современных правовых механизмах.

Список использованной литературы:

1. Кунтелеев Т.М., Понятие Казахского Обычного Права. - г. Алматы, 2003 год. - С. 87-89
2. Скворцов О.Ю. Арбитраж (третейское разбирательство) в Российской Федерации. Учебник для бакалавриата и магистратуры. – М.: Издательство «Юрайт», 2017. – 239 с. – (Бакалавр и магистр. Академический курс).
3. Николюкин С.В., Международный Коммерческий Арбитраж. Москва, 2008 год. – С. 35
4. Зиманов С.З., Древний Мир Права Казахов в 10-ти Томах под руководством Зиманова С.З, (Том 2), г. Алматы, 2003 год. - С. 201-209
5. Карабельников Б.Р., Международный Коммерческий Арбитраж. -Москва, 2013 год. 256 с.
6. Еркин Абиля. История Государства и Права РК. - г. Астана, 2000 год. 355 с.
7. Зиманов С.З., Казахский суд Биев - Уникальная Судебная Система. - г. Алматы, 2008 год. - С. 364-367
8. Батыр К.И., И.А. Исаев История государства и права зарубежных стран. - Москва, 2006 год. 425 с.

ЗАҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ

Мусабаева Н.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Конституциялық принциптер түптеп келегенде Конституция қабылданар кезде қалыптасқан экономикалық, саяси, әлеуметтік факторлармен және мемлекет пен қоғам дамуының стратегиялық идеяларымен қамтамасыз етіледі. Сыртқы факторлары: әлем таныған халықаралық құқық нормаларында назардан тыс қалдыруға болмайды. Республика Конституциясында Қазақстан халықаралық құқық принциптері мен нормаларын құрметтейтіндігі атап айтылған. Ал, осы Негізгі заңда тағыда «Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм және т.б. көрсетілген.

Заң неғұрлым мазмұны жағынан өмір талаптарына сәйкес, халықтың ой мен негізгі мүдделерін терең қамтыса, нысаны жағынан да әбден жетілсе соғұрлым ол тәуелсіз демократиялық мемлекет құру күресіне тиянақты үлесін молынан қосады, заңның беделі артады. Құқық шығармашылықтың негізгі қағидалары: заңдылық, демократизм мен жариялық, заңды кәсіпқойлық, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау және т.б.

Заң шығармашылықтың негізгі қағидалары заң әдебиетінде бір мағынада берілген және өзгеріске көп ұшырамаған. Қағидалар құқық жасаушылық барысында қатаң сақталып, іс жүзіне асатын болса, қабылданған нормативтік құқықтық кесімдердің тиімді болатыны даусыз.

Түйін сөздер: Заңшығармашылық, конституциялық қағидалар, Парламент, Конституция, заңдылық, адамгершілік, ізгілік, адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, ғылымилық, кәсібилік, жариялық.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ЗАКОНОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: В статье представлена система принципов, на основе которых должна осуществляться эта разновидность юридической деятельности в современном обществе. Особое внимание обращено на проблемы практического воплощения таких принципов, как приоритет международного права над внутригосударственным, гуманизм, законность, демократизм, гласность. В частности, в статье показано, что Конституция РК является основным нормативным правовым актом, обеспечивающим соблюдение принципа гуманизма в российском законодательстве, в том числе с использованием механизма конституционного правосудия.

Под принципами в науке конституционного права понимаются идеи, имеющие фундаментальное или важное значение для развертывания конституционно-правового знания, в основу которых кладется та или иная мировоззренческая позиция, закономерность, выявленная практикой, или сформулированное умозрительно положение, являющееся плодом научной мысли. А так же, под принципами права понимаются закрепленные в различных его источниках или выраженные в устойчивой

юридической практике общепризнанные основополагающие идеи, адекватно отражающие уровень познания общесоциальных и специфических закономерностей права и служащие для создания внутренне согласованной и эффективной системы юридических норм, а также для непосредственного регулирования общественных отношений.

Ключевые слова: Законотворчество, конституционные принципы, Парламент, конституция, законность, гуманизм, защита прав и свобод человека и гражданина, научность, профессионализм, гласность.

CORRELATION BETWEEN THE CONCEPTS OF "LEGISLATIVE ACTIVITY" AND "LEGISLATIVE PROCESS"

Annotation: The article examines general patterns, concepts, signs, principles, legal and other means, methods, mechanisms, which together determine the essence and content of lawmaking as a legal phenomenon.

The concept of lawmaking is much broader than the concept of lawmaking. The legislative process consists of several successive stages. These stages have a logical sequence. It is possible not to be mistaken to characterize the legislative process as a procedure for the adoption of legal acts. The legislative process is a set of relations and actions that are implemented in the activities of the highest representative body that has the right to exercise legislative power. This concept covers the procedural activities of the legislative body from the moment a draft law is included in the agenda of a session until its discussion and adoption. Legislative activity is a set of organizational actions of the authorized state body for the consideration and study of a draft law.

The legislative process within the walls of the legislative body covers actions on the draft law. And legislative activity covers all actions up to the legislative body, which means that it is limited by the activities of the Parliament.

Legislative activity is a system of legislative actions and operations, united in certain stages and stages.

Keyword: Legislative activity, legislative process, Parliament, Mazhilis, Senate, Constitution, legislative body, legislative initiative, stages of legislative process.

Заң шығармашылық қызметінің негізгі қағидаларын конституциялық принциптер деп те атауға болады. Негізінде барлық принциптердің конституциялық принциптерден ешқандай айырмашылығы жоқ.

Конституциялық принциптер түптеп келегенде Конституция қабылданар кезде қалыптасқан экономикалық, саяси, әлеуметтік факторлармен және мемлекет пен қоғам дамуының стратегиялық идеяларымен қамтамасыз етіледі. Сыртқы факторлары: әлем таныған халықаралық құқық нормаларында назардан тыс қалдыруға болмайды. Республика Конституциясында Қазақстан халықаралық құқық принциптері мен нормаларын құрметтейтіндігі атап айтылған [1,8 бап]. Ал, осы Негізгі заңда тағыда «Республика қызметінің түбегейлі принциптері: қоғамдық татулық пен саяси тұрақтылық; бүкіл халықтың игілігін көздейтін экономикалық даму; қазақстандық патриотизм; мемлекет өмірінің аса маңызды мәселелерін демократиялық әдістермен, оның ішінде республикалық референдумда немесе Парламентте дауыс беру арқылы шешу» - деп көрсетілген [1,1 бап 2 бөлім].

Конституциялық қағидалар бүкіл мемлекетке, оның бүкіл тегігіне, тұтастай алғанда оның қоғамға, азаматтардың бірлестіктеріне ықпал етуі тиіс. Басқаша айтқанда аталған барлық субъектілер өз қызметінде нақ осы принциптерді негіз етіп алулары

керек. Аталған қағидалар азамат, қоғам және мемлекет үшін өмірлік маңызы бар. Сондықтан олардың конституцияда айқын көрсетілуі рөлі мен беделінің көрсетілуіне игі ықпал ете алады [2,81].

Құқық жасаушылықтың қағидалары деп мемлекеттік органдардың нормативтік-құқықтық кесімдерді шығаруда тұрақты мағынада пайдаланылатын негізгі идеялардың жиынтығын айтамыз.

Заң шығармашылықтың қағидалары – бұл жаңа заңдарды қабылдау, ескі заңдардың күшін жою және заңдарға өзгерістер мен толықтыруларды енгізумен байланысты қызметтің негізге алушы идеялары, бастаулары, ережелері, бағыттары. Заң шығармашылыққа қағидалар тән: 1) заңдылық; 2) демократиялық; 3) кәсібилік; 4) ғылымилық; 5) ашықтық; 6) жеделділік; 7) әділеттілік.

Заң шығармашылықтың негізгі қағидалары заң әдебиетінде бір мағынада берілген және өзгеріске көп ұшырамаған. Қағидалар құқық жасаушылық барысында қатаң сақталып, іс жүзіне асатын болса, қабылданған нормативтік құқықтық кесімдердің тиімді болатыны даусыз. Заң шығармашылықтың негізгі қағидалары мынандай:

1. Заңдылық. Құқық жасаушылық барысында құқық қабылдайтын мемлекеттік органдардың бәрі міндетті түрде Қазақстан Республикасының Конституциясы белгілеген, талап, құзырда және оған қарама-қайшы келетін әрекеттер жасау арқылы нормативтік-құқықтық кесімдерді шығаруға жол берілмейді. Конституцияның үстемдігі, заңдардың құқық жасаушылық барысында қатаң сақталуы заңдылық қағидасын нақтылы тәжірибеде қамтамасыз етеді. Заңдылық көп пікірлікті қамтамасыз етудің іргетасы. Заңдылық қағидасынан ауытқып кетіп, мақсатқа сай келетін құқықтық нормативтік кесімдерді қабылдау бассыздыққа кеңінен жол ашады, лауазымды тұлғалардың бақылаусыздығына жағдайлар туғызады. Не заңды болса, сол мақсатқа сай болуы қажет.

Заңдылық мемлекеттік билік жүргізудің негізгі қағидасы ретінде өзіне тән мәнге ие. Сол мән арқылы заңдылық бассыздық пен күш қолдануға тосқауыл қояды, адамдардың санасын заңға бағыну, талаптарын орындау идеясын жариялайды. Заңдылықтың өзіне тән мәні және ерекшеліктері бар. Біріншіден, заңдылық барлық мемлекеттік ұйымдардың, қоғамдық ұстанымдардың азаматтардың іс-әрекеттерінің тек ғана заңға сәйкес болуы қажет екенін жаппай талап етеді. Сәйкес мінез-құлық қалыптасса заңдылық іс жүзіне асады, олай болмаған жағдайда заңдылық бұрмаланады. Екіншіден, заңдылық іс жүзіне асу үшін ғылыми негізде, қоғамның даму заңдылығын көрегендікпен болжаған тиімді заңдар қабылданып, оларды бұлжытпай орындау тетіктері жасалуы тиіс.

Заңдылық жалпы мемлекеттік тәртіптің негізі болып табылады. Мемлекеттегі тәртіпті нығайту заңдылықты нығайтудың кепілі. Заңдылық мынандай қағидаларға ие: 1. Заңның ерекше пұрсаттылығы. Мемлекетте Парламент қабылдаған заңның ең жоғарғы күшке ие болуы. Барлық нормативтік құқықтық кесімдер заңды іс жүзіне асыру үшін қабылданады. Оған ешқандай кесім қайшы келмеуі керек. 2. Заңды қолданудағы бірлік және бірыңғайлық. Заңдылық әр аймақтық аумақтық болып бөлінбейді.

Қазақстан Республикасында Конституция бекіткен Конституциялық құрылым, демократия, билік жүргізу, адам құқықтарын қорғау бірыңғайлы, жүйелі мағанада іс жүзіне асырылады. 3. Заңдарды жаппай сақтау және орындау. Бұл қағида — Конституциялық талап. Заңды орындау әрбір адамның ішкі жан дүниесінің, ой-өрісінің қажеттілігі болуы тиіс. 4. Заңдылық пен мәдениеттіліктің тығыз байланыстылығы.

Заңдылықты нығайту репрессиялық тәсілдерге емес, мәдениеттілікті меңгеру, дамыту арқылы іске асырылады. 5. Адам құқықтары мен бостандықтарының кепілдігі.

2. Азаматтардың мемлекет мүддесі алдындағы құқықтыры, бостандықтары мен заңды мүдделерінің басымдық ету қағидасы – азаматтардың мемлекуеттік органдар мен олардың лауазымды тұлғаларға қатынасы бойынша өздерінің құқықтарын, бостандықтары мен заңды мүдделерін іске асыру барысындағы азаматтардың көбінесе басымдылық жағдайын білдіреді. ҚР Конституциясының 1-бабына сәйкес, Қазақстан өзін демокралиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде жариялай отырып, адам өмірі, құқығы мен бостандықтарын жоғары құндылығы, байлығы деп есептейді. Мемлекет әркімге тумысынан берілетін конституциялық құқықтыры мен бостандықтарын мойындайды және олар обсалютті, қол сұғылмайтын болып табылады. Мемлекет заңдар мен басқада құқықтық нормативтік актілердің қолдануы мен мазмұнын белгілейді.

3 Демократиялық. Бұл қағида құқық жасаушылықпен шұғылданатын мемлекеттік органдардың нормативтік-құқықтық кесімдерді дайындау, қарау және бекіту барысында іс жүзіне асырылатын ең негізгі қағидалардың бірі. Бір сөзбен айтқанда нормативтік-құқықтық кесімдерді қабылдауда халық тікелей қатысуы тиіс, баспасөз беттерінде қабылданатын заң, қаулы, өкім, ережелер мен шешімдерге халық өз пікірлерін білдіреді, сын-пікірлерін айтады. Соның нәтижесінде нормативтік-құқықтық кесімдердің жобалары халықтың сараптауымен өтеді, ұсынған идеялары құқық жасаушылықпен шұғылданатын мемлекеттік органдарға жолданады. Халықтың пікірін ескеріп қабылдаған заң әрі тиімді, әрі ұзақ өмір сүреді, ал бұл жолдан тайып, асығыста, белгілі бір лоббистік топтардың ұсыныстарын нормативтік-құқықтық кесімдерге айналдыру шиеленісті зардаптарға әкеліп соқтырады.

Қазақстан халқының референдум арқылы құқық шығармашылығы – Қазақстан Республикасының демократиялығының жоғары көрсеткіші. Қазақстанның құқық шығармашылығының мәнінің өзі халықтың еркі референдум тәртібімен және мемлекеттік органдардың құқық нормаларын белгілеу, өзгерту немесе жою жөніндегі қызметімен заңға, жалпыға міндетті жүріс-тұрыс ережесіне айналуында. Қазақстан халқы мемлекеттің құқық шығармашылығына тек референдум жолымен заң шығару арқылы ғана қатыспайды, сондай-ақ заң жобаларын бұқаралық ақпарат құралдары арқылы халықтың талқылауы, құқық шығармашылығы қызметінің жүзеге асырылуының жариялылығы – мұның бәрі құқық шығармашылығындағы бұқара халықтың атқарар қызметін көрсетеді. Демек, Қазақстанның құқық шығармашылығының демократиялық деңгейін байқатады. Демократиялық қағидасы бұқара халықтың мемлекеттің құқық шығармашылығына қатысуының жолдары мен дәрежесін көрсетсе, жариялылық құқық шығармашылығы қызметінің көпшілік үшін ашық, қолайлы процесс екендігін белгілейді.

4 Заң шығармашылығының кәсібилігі қағидасы құқық шығармашылығының сапасымен, құқық шығармашылығы шешімін қабылдау жолдарының, тетігінің тиімділігімен тікелей байланысты. Мұндай қызметке заң жобасын жасау жөнінде кәсіптік білімі мен тәжірибесі бар жетік мамандар (заңгерлер, саясаттанушылар, т.б.) қатысулары тиіс. Жалпы, құқық шығармашылығының кәсіпқойлығы Парламент депутаттарының құқықтық сауаттылығының жоғары деңгейін қалыптастыру, құқық шығармашылығының тиімділігін көрсететін өлшемдерді ғылыми жетілдіру және т.с.с амалдар арқылы қамтамасыз етілмек. Құқық шығармашылығының кәсіпқойлығы қағидасының негізінде жобаланудағы құқықтық нормаға бұрынғы ұқсас ережелермен және өзге мемлекеттердің құқықтық жүйесімен, сондай-ақ қоғамдық өмірдің өзге де

реттеушілерімен салыстармалы талдау жасау, тиісті құқық жүйесінің өзге де нормаларымен байланысын және өзара қатынасын анықтау секілді қажеттіліктер жүзеге асады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев «Қазақстан — 2050» Стратегиясында» мемлекеттің жаңа саяси бағытын айқындай отырып, негізгі басымдықтардың қатарына «кәсіби мемлекеттік аппаратты қалыптастыру,...басқарушылардың заманауи әрі тиімді корпусын құру» міндетін қойып, «барлық азаматтар тең құқықтар мен мүмкіндіктерге ие болатын кадрларды іріктеу мен жоғарылатудың жүйесі мемлекеттік аппарат қызметінің кәсібилігі мен ашықтығының барынша жоғары деңгейін қамтамасыз ететіндігін» анықтады [3].

Жалпы, кәсіби біліктілік деген маманның өз саласының қыр сырын тек теориялық тұрғыда емес тәжірибе жүзінде меңгеріп, өзі қызмет ететін саланың кемшін тұстарын байқай білуі және оны өзгертуге қауқарының болуы. Яғни, сол адамға мүмкіндік немесе өкілеттілік берілген жағдайда оның өзі еңбек ететін саладағы кемшін тұстарды көрсетіп, оларды дұрыстау жолдарын көрсетуге, өз саласының даму бағыттарын айқындап, сол мақсатта жұмыс жүргізуге қауқарының болуы.

Қазіргі кездегі парламенттің сапалық жағдайына қатысты есептерде оның құрамындағы депутаттардың біршамасының заңгер екендігі тілге тиек етіледі. Бірақ, олардың қандай заңгер екендігі жөнінде мәлімет жоқ. Сондықтан, заң шығару органына депутат болып тек қайсыбір жоғарғы оқу орнының сырттай бөлімін бітірді деген дипломы бар адам емес, заң саласында қызмет еткен, құқықтық санасы кәсіби немесе доктриналық деңгейге жеткен адамдардың сайланғаны жалпы мемлекеттік заңнаманың сапасының артуына оң әсер ете алар еді [4,1].

5 Құқық шығармашылығының келесі қағидасы – құқық шығару процесінің ғылыми сапасын көтеру (ғылыми негізділігі) қағидасы. Бұл үшін қоғамның саяси, экономикалық, мәдени, әлеуметтік жүйелерін жан-жақты зерттеп, олардың ғылыми тұрғыдан талаптарын анықтап, қорытынды тұжырымдар жасап, оны қалай сапалы заңға айналдыру жолдарын, бағыттарын белгілеу қажет. Ол үшін ғылыми тұжырымдарды тәжірибеден, тексерістен өткізіп алған абзал. Құқық шығармашылығы барысында туындайтын келесідей қажеттіліктер оның ғылыми негізділігінің нәтижесінде қамтамасыз етіледі:

-тиісті қоғамдық қатынастарды нормативтік құқықтық реттеуге деген қажеттілікті білдіретін әртүрлі әлеуметтік факторларды зерттеу,

-құқықтық нормаларды қалыптастыру кезінде әлеуметтік және ұлттық құрылымдардың, тұтастай алғанда қоғамның түрлі мүдделерін анықтау және мұқият ескеру, т.с.с.

Ғылымилық – нормативтік актілерді даярлау барысында әлеуметтік-экономикалық, саяси және басқалай да ахуалдарды зерттеу аса маңызды болады және қоғамның дамуындағы объективтік қажеттіліктерді жете зерттеудің құқық шығармашылық ісіне тигізер ықпалы зор.

Заң шығарушының асығуы заң жобаларын жасауда ғылыми негіздерді ескермеу тұтас құқықтық жүйеге кері әсер етуі мүмкін.

6 Жариялық – бұл қағида құқықшығармашылық процестің көпшілік қауым үшін ашықтығын білдіреді. Бұл қағида негізінде демократияшылдық қағиданың құрамдас бөлігі ретінде танылады. Құқық жасаушылықпен шұғылданатын органдардың қызметтері жариялылық, ашық түрде жүргізілуі тиіс. Парламент талқылайтын заң және мәслихат қабылдайтын шешімдердің жобалары баспасөз беттерінде күні бұрын жарияланады, радио, теледидар арқылы халық, зиялылар жоба туралы пікірлерін ортаға

салады. Пікірталасқа жол беріледі, жобаның баптарына өзгертулер енгізу қажеттілігін дәлелдейді. Соның нәтижесінде заң, қаулы, шешім жобалары жариялылық қағидасы негізінде жетілдіріледі, мекемелік сипаттан, мүддеден халықтық мағынаға ұласады. Мысалы, Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы Заңның 8-бабының Республика Парламенті сессияларының жариялылығының 1- бөлімінде «Палаталардың бірлескен және бөлек отырыстары ашық отырыстар болып табылады. Регламенттерде көзделген реттерде жабық отырыстар өткізілуі мүмкін» - десе, 2-бөлімінде де «Республиканың Президенті, Премьер-Министрі мен Үкімет мүшелері, Ұлттық Банк Төрағасы, Бас Прокуроры, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің Төрағасы, сондай-ақ Мемлекеттік Хатшысы мен Республика Президенті Әкімшілігінің Басшысы кез келген, ашық, сондай-ақ жабық отырыстарға қатысуға және сөз сөйлеуге хақылы» - делінген.

7 Заң шығару процесінің жеделдік қағидасы. Қоғамға өте қажетті нормативті құқықтық актілер жедел түрде қабылдануы. Заң жобалары әрқашан Парламентке түскен реті бойынша қабылдануы тиіс.

Республика Президентінің заңдар жобаларын қараудың басымдылығын белгілеуге, сондай-ақ осы жоба жедел қаралады деп жариялауға құқығы бар, бұл Парламент заң жобасын енгізілген күннен бастап бір ай ішінде қарауға тиісті екенін білдіреді. Мәжіліс депутаттары қараған және жалпы санының көпшілік дауысымен мақұлданған заң жобасы Сенатқа жіберіледі, ол онда әрі кеткенде алпыс күннің ішінде қаралады. Сенат депутаттарының жалпы санының көпшілік дауысымен қабылданған жоба заңға айналады және он күннің ішінде Президенттің қол қоюына жіберіледі.

Егер де парламент әрбір палата депутаттарының жалпы санының көпшілік дауысымен осының алдында қабылданған шешімін растаған болса, онда Президент 7 күннің ішінде заңға қол қояды.

Барлық заңдар оған Президент қол қойғаннан кейінгі жеті күн ішінде ресми түрде жариялануға жатады.

8 Әділеттілік қағидасы. Әділеттілік – адамдық қатынастардың заңға, моральдық-этикалық тәртіптерге, құқықтарға және т.б. нормаларға, талаптарға сәйкес келуі; құқықтар мен міндеттемелер арасындағы, еңбек пен марапаттау арасындағы, қылмыс пен жаза және т.б. арасындағы сәйкес келу. Бұл ара қатынастарға сәйкес келмеушілік, әділетсіздік деп бағаланады.

Көптеген ғалымдар мен заңгерлердің пікірі бойынша құқық қолданудағы басты қағидат – заңдылық болып саналады, ал көп жағдайда әділеттілік қағидаты көлеңкеде қалып қояды. Шындығында, 2015 жылы күшіне енген Қылмыстық-процестік кодексте, 2016 жылы күшіне енген Азаматтық процестік кодексте және Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексте әділеттілік жеке қағидат ретінде қарастырылмаған. Алайда, айтылған жағдай әділеттілік қағидатын заңдылық қағидатымен теңестіруге, мазмұндас деп қарастыруға жол бермеуі тиіс.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев Қазақстан Республикасы Судьялар одағының VII-съезінде «Сот заңды әрі әділетті болуы керек» – деп атап өтті. Кез келген сот отырысының негізгі мақсаты – шындыққа жол іздеу болып табылады. Сондықтан, әділеттілік демократиялық принциптерді басшылыққа алған сот төрелігінің негізін құрауы тиіс [5,1].

Сонымен, қағидалар – қандай да бір қызмет түрін ұйымдастыру және жүзеге асыру тәртібін айқындайтын нормативтік құқықтық акт.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы. (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (2017.10.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://online.zakon.kz/>

2. Сапарғалиев Ғ. Қазақстан Республикасының Конституциялық құқығы. Академиялық курс: оқулық. Өңделіп, толықтырылған 3-басылым. - Алматы: Жеті жарғы, 2008. - 536 б.

3 Қазақстан — 2050» Стратегиясы. Қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 14 желтоқсан 2012 ж. http://www.akorda.kz/kz/official_documents/s

4 Өміржанов Е. Кәсібилік қағидасы. /Абай-Ақпарат. 6 Қараша, 2014 ж. <https://abai.kz/post/39793>

5 **Мақұлбеков Б.** Сот жүйесінің басты міндеті – мемлекет пен халықтың мүдделері мен игіліктеріне қызмет ету. Халық сеніміне ие болу – биік мақсат. /Заң медиа. 22/02/2018. <http://zanmedia.kz/2018/02/22/dilettilik-lemi/>

УДК 347.65/68

МҰРАГЕРЛІК МҮЛІК- ҚҰҚЫҚТЫҚ МИРАСҚОРЛЫҚ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ

Нарбутаев Б.А.

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Жұмыста мұрагерлік мүлікті қабылдау кезіндегі мирасқорлық құқыққа, әсіресе әмбебаптық құқықтық мирасқорлық сингулярлы құқықтық мирасқорлық туралы әр түрлі ғылымдардың көзқарасы талданған. Мақалада мұрагерлік мүліктіке қатысты заңнамалық актілердің қызқаша даму тарихы көрсетіліп, сосын қазіргі кездегі мұрагерлік мүлікке қатысты заңнамалық актілер талқыланды. Мұрагерлік мүліктегі мирасқорлық құқық институты көпшілік таныған рим құқығының әдет-ғұрып негізінен пайда болған және әртүрлі тарихи дәуірде көптеген өзгерістерге ұшырап отырған. Айта кететіні, кеңестік дәуірдегі мұрагерлік мүлікке қатысты құқықтың қоғамдағы рөлі өзгеше болды. Сол уақытта азаматтардың жеке меншік объектілері болмады. Қазіргі қазақстандық мұрагерлік мүлкі кеңестік мұрагерлік мүлік саласының нақты жалғасы болып саналады. Сондықтан, бүгінгі таңда жаңа заман талабына сәйкес, мұрагерлік мүлікті берген кезде ол жерде мирасқорлық құқық қалыптасып, мұраны қабылдаған адамдар мирасқорлық негізінде ол адамның қарыздарын да қабылдайды екен, міне осы сала егжей-тегжейлі зерттеліп, заңды тұрғыдан жан-жақты реттеу қажеттігі туындап отыр. Қазіргі таңда мұрагерлік мәселелеріне заң ғылымы, тәжірибелі заңгерлер мен қарапайым азаматтар көп көңіл бөледі. Бұл, әсіресе мүліктік қатынастардың дамуы, соның ішінде азаматтың қайтыс болуына байланысты оған тиесілі болған мүліктердің мұра қалдырушының

мұрагерлеріне ауысуымен, мирасқорлықпен берілуіне де байланысты. Жалпы, бұл мақала мұрагерлік мүліктегі мирасқорлық әдістерін зерттеуге арналған.

Түйін сөздер: мұрагер, мирасқорлық, мұра, мүлік, әмбебаптық мирасқорлық, сингулярлы мирасқорлық.

НАСЛЕДСТВЕННОЕ ИМУЩЕСТВО КАК ОБЪЕКТ ПРАВОПРЕЕМСТВА

Аннотация: В работе проводится анализ правопреемства при принятии наследственного имущества, особенно универсального и сингулярного метода правопреемства его значение и разматриваются различные мнение авторов на этот счет. В статье рассматривалась история развития законодательных актов касающихся наследственного имущества, а затем обсуждались законодательные акты касающиеся наследственного имущества в настоящее время. Обычай про наследственное права на имущество взяло свое начало и возникло в основном в римском праве и претерпел многочисленные изменения в различные исторические эпохи. Следует отметить, что в советское время роль права в отношении наследственного имущества в обществе была иной. В то время у граждан не было объектов частной собственности. Современное казахстанское наследственное имущество является реальным продолжением советской отрасли наследственного имущества. Поэтому сегодня, в соответствии с требованиями нового времени, при передаче наследственного имущества формируется наследственное право, и лица, принявшие наследство, на основе правопреемства принимают и долги этого лица, и здесь возникает необходимость детального изучения этой сферы и всестороннего правового регулирования. В настоящее время большое внимание вопросам наследования уделяет юридическая наука, опытные юристы и простые граждане. Это связано, в частности, с развитием имущественных отношений, в том числе с переходом принадлежащего ему имущества к наследникам наследодателя в связи со смертью гражданина, с передачей его по наследству. И, поэтому, данная статья посвящена изучению методов наследственного имущества как объекта правопреемства.

Ключевые слова: наследование, правопреемство, наследство, имущество, универсальное правопреемство, единственное правопреемство.

HEREDITARY PROPERTY - AS AN OBJECT OF LEGAL SUCCESSION

Abstract: The paper analyzes the succession in the adoption of hereditary property, especially the universal and singular method of succession of its significance, and examines the various opinions of the authors on this subject. The article also examined the history of the development of legislative acts concerning hereditary property, and then discussed the legislative acts concerning hereditary property at the present time. The customs about hereditary rights to property originated and originated mainly in Roman law and has undergone numerous changes in various historical eras. It should be noted that in Soviet times, the role of law in relation to hereditary property in society was different. At that time, citizens did not have private property. Modern Kazakh hereditary property is a real continuation of the Soviet branch of hereditary property. Therefore, today, in accordance with the requirements of modern times, when transferring hereditary property, inheritance law is formed, and the persons who have accepted the inheritance, on the basis of succession, accept the debts of this person, and here there is a need for a detailed study of this area and

comprehensive legal regulation. Currently, a lot of attention is paid to the issues of inheritance of legal science, experienced lawyers and ordinary citizens. This is due, in particular, to the development of property relations, including the transfer of property belonging to him to the testator's heirs in connection with the death of a citizen, with the transfer of his inheritance. And therefore, this article is devoted to the study of methods of hereditary property as an object of succession.

Keywords: inheritance, succession, inheritance, property, Universal succession, singular succession.

Қазақстанда 1990 жылдардың басындағы экономикалық, саяси, әлеуметтік жағдайлардың күрт өзгеруі, құқықтық реттеулерге де әсерін тигізбей қоймады. Еліміздегі соңғы жылдардағы оқиғалар, бүтіндей тұтас құқықтық реттеулердің, соның ішінде мұрагерлік мүлік құқығын реттеу қажеттілігінің пісіп жетілгенін байқатты. Құқықтық мемлекетімізде және ашық демократиялық қоғамымызда, азаматтық-құқықтық қатынастарға қатысушылар шеңберінің едәуір ұлғайғанын, сонымен қатар азаматтық-құқықтың жеке құқықтық институттарының көбейгенін, азаматтың жеке меншігінде болатын мүліктің саны мен құны шектелмейтінін (ҚР-ның АҚ-нің 191 бабының 1, 2 тармақтары) [1], сонымен қатар т.б. жағдайлардың көз алдымызда қарқынды түрде қалыптасуын байқаймыз. Осының барлығы күнделікті тіршілікте және заңда белгіленген ережелерге қарама-қайшылық туғызатыны сөзсіз.

Құқық нормаларының ескіруі құқық қолдану тәжірибесінде коллизияның пайда болуына әкеп соқтыратыны, сонымен қатар іс жүзінде азаматтардың мүдделерін толық көлемде жүзеге асырумен және оны қамтамасыз етуге кері әсерін тигізетіні жасырын емес. Ұзақ уақыт қолданыста болған Қазақ КСР-нің АҚ-сі шаруашылық үрдістерді басқарудың тоталитарлық үлгісінен нарықтық үлгісіне ауысу жағдайында жаңа уақыт талабына жауап бермейтін дәрежеге жетті. Осыған орай, Конституциямызға және бүтіндей дерлік құқық салаларына, соның ішінде мұрагерлік құқықты реттейтін заңдарға да жаңа ережелер енгізілді. Айта кететін жағдай, егер Қазақ КСР-нің АҚ-нің VIII «Мұрагерлік құқық» бөлімі 35 баптан тұрса [2], қазіргі ҚР-ның АҚ-нің VI «Мұрагерлік құқық» бөлімі 48 бапты қамтиды [3]. Яғни, мұрагерлік құқық ережелеріне жаңа заман талабына сәйкес бірнеше жаңа баптар енгізілді.

Мұрагерлік мүліктік қатынастарды құқықтық реттеу конституциялық, азаматтық-құқықтық нормасы бойынша өзінің мұра қалдыру мүмкіндігін және азаматтың қайтыс болған жағдайда өзіне тиесілі мүлкін өз ықтиярымен билік ету бойынша өсиет қалдыруы, не болмаса заңды мұрагерлік бойынша мұрагерліктің жүзеге асуы, сонымен қатар осы мәселелер бойынша өзге тұлғалардың мүлікке қол сұғуынан құқықтық қорғау тәсілдері бекітілген. ҚР-сы Конституциясының 26 бабына сәйкес:

1. Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады.

2. Меншікке, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік беріледі», - деп көрсетіліп, бекітілген [4, 10 б.]. Яғни, азаматтардың мұрагерлік құқығы заң жүзінде танылады және сақталады.

Құқықтық мирасқорлық құқық теориясында ауқымды мәселелерінің бірі болып табылады, мұрагерлік тәртіппен құқықтық мирасқорға ауысатын құқық пен міндеттер шеңберін дұрыс анықтау мәселені дұрыс шешуге көмектеседі. Мұрагерлік мирасқорлық теорияда көптеген талдауды қажет етеді. Мұрагерлік құқықтық мирасқордың категориясы жоқ деп, дегенменде мұрагерлік кезіндегі құқықтық

мирасқорлық туралы емес, мирасқорлық жайында айтылу керек, яғни олардың, объектіге құқықтары туралы айтылу қажет деп айтатындар да аз кездеспейді [5, 30 б.]. Бұл жөнінде Э.Б. Бабыкова «мұрагердің құқық мирасқорлығы» және «мирасқорлық» ұғымдары бірдей емес екенін көрсетеді. Мұрагердің құқық мирасқорлығы жалпы мирасқорлықпен салыстырғанда тар мағынадағы ұғым, ол жайында тек белгілі бір жағдайлар болса, мысалы адам өлген немесе адамды өлді деп хабарлаған құқық мирасқорлары болған, мұрагерлерді мұраға алуға шақырған, мұраны иемденген жағдайларда ғана айтуға болады деп көрсеткен [6, 26 б.].

Қазіргі таңда құқықтық мирасқорлық туралы қамтылатын қазақша еңбектердің жоқтың қасы. Ресей заңгерлердің құқықтық мирасқорлыққа қатысты монографияларының өзінде, құқықтық мирасқорлық мәселесіне келгенде оның түрі мен мәнін қозғайды. Құқықтық мирасқорлықтың екі түрі бар, олар: әмбебап құқық мирасқорлық (жалпы) және сингулярлы құқық мирасқорлық (жеке).

Әмбебап құқық мирасқорлыққа толық және нақты тоқталатын болсақ, қайтыс болған азаматтың барлық құқығы мен міндеті мұрагерлерге бір мезгілде ауысады. Мұрагерлік құқықта тек мүліктік құқыққа ие болып, қалғандарынан (міндеттен) бас тартуға болмайды.

Сондықтан, белгілі бір құқықты алған мұрагер міндетті түрде қайтыс болған азаматтың барлық құқықтары мен міндеттерін қабылдауы тиіс.

Бұрынғы Қазақ КСР-нің АҚ-де әмбебап құқық ережелері тікелей бапта көрсетілмегенімен, оның көрінісі шын мәнінде мұрагерлік құқықта орын алған болатын.

Кеңестік дәуірде азаматтық құқықтағы әмбебап құқық мирасқорлықты Б.С. Антимонов пен К.А. Граве төмендегіше белгілермен сипаттаған: біріншіден, мұрагер мұраға бүтіндей ие болған. Мұрагер заңда мұрагерлік кезінде, яғни өсиет жазылмаған жағдайда, мұрагерлік құқық пен міндеттердің жиынтығына толық құқылы. Заңды мұрагер мұра қалдырушының субъективтік құқығына ие болумен қатар, мұрагерліктің ауыртпалығын да көтеріп, яғни қарыздарын да өтеуі тиіс. Мұра қалдырушының мүліктік құқықтары (актив) шегінде мұра қалдырушының мүліктік міндеттері (пассив) өтелуі керек. Келесі сипат мұрагер мұраны тікелей өзі қабылдайды. Бірнеше мұрагердің мұра алуы кезінде жалпы ортақ құқық пайда болуы мүмкін. Соңғы сипат мұрагерге мұрагерлік құқық бойынша бір мезгілде құқық пен міндет ауысады. Сонымен, олар мұраның әмбебап құқыққа қатысты келесі тұжырымға келеді, яғни, әмбебап құқық мирасқорлығы бойынша мұрагердің мұраның жартысын қабылдап, мұраның қалған бөлігінен бас тартуға құқы жоқ [7, 52 б.].

Көптеген авторлар мұрагерлік құқықты әмбебап құқықтық мирасқорлық бойынша мұрагерлеріне ауысады деп түсінеді, яғни:

- 1) белгілі бір тұлғаның құқығы мен міндетінің жиынтығы;
- 2) тұлғаның мұраны алуы не одан бас тартуына байланыссыз, оған тиесілі болған мүліктік құқықтардың жиынтығы;
- 3) қайтыс болған адамға қатысты барлық заңдық кешендер ;
- 4) мұрагерліктің бірыңғай тұтас нәрсе ретінде ауысуы ;
- 5) қайтыс болған адамның мүліктік және кейбір мүліктік емес құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы;
- 6) тек қана мүліктік құқық пен міндет емес, сонымен қатар субъективтік құқықтың қалыптасқан заңдық күші бар процесс .

Шет мемлекеттердің заңдарына сүйенер болсақ, континентальды Еуропа мемлекеттерінде мұрагерлік әмбебап құқық мирасқорлық талаптарымен

қарастырылады, яғни қайтыс болған азаматтың құқығы мен міндеті тікелей мұрагерлеріне ауысады. Ал Англия мен Америка Құрама Штаттарында мұра қалдырушының мүлкі ең алдымен сенімді меншік құқығы бойынша қайтыс болған адамның «жеке өкіліне» ауысады, яғни мұра қалдырушының мұра есебінен несие берушілеріне шығындарын төлеп, одан қалған бөлік қана мұрагерге ауысады [8, 533 б.].

Заң әдебиеттерінде әмбебап құқық мирасқорлыққа толық сипаттама берген деп айтуға болады [7, 52 б.]. Біріншіден, мұра қалдырушының мүлкі, соның ішінде мүліктік құқығы мен міндеті мұрагерге бірыңғай тұтас нәрсе ретінде ауысады. Бұл «әмбебап құқық мирасқорлық» терминінде сипатталғандай, латын тілінен «universal», жалпы барлығын, тегіс қамтитын мағыналарын білдіреді. Осы принципке сүйенсек, қайтыс болған адамның барлық құқығы мен міндеті мұраны құрайды және ол бір немесе бірнеше мұрагерлерге өзінің жиынтығымен ауысады деген сөз. Екіншіден, мұндай түрдегі мирасқорлықтың ерекшелігі құқықтық мирасқорға мүліктік құқық пен міндеттің бірден (бірақ мезгілде) ауысуы. Әмбебап құқық мирасқор негізінде мұрагерге мұраны алу үшін әр мүлікті бөлікпен алмайды, мұра бірыңғай тұтас ауысады. Үшіншіден, әмбебап құқықтық мирасқорлықтың өзіне тән сипаты бар, ол қайтыс болған азаматтың құқығы мен міндетіне ие болу үшін өзге тұлға арқылы алмайды, яғни мұра бөгде адамнан емес, мұра қалдырушының өзінен мұрагерге тікелей ауысады [7, 54 б.].

Әмбебап құқық мирасқорлықтың тағы бір өзгешілігі, мұрагер мұраның белгілі бір бөлігін ғана қабылдап не бір бөлігінен бас тартып, қалған бөлігіне ие болу емес, ол бүтіндей дерлік, бірыңғай тұтас нәрсе ретінде ауысады. Мұраны қабылдау не одан бас тарту тікелей біржақты акт болып табылады.

Әмбебап құқыққа қарама-қарсы сингулярлы құқықтық мирасқорлық, «тауар ауыстыру» (сауда-саттық) қажеттілігі салдарынан пайда болған. Сингулярлы құқықтық мирасқорлықтың әмбебап құқықтық мирасқорлықтан айырмашылығы барлық құқықтары мен міндеттерінің жиынтығына ие болмайды, ол тек:

- 1) қандайда бір немесе бірнеше жеке құқыққа ие (міндетке) ие болу
- 2) құқық берушіге тиесілі болған құқық пен міндеттің жиынтығынан жеке бір құқық пен міндеттің ауысуы. Бұл жағдайда егер мұра қалдырушының мұрагерге үшінші жақтың пайдасына нақты міндеттемені жүктеуге қатысты айтылады. Яғни жеке құқықты мұра қалдырушы арқылы емес, мұрагер арқылы қабылдайды.

Кейбір авторлар, мұрагерліктің тек әмбебап нысаны болу керек дейді, яғни «өсиеттік бас тартуда өзіндік орны бар қайтыс болған азаматтың жеке құқығына мирасқорлық мұрагерлік болып табылмайды», деп көрсетеді.

Керісінше, кейбір авторлар әмбебап құқық мирасқорлық сияқты сингулярлы құқық мирасқорлық нысанда болатынын айтып көрсетеді. Мәселен П.С. Никитюктің еңбектерінде мұрагерлік құқықты зерттеу барысында мұра массасының біртекті еместігін айта отырып, іс жүргізу тұрғысында – мұра массасының құқықтық дифференциациясын айтады. Соның ішінде, кейбір жағдайларда сингулярлы құқықтық мирасқорлық позициясы жүзеге асуы мүмкін екендігін көрсетеді [9, 15 б.]. Т.Д. Чепиганың айтуынша: «мұраның массасы әртүрлі мән-жайға байланысты бірыңғай режимде болады не мұндай жағдай болмаған ретте, мұраның біртекті емес режимі бойынша болуы мүмкін. Дегенменде, бұл қорытындылар сонда да болса, әмбебап құқық мирасқорлық концепциясына қарсы дәлелді аргумент болып табылмайды», дейді [10, 26 б.].

ҚР-ның АҚ-нің 1038 бабының 2 тармақшасында тұңғыш рет мұрагерлік құқықтың әмбебаптылығы туралы ереже бекітілді. Қазақ КСР-нің АҚ-де бұл ереже

қарастырылмаған болатын. ҚР-ның АҚ-нің 1038 бабының 2 тармақшасына сәйкес, қайтыс болған азаматтың мұрасы басқа адамдарға әмбебап құқық мирасқорлығы талаптарымен, егер мұрагерлік құқық бөлімінің ережелерінен өзгеше жағдай туындамаса, бірыңғай тұтас нәрсе ретінде және бір-ақ мезгілде ауысады. Мұрагерлік Азаматтық кодекспен, ал тікелей өзі белгіленген жағдайда өзге де заң актілерімен реттеледі. Мұнда «ережелерінен өзгеше жағдай туындамаса» дегенде сингулярлы құқықты да меңзейді.

Осы уақытқа дейін құқықтық мирасқорлық түрін заң мұрагерлік кезінде көрсетпеген еді. Олай болса, бұрын-соңды осы түсініктің мәнін ашуда заң текстерінде, сондай-ақ ғылыми басылымдарда іздеп кездестіреміз, ал қазіргі кезде заң шығарушылардың азаматтық-құқық терминіне енгізуі жетістік деуге болады. Оның үстіне ҚР-ның АҚ-нің 116 бабының 1 тармағына сәйкес, азаматтың құқық объектілері, егер ол айналымнан алып тасталмаса немесе айналымға шек қойылмаса, бір адамнан екінші адамға әмбебап құқық мирасқорлық тәртібімен не өзге де әдіспен еркін беріледі немесе ауысады, деп көрсеткен.

Қазіргі кезде әмбебап құқықтық мирасқорлық заңды тұрғыда бекітілген. Мұрагерлік құқықтың әмбебаптылығы ертеде Ежелгі Рим заңгерлерімен зерттеліп ұсынылғанын айта кету керек.

Біз өз кезегімізде, мұра қалдырушы қайтыс болғаннан кейін мүлкінің оның мұрагерлеріне ауысуын әмбебап құқықтық мирасқорлық тәртіптермен байланыстырып, қарастырайық:

1) қайтыс болған тұлғаның барлық құқығы мен міндеті мұрагерлеріне бірыңғай тұтас нәрсе ретінде ауысады;

2) мұра қалдырушының құқығы мен міндеті мұрагерлеріне бір мезгілде ауысады;

3) мұра қалдырушының құқығы мен міндетінің мұрагерге ауысуы құқықтық мирасқорлық тәртібімен жүзеге асады.

Егер бұрынғы әмбебап құқық мирасқорлық қағида мұрагерліктің негіздеріне байланыссыз барлығына тиісті болса, ал қазір бұған қатысты арнайы бөлімдері қарастырылған, яғни мұрагерді бірнеше негіз бойынша (өсиет және заң бойынша) мұрагерлікке шақырылуы айтылады. Мұрагер мұраны бір немесе бірнеше негіз бойынша қабылдауға құқы бар.

Олай болса, мұра барлық құқық пен міндеттің жиынтығы сияқты толық көлемде ауысады деп бекітуге болмайды. Біздің ойымызша, әмбебап құқық мирасқорлықта құқық пен міндеттердің жиынтығы толық көлемде мұрагерге бірыңғай тұтас нәрсе ретінде ауысу болып табылады.

Э.Б. Бабыкованың зерттеуінде әмбебап құқық мирасқорлыққа келесідей анықтама берген, яғни қайтыс болған азаматтың мұрасы басқа адамдарға бірыңғай тұтас және бір мезгілде ауысады [6, 3 б.], ал басқа авторлар әмбебап құқық мирасқорлыққа қатысты анықтамада, мұрагерлердің мұрагерлік құқықтағы шектелмеген құқығы мен міндеттері қабылдауға қатысты өз еркі (мұнда мұра қалдырушының қарыз міндеттеріне қатысты толық жауапкершілікті қабылдау) туралы әмбебап құқық мирасқорлық тәртіп бойынша ауысқан мұра мүлкінің жеке меншігіндегі мүлікке қосылу, деп көрсетеді. Біздің ойымызша, әмбебап құқық мирасқорлық ҚР-ның АҚ-нің 1038 бабының 2 тармағында өз мәнін толық ашып, орын тапқан.

Әмбебап құқық мирасқорлық термині әдебиеттерде көрсетілген түсінікте, келесі жағдайларда ғана қолданылады, егер мұра толық көлемде бір ғана мұрагерге қалдырылса немесе нақты мұрагердің құқығы мен міндетіне қатысты, мұрагерлік мүлік

тәртібі бойынша оған ауысады. Егер мұрагерлік мүлікті бірнеше мұрагерге үлестіру тиісті болса, немесе егер ол үшінші жақтың пайдасына (өсиеттік бас тарту) жеке міндеттерге ауыртпалығы болса, онда жалпы мұра массасына қатысты сингулярлы құқық мирасқорлық туралы айтуға болады.

Зерттеу барысында байқағанымыздай, құқықтық қатынастардың қатысушылары тірі кезінде қатысушы бола алатын барлық құқықтық қатынастар, оның қайтыс болуымен байланысты тоқтатылады. Азамат қайтыс болғаннан кейін басқа субъектіге (құқықтық мирасқорға) мұра қалдырушының құқығы мен міндетінің ауысу қажеттілігі пайда болады. Зерттеу барысында көрсеткеніміздей, мұра қалдырушының тірі кезінде құқықтық қатынасқа қатысушы болған кезіндегі барлық құқықтық қатынастар оның қайтыс болуына байланысты тоқтатылмайды. Дегенменде, азаматтың қайтыс болуына байланысты кейбір құқықтар мен міндеттер тоқтатылады. Бұл мұра қалдырушының жеке басына тығыз байланысты. Олар жоғары да атап өткеніміздей: өміріне немесе денсаулығына келтірілген зиянды өтеу құқығы; алименттік міндеттемелерден туындайтын құқықтар мен міндеттер және т.б. Осы кезде азаматтың қайтыс болуына байланысты, мұра қалдырушының құқығы мен міндетінің баса субъектіге (құқық қабылдаушыға) ауыстыру қажеттілігі пайда болады. Мұндай құқықтық мирасқорлық кезінде «құқық берушінің құқығы мен міндетін құқықтық мирасқордың құқығы мен міндетінің заңдық орны бар» екенін айта кету керек. Субъекттік құқықтың ауысуы (құқық пен міндет) құқықты қабылдау тәртіппен бір тұлғадан екінші тұлғаға ауысады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2021.16.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000_
2. Қазақ КСР-нің АҚ-сі, Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі 1963 жылы 28 желтоқсанда қабылдаған // Ведомости Верховного Совета и Правительства Казахской ССР, 1964, № 2.
3. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі. (Ерекше бөлім), Қазақстан Республикасының Парламенті 1999 жылы 1 шілдеде қабылдаған № 409-1 // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999, № 16-17.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029
5. Барщевский М.Ю. Наследственное право: Учеб. пособие. - М.: Белые альвы, 1996. - 192 б.
6. Бабыкова Э.Б. Правовое регулирование наследования в Республике Казахстан. Автореф. канд. юрид. наук: 12.00.03.- Алматы, 2003, - 25 б.
7. Антимонов Б.С., Граве К.А. Советское наследственное право. - М.: Юридическая литература, 1955. - 264 б.
8. Современный словарь иностранных слов. – 2-е изд., стереотип. – М.: Русс. яз., 1999. – 402 б.
9. Мейер Д.И. Русское гражданское право. В серии «Классика российской цивилистики». – М.: Статут, 1997. - 2.Т. - 369 б.
10. Чепига Т.Д. Проблемы наследственного права // Правоведение, 1975. – № 1. – 123-126 бб.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АТҚАРУ БИЛІГІНІҢ МӘРТЕБЕСІ

Сайланбай А.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Аннотация: Атқарушы билік органдары – мемлекеттік биліктің осы тармағын жүзеге асыратын негізгі субъект. Онсыз мемлекеттік – басқарушылық қызметті іс жүзінде жүзеге асыру, әкімшілік-құқықтық қатынастардың пайда болуы мүмкін емес. Бұл сияқты құқықтық қатынастардың өзге қатысушыларының әкімшілік-құқықтық мәртебесі көпшілігінде нақ осындай мемлекеттік органдардың қызмет аясында шындыққа айналады.

Атқарушы билік органының ұғымы белгілі бір дәрежеде “ұйым” деген ұғымнан туындайды, ол тар мағынада бірлескен қызметтің қандай да болмасын түрін жүзеге асыру үшін құрылатын және осы мақсат үшін ең аз дәрежеде болса да адамдар ұжымының рәсімделген жекелеген бастауыш ұйымын білдіреді. Кең мағынада ол осындай бастауыш ұйымдардың жиынтығын білдіреді.

Қазақстандағы конституциялық реформалар нәтижесінде кеңестік типтегі атқару органдары жүйесінен классикалық үлгідегі атқару органдары жүйесіне көшу үрдісі жүрді. Атқару билігі мемлекеттік биліктің заңшығарушы және сот билігі тармақтарымен қызметі барысында тығыз өзара әрекет ететін «салыстырмалы тәуелсіз» билік тармағына жатады.

Қазақстан Республикасында атқарушы билік жүйесі органдарының қызметін үйлестіру Үкіметке тиесілі. Үкіметтің құзыреті, ұйымдастырылуы мен қызмет тәртібі конституция заңмен белгіленеді.

Түйін сөздер: Атқарушы билік органдары, Үкімет, конституциялық реформа, әкімшілік құқықтық қатынастар, министрлер кабинеті, парламент, Конституция, парламенттік республика, президенттік республика.

СТАТУС ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация: Исполнительная власть есть способность и возможность оказывать определяющее воздействие на деятельность, поведение, а также право и возможность подчинять своей воле других. Отличительным признаком этой ветви власти выступает то, что она реализуется в отношении как к коллективным так и индивидуальным элементам государственно-организованного общества, то есть в общегосударственном масштабе и в качестве специфической государственной функции правоприменительного (правоисполнительного) характера. Это является наиболее важной характеристикой исполнительной власти, поскольку раскрывает ее особую государственно-правовую природу, позволяет разграничить исполнительство такого рода и исполнительство, присущее любой организованной ячейке социума в качестве средства управления собственными делами (самоорганизация).

Будучи ветвью единой государственной власти, исполнительная власть не тождественна виду государственной деятельности. Соответствующий вид такой деятельности - не сама власть, а лишь форма ее практической реализации. А потому

исполнительная власть не тождественна исполнительной деятельности: власть - сущностное выражение этой деятельности, ее функциональной направленности и компетенционной определенности, то есть категория базового характера. Следовательно, исполнительная власть не тождественна государственному управлению, поскольку оно выступает определенным видом государственной властной деятельности.

Ключевые слова: Органы исполнительной власти. Правительство, конституционная реформа, административно-правовые отношения, Парламент, Конституция, парламентская республика, президентская республика.

EXECUTIVE POWER STATUS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation: Executive power is the ability and ability to exert a decisive influence on activities, behavior, as well as the right and ability to subordinate others to their will. A distinctive feature of this branch of power is that it is implemented in relation to both the collective and individual elements of a state-organized society, that is, on a national scale and as a specific state function of a law enforcement (executive) nature. This is the most important characteristic of the executive branch, since it reveals its special state-legal nature, allows one to distinguish between performance of this kind and performance inherent in any organized cell of society as a means of managing its own affairs (self-organization).

As a branch of the unified state power, the executive branch is not identical with the type of state activity. The corresponding type of such activity is not the power itself, but only the form of its practical implementation. Therefore, executive power is not identical to executive activity: power is the essential expression of this activity, its functional orientation and competence determination, that is, a category of basic character. Consequently, the executive power is not identical to state administration, since it acts as a certain type of state power activity.

Keywords: Executive agencies. Government, constitutional reform, administrative and legal relations, Parliament, Constitution, parliamentary republic, presidential republic.

Атқару билігі жөнінде талай ой – пікірлер де болды. Өткен ғасырдағы Джон Локк, Ш.Монтескье және Кант сияқты ойшылдардың атқару билігі туралы ойларын осы күнге дейін тәжірибеде өз орындарын табуда.

Заңдардың орындалуын іс-жүзіне асыру құзіреттілігі атқарушы билікке тиесілі.

Атқару билігі үкіметтің қолында жиналған. Президенттік республикаларда үкімет саяси және ұйымдық тұрғыдан президент қамтитын атқарушы билік тармағына жатады.

Атқару билігі органдары – мемлекеттік органдардың неғұрлым көп те әртүрлі тармақты жүйесі. Оған орталық және жергілікті атқару органдары, лауазымды адамдар да (губернаторлар, префектуралардың бастықтары) жатады. Солардың ішінде орталық құзірлі органдар да (үкімет, қаланың сайланбалы мэрлері, бұрынғы социализм елдеріндегі атқару комитеттерінің кеңестері) және арнайы құзыры бар көптеген салалық органдар да, мамандырылған мекемелер де (министрлік, ведомстволар, олардың жергілікті өкілдері де) бар [1,92].

Кейбір елдерде атқару билігі органдары мемлекетті басқару органдары деп аталады. Себебі, қоғамды әлеуметтік басқарудың билігі ретінде жалпы мемлекеттік басқаруды бүркемелеп, арнайы, атқару - өкім ету қызметін бөліп көрсеткендігі сиқы.

Көбіне үкімет ресми түрде министрлер Кеңесі немесе кабинеті, (Қазақстанда министрлер кабинеті) деп аталады. Үкіметтің төрағасы премьер-министр, канцлер, мемлекеттік министр, мұсылман елдерінде уәзір деп аталады. Үкімет құрамында орынбасарлары (вице-премьер, вице-президент), кейбір тиісті басты министрліктердің министрлері кіреді. Сирек болса да министр дәрежесіндегі аса мазызды ведомстволардың, комиссиялардың, агенттіктердің төрағалары кіреді. Үкімет құрамына өмірдің кейбір қоғамдық саласын басқаратын министрлер де көбірек енгізіледі. Бұл салалар ел дәстүріне қарай бөлектеніп, кейде өзгеше болады.

Көптеген дамушы елдерде президент немесе үкіметті құратын партия конституция немесе қалыптасқан тәжірибе бойынша үкіметте елдің белгілі бір географиялық аудандардың, діни қауымның, этникалық топтың міндетті өкілеттігін қамтамасыз етеді. Үкіметтің жағдайы мен ролі әр мемлекетте әр түрлі болады. Англосаксондық құқықтық жүйесінің ықпалы бар елдерде үкімет пен кабинеттің өз ерекшеліктері бар. Үкімет министрлер, кіші министрлер (орынбасарлары), кейбір лауазымды адамдар кіретін кең құрамды орган есептеледі. Ұлыбританияда оның құрамына 70-100-ге дейін адам кіреді, Индияда адам аздау, Австралия мен Канадада одан да аз болады. Бірақ олар мәжіліске жиналмайды (тек бір бөлігі ретінде жасырын жұмыс істейді) және шешім қабылдайды. Нағыз Үкімет кабинеті, көбіне «ішкі кабинет» болып табылады. Кабинетті премьер-министр құрады, оған өзінің партиясының министр портфелі бар көрнекті қайраткерлерін кіргізеді [2,109].

Үкімет әртүрлі тәсілмен құрылады. Барлық елдерде (парламенті жоқ немесе оның кеңесші сипаты бар шексіз монархиядан басқасында) жаңа Үкімет парламент пен президент сайлауынан соң тағайындалады. Президентті жаңа мерзімге қайта сайлағанда және парламент сайлауында сол партияның өзі жеңіп шыққан жағдайда бұрынғы үкімет ішінара сақталғанымен, заң жүзінде жаңа үкімет болады: бұрынғысы өз өкілеттігін тоқтатады, парламент сайлау нәтижесіне қарай оған өз міндетін жаңа үкімет құрылғанға дейін атқара беруге өкілеттік береді. Парламенті жоқ, кеңесші парламент көрсетілген үкіметті монарх өз қалауынша құрайды. Кейде ол премьер-министр қызметін және кейбір жетекші министрліктерге басшылық жасауды өзіне алып қояды, бірақ көбіне премьер-министрді билеуші отбасының ішінен іріктеп, оған үлкен ұлын, жиендерін, т.б. тағайындайды.

Үкімет корольдың басшылығымен мәжіліс өткізеді, монарх жоқ болса, премьер-министр төрағалық етеді. Министрлер кеңесі – алқалы орган болып табылады, идея бойынша көпшілік дауыспен шешім қабылдайды.

Дуалистік монархияда, шексіз монархиядағыдай, үкіметті король құрады, ол король алдында жауап береді. Алайда парламенттің болуы корольді міндетті болмаса да, парламенттегі күштердің орналасуын, әр түрлі партиялардың ықпалын ескеруге итермелейді. Мұндай жағдайда король өз жағындағы парламент зиялыларының жағдайын нығайтып, оларды қолдауға тырысады.

Парламенттік монархияда үкіметті мемлекет басшысы құжатпен тағайындайды. Мұндай басқару түрінде үкімет құрамы мен оның сипаты корольге емес, парламентке қатысты болады. Король төменгі палатада жеңіп шыққан партия басшысын үкімет басшысы етіп тағайындауға амалсыз көнеді, олай болмаған күнде үкімет өзінің бағдарламасын ұсынған кезде сенімге ие бола алмайды, сөйтіп парламент бекітпей тастайды. Сенімге ие болғаннан үкімет іске кіріседі [3,81].

Президенттік республикада үкіметті құру дуалистік монархияға ұқсайды. Президент өз қалауы бойынша министрлерді тағайындайды. Кейде президент премьер-министр лауазымын енгізеді немесе оның міндетін вице-президенттің атқаруына

жүктейді. Алайда басқарудың бұл түрі жағдайында премьер-министр «әкімшілік премьері» болып қалып қояды. Шын мәнінде үкімет басшысы президент болады да, үкімет саясатын президент белгілейді. Премьер-министр ведомстволардың жұмысын үйлестіріп, шұғыл мәселелерді шешеді.

Президенттік республикада мемлекетті президент сайлауында жеңіп шыққан партия басқарады: ол президент лауазымы мен министрлер қызметін иеленеді. «Бөлістірілген басқаруда» қиыншылықтар болмай тұрмайды. айда президенттің қызметіне бір партия ие болғанымен, парламенттегі көпшілік басқасы болады. Алайда демократиялық рәсімдер жолға қойылған жерде және екі бірдей партия платформасының негізгі мәселелерінің түп төркіні ұқсас болғанда, парламент пен үкімет арасында қайшылықтар тумады.

Партиялық құрам тұрғысынан алғанда: үкімет бір партиялы, екі партиялы, ымырараласушы, азшылық және партияда жоқ болады. Бір партиялы үкімет дуалистік монархияда құрылады, министрлерді король өз қалауынша тандап алады, ал президенттік республикада президент кейде басқа партияның өкілдерін үкімет құрамына кіргізеді. Бір партиялы үкімет көптеген елдерде кездеседі.

Парламенте басты партиялардың ешқайсысы басым көпшілікке ие бола алмағанда, ондай көпшілікке ие болу үшін оған аз ғана депутаттық орын жетіспей қалғанда парламенттік республика мен президенттік монархияда екі партиялы үкімет құрылады. Мұндай жағдайда қандай да бір басты партияға қосылып кетіп, сөйтіп үкіметке басым көпшілікті қамтамасыз ете алатын шағын үшінші партия роль атқарады.

Партияда жоқ үкімет те құрылуы мүмкін. Бұл жерде оның төрт нұсқасы болуы ықтимал. Біріншіден, елде саяси партиялар мүлде жоқ болып немесе оларға тыйым салынып, жасырын жағдайда қалады (мысалы, Сауд Арабиясы, Оман, Кувейт). Екіншіден, ол «іскер», «чиновниктік» немесе «қызмет бабындағы» үкімет болуы мүмкін. Оны партиялардың басшылары емес, жоғары дәрежедегі чиновниктер құрады, бірақ оның өмірі ұзақ болмайды: ондай үкіметтің міндетіне үкіметті құру кезінде парламенттік тұйыққа тірелуден шығу, парламенттің құрамын сайлауды ұйымдастыру кіреді. Үшіншіден, уақытша үкімет және ұлт бірлігі үкіметі де болады.

Біріншісі көбіне төтенше жағдайларда құрылады. Бірақ ол конституцияларда көрсетілген ережелерге сәйкес келмейді. Және де ол төтенше жағдайларда қызмет бабындағы, партияда жоқ уақытша үкімет ретінде құрылады. Егер президент партияда жоқ болса (Ресей), үкімет партияда жоқ деп саналады. Төртіншіден, технократтардың партияда жоқ ерекше үкіметі әскери тәртіп кезінде құрылады. Өздерінің қолында саяси билікті ала, басқарудың басты тұтқаларын ұстай отырып, әскери кәсіби кабинет құрып, өздерінің белгілеген саясатын жүргізуді соларға міндеттейді .

Қазақстан Республикасында атқару билігі үкіметтің қолында жиналған. Президенттік республикада үкімет саяси және ұйымдық тұрғыдан президент қамтитын атқарушы билік тармағына жатады. Парламенттің қатысуымен Президент басқарады әрі құрады, оның дербес құзіретті алқалы шешуші органы

Үкімет Қазақстан Республикасының атқарушы билігінің жоғарғы органы болып табылады. Мұндай анықтама Қазақстан Республикасы Үкіметінің заңдық табиғатын ашады, мемлекеттік билікті бөлісу жүйесіндегі орнын көрсетеді және оның қызмет сипатын бағалайды. Барлық атқарушы органдарды басқаратын, олардың қызметіне басшылық жасайтын жоғары атқарушы орган ретінде ол елде мемлекеттік басқаруды жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасының үкіметі мемлекеттік биліктің жеке тармағы болып табылады және мемлекеттің атқарушы билігін бейнелейді. Сондықтан Конституция

Үкіметтің мемлекеттік билік жүйесіндегі орнын анықтайды, биліктің басқа тармақтарымен өзара қарым - қатынастарының нормативтік негізін белгілейді. Конституция Үкімет пен Парламенттің, Үкімет пен Президенттің өзара қарым - қатынасын анықтап, тежемелік және тепе - теңдік механизімін белгілейді.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес Үкімет мемлекеттің атқарушы билігінің жоғарғы органы ретінде атқарушы органдар жүйесін басқарады. (64-бап). Конституцияның аталған қағидасында «бірыңғай» деген сөз болғанымен, баптың мазмұны атқарушы билік органдарының бірыңғай жүйе құрайтынына күмәндануға негіз жасамайды. Ол Конституцияның 87-бабымен дәлелденеді, онда: «Жергілікті атқарушы органдар Қазақстан Республикасының атқарушы органдарының бірыңғай жүйесіне кіреді» делінген. Үкіметтің атқарушы билік жүйесіндегі жоғарғы орган ретіндегі жағдайы оның Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында жүзеге асырылатын және атқарушы биліктің жергілікті органдарын қамтитын өкілеттіктермен қамтамасыз етіледі [4].

Үкімет өз күзіретінің шегінде нормативтік және өзге де актілер қабылдайды, заңдардың, Президент Жарлықтарының орындалуын ұйымдастырады, өзге де халықаралық шарттар жасасады, барлық атқарушы билік органдарын басқарады, олардың қызметін бақылайды және заңдардың бұзылуын болдырмау үшін тиісті шаралар қолданады.

Үкімет қызметінің құқықтық негізі Конституция, заңдар, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтары болып табылады. Үкімет мәртебесі, құқықтары мен міндеттері Қазақстан Республикасы Конституциясының V тарауы бойынша және Қазақстан Республикасының Үкімет туралы заңы бойынша реттеледі.

2017 жылғы конституциялық реформа бойынша Заңның 1-бабы 6-тармағының 1) тармақшасымен Парламент Мәжілісінің Үкіметті жасақтаудағы рөлі көтеріледі. Үкіметті жасақтаудың жаңа тәртібі құрылды: Премьер-Министр Парламент Мәжілісімен консультациялардан кейін Мемлекет басшысына Үкімет мүшелерінің кандидатуралары туралы ұсыныс енгізеді. Президент қызметке дербес тағайындап, қызметтен босататын сыртқы істер, қорғаныс және ішкі істер министрлері лауазымдары үшін өзгешелік көзделген (Конституцияның 44-бабы 3) тармақшасының жаңа редакциясы).

Үкіметтің жаңадан сайланған Парламент Мәжілісінің алдында өз өкілеттігін доғаруын белгілейтін Заңның 1-бабы 16-тармағының нормасы өте маңызды жаңалық болып табылады (Конституцияның 70-бабының 1-тармағына өзгеріс), Үкімет Мәжілісте өкілдігі бар саяси партиялардың белсенді түрде қатысуымен құралатын жағдайда бұл әбден қисынды.

Үкіметтің Парламент пен оның Палаталарына есеп беруі және бақылауында болуы механизмдерін күшейту мемлекеттік билік тармақтары қызметінің жауапкершілігі мен тиімділігін арттыруға қызмет етеді.

Осы мақсатта, Заңның 1-бабының 13-тармағына сай Конституцияның 64-бабының 2-тармағында Үкімет өзінің қызметінде Республика Президентінің де, Парламенттің де алдында жауапты деп белгіленеді; Заңның 1-бабының 15-тармағымен енгізілген Конституцияның 67-бабы 4) тармақшасының редакциясына сәйкес Премьер-Министрге Үкімет қызметінің негізгі бағыттары жөнінде және оның аса маңызды барлық шешімдері жөнінде Президентке ғана емес, Парламентке де баяндап отыру міндеті жүктелген; Парламент Палаталарына Үкімет мүшесінің есебін тыңдау қорытындысы бойынша Үкімет мүшесі Республика заңдарын орындамаған жағдайда Палата

депутаттары жалпы санының кемінде үштен екі көпшілік даусымен оны қызметінен босату туралы Республика Президентіне өтініш жасау құқығы беріледі.

Үкіметтің дербестігі сондай-ақ Мемлекет басшысының Үкімет пен Премьер-Министр актілерінің күшін жою не қолданылуын тоқтата тұру құқығын Заңның 1-бабы 6-тармағының 1) тармақшасымен алып тастау есебінен, сондай-ақ Президенттің Үкімет қарауына беретін өзге де өкілеттіктері есебінен қамтамасыз етіледі. Мемлекет басшысының ерекше маңызды мәселелер бойынша Үкімет отырыстарына төрағалық ету құқығы (Конституцияның 44-бабының 3) тармақшасы) сақталады, бірақ "қажеттігіне қарай" деген ескертпемен (Заңның 1-бабы 6-тармағының 1) тармақшасы).

Атқарушы биліктің жоғары органы ретінде Үкіметке Қазақстан Республикасы Конституциясымен және Президенттің «Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы» 1995 жылғы 18 желтоқсандағы конституциялық Заңымен орнықтырылған кең өкілеттіктер берілген [5].

Экономика саласында Үкімет мемлекеттің экономикалық саясатының негізгі бағыттарын, оны жүзеге асырудың стратегиялық және тактикалық шараларын әзірлейді; экономикалық бағдарламаларды, республикалық бюджетті әзірлейді және оның орындалуы туралы есебін құрады, оның орындалуын қамтамасыз етеді және т.б.

Әлеуметтік салада Үкімет мемлекеттің саясатын, мемлекеттік бағдарламаның негізгі бағыттарын әзірлейді; еңбекке ақы төлеудің жүйесі мен шартын, азаматтардың әлеуметтік қорғалуын, мемлекеттік тұрғыдан әлеуметтік қамтамасыз етілуі мен әлеуметтік қамсыздандырылуын белгілейді; аймақтарды әлеуметтік дамыту мәселелерін шешеді; жастар, дене мәдениеті мен спорт, туризм, әлеуметтік әріптестік проблемаларын шешуге ықпал етеді.

Ғылым, техника, білім мен мәдениет саласында Үкімет консультативті-кеңесші органдарды құрып, таратады, Үкіметтің құрамына кірмейтін министрліктердің, мемлекеттік комитеттердің, орталық атқарушы органдардың қызметін басқарады, олардың Президент пен Үкіметтің актілерін орындауын бақылайды; министрліктердің орынбасарларын қызметке тағайындап, қызметтен босатады; жергілікті атқарушы органдардың мемлекеттік басқару осы мәселелері жөніндегі қызметін басқарады, олардың заңдарды орындауын бақылылайды.

Заңдылық пен құқықтық тәртіпті нығайту саласында Үкімет құқықтық реформаның жүзеге асырылуын қамтамасыз етеді; азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтау мен қорғау, заңдылық пен құқықтық тәртібін, республиканың қауіпсіздігі мен қорғаныс қабылетін, мемлекеттік шекараның аумақтық тұтастығы мен қорғалуын қамтамасыз ету жөнінде шаралар әзірлеп, жүзеге асырады.

Сыртқы саясат саласында Үкімет келіссөз жүргізіп, үкіметаралық келісімдерге қол қою туралы шешімдер қабылдайды; республиканың шет мемлекеттермен, халықаралық және аймақтық ұйымдармен өзара қарым-қатынасты дамытуды қамтамасыз етеді; сыртқы экономикалық саясатты жүзеге асыру жөнінде шаралар әзірлейді; сыртқы сауданы дамыту жөнінде шаралар қолданады; халықаралық қаржы ұйымдармен өзара ынтымақты қарым-қатынас орнатады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қызылов М. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығы: Оқулық. — Астана: Фолиант, 2009. — 504 б. ISBN 9965-35-806-0.

2. Бегалина, Д. Б. Шетелдердің конституциялық құқығы дәрістер курсы: оқу әдістемелік құралы. - Петропавл: М. Қозыбаев атындағы СҚМУ, 2013. - 125 б.

3. Қопабаев Ө.Қ. Шетелдердің конституциялық құқығы. - Алматы: Жеті Жарғы. - 160 б.

4. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған)(2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://online.zakon.kz/Document/>

5. Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы 1995 жылғы 18 желтоқсандағы N 2688 конституциялық Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z>

УДК 349.6(574)

ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ ӨНДІРІС ЖӘНЕ ТҰТЫНУ ҚАЛДЫҚТАРЫМЕН ЛАСТАУДАН ЗАҢНАМАЛАРЫМЫЗҒА СӘЙКЕС ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйлебаева Н.Р.

Д.А. Қонаев атындағы магистранты

Түйіндеме: Мақалада автор қоршаған ортаны өндіріс және тұтыну қалдықтарымен ластаудан құқықтық қорғау мәселелері қарастырады. Қоршаған ортаны қорғау деп - қоршаған ортаны қолайлы жағдайында сақтау, қоғамдық даму процесінде тозуын алдын алу және ол бұзылған жағдайда экологиялық тепе-теңдікті сақтау үшін оны қалпына келтіру бойынша қызметті атайды. Өндіріс саласында қоршаған ортаны құқықтық қорғау – қоршаған ортаны қорғаудың негізгі бөлігі, сондықтан, оның анықтамасын тұжырымдағанда соңынан бастау керек.

Мақалада өндірістік қызметтің зиянды әсерінен қоршаған ортаны қорғау бойынша қатынастарды құқықтық реттеудің, «өндіріс саласында қоршаған ортаны құқықтық қорғау» түсінігі, өндірістік кәсіпорынның экологиялық-құқықтық мәртебесін анықтау мәселелері, тұрақты даму жағдайында өнеркәсіптік қызметтің зиянды әсерінен қоршаған ортаны құқықтық қорғаудың негізгі бағыттары, өндіріс саласында қоршаған ортаны қорғау тәсілі ретінде заңды жауапкершілік тиімділігін арттыру мәселелері зерттелген.

Кілт сөздер: экология, экожүйе, экспертиза, мемлекеттік реттеу, металлургия, химия өнеркәсібі, көлік саласы.

ВОПРОСЫ ПРАВОВОЙ ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ ОТ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ОТХОДАМИ ПРОИЗВОДСТВА И ПОТРЕБЛЕНИЯ В СООТВЕТСТВИИ С ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВОМ

Аннотация: В статье автор рассматривает вопросы правовой охраны окружающей среды от загрязнения отходами производства и потребления. Охраной окружающей среды называют деятельность по сохранению окружающей среды в благоприятных условиях, предотвращению ее деградации в процессе общественного развития и восстановлению экологического равновесия в случае ее нарушения. В сфере

производства правовая охрана окружающей среды является основной частью охраны окружающей среды, поэтому при формулировании ее определения следует начать с конца.

В статье изучены вопросы правового регулирования отношений по охране окружающей среды от вредного воздействия производственной деятельности, понятие «правовая охрана окружающей среды в сфере производства», вопросы определения эколого-правового статуса производственного предприятия, основные направления правовой охраны окружающей среды от вредного воздействия промышленной деятельности в условиях устойчивого развития, вопросы повышения эффективности юридической ответственности как способа охраны окружающей среды в сфере производства.

Ключевые слова: экология, экосистема, экспертиза, государственное регулирование, металлургия, химическая промышленность, транспортная отрасль

ISSUES OF LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT FROM POLLUTION BY PRODUCTION AND CONSUMPTION WASTE IN ACCORDANCE WITH OUR LEGISLATION

Annotation: In the article, the author considers the issues of legal protection of the environment from pollution by production and consumption waste. Environmental protection is the activity of preserving the environment in favorable conditions, preventing its degradation in the process of social development and restoring the ecological balance in the event of its violation. In the field of production, legal protection of the environment is the main part of environmental protection, so when formulating its definition, you should start from the end.

The article examines the issues of legal regulation of relations on environmental protection from the harmful effects of industrial activities, the concept of "legal protection of the environment in the field of production", the issues of determining the ecological and legal status of a production enterprise, the main directions of legal protection of the environment from the harmful effects of industrial activities in the context of sustainable development, the issues of increasing the effectiveness of legal responsibility as a method of environmental protection in the field of production.

Key words: ecology, ecosystem, expertise, state regulation, metallurgy, chemical industry, transport industry

Қазіргі таңда көптеген жылдар бойы тиісті шешімін таппай келген қоршаған ортаны қорғау мәселелері айрықша өзектілікке ие. Қазақстан Республикасының Конституциясы әрбір адамның қолайлы қоршаған ортада өмір сүру құқығына кепілдік береді, бұл өз кезегінде маңызды әрі міндетті элементтері қоршаған ортаны тиімді пайдалану мен экологиялық қауіпсіздікті басқару тетігін жасау болып табылатын ұтымды әлеуметтік- экономикалық саясаттың қажеттілігін тудырады[1, 40б.].

«Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы 14 желтоқсандағы Қазақстан халқына Жолдауында «Жердің табиғи ресурстарының шектеулілігі, түгесілуі жағдайында адамзат тарихындағы тендесі жоқ тұтынудың өсуі әр бағыттағы, келеңсіз де, оң да үдерістерді үдете түседі. Біздің еліміз бірқатар артықшылықтарға ие. Жаратқан бізге көп табиғи байлық сыйлаған. Басқа елдер мен халықтарға біздің ресурстарымыз қажет болады. Бізге өз табиғи байлықтарымызға

деген көзқарасымызды ой елегінен өткізудің қағидатты маңызы бар. Біз оларды сатудан қазынамызға кіріс құя отырып, оларды дұрыс басқаруды, ең бастысы, еліміздің табиғи байлығын орнықты экономикалық өсуге барынша тиімді кіріктіруді үйренуіміз керек» - деп айтқан болатын[2].

Сондай-ақ, ел Президенті ұлттық экономиканың барлық саласын реформалау табиғи ресурстарды пайдалануға деген қатынасты өзгерту мен әлеуметтік-экономикалық дамуды қоршаған ортаны сақтауды ескере отырып жүзеге асырудың негізіне айналғанын атап өткен [3, 286]. Аталған стратегияны қабылдаған сәттен бастап Қазақстан Республикасының қоғамдық дамуында елеулі өзгерістер орын алды. Мемлекетті дамытудың стратегиялық құжаттары жасалып, табиғатты қорғау заңнамасының негізі қаланды, қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша бірқатар халықаралық конвенцияларға қол қойылды, табиғатты қорғау қызметін басқару жүйесі құрылды. Заңнаманы жетілдіру мақсатында республикамыз дамыған елдердің заңнамасына жақындастыру және халықаралық стандарттарды енгізуге бағытталды.

Бүгінгі таңда тағы да өзектілікке ие, шешілмеген мәселелердің біріне өндіріс пен тұтыну қалдықтары проблемасы жатады: республиканың түрлі аймақтарында оларды орналастыру орындарының саны мен көлемі үнемі артуда. Қалдықтарды орналастыру елді мекендерге тікелей жақын жерлерде жүзеге асуда, олардың физикалық және химиялық құрамы үздіксіз күрделене түсуде, қалдықтарды орналастыруға арналған аумақтар жетіспеуде, оларды қайта пайдаға жарату мен залалсыздандыруға жұмсалатын қаржы көлемі де арту үстінде.

Еліміздің аумағында жиналған өнеркәсіптік және тұрмыстық қалдықтардың үлкен мөлшері халықтың денсаулығына қауіп төндіруде, ал жиналған қалдықтарға қатысты қолданылып жатқан шаралар әлі де жеткіліксіз болып отыр.

Қазақстан Республикасындағы өндіріс пен тұтыну қалдықтарымен ластанудан қорғауды құқықтық реттеу проблемаларына байланысты мәселелерді қарастыру әлі де кешенді сипат ала қойған жоқ. Зерттеулер көбінесе тар ғылыми шеңберде жүргізілуде. Бұл өз кезегінде ғылыми зерттеулердің тәжірибеге енгізілуін қиындата түсуде.

Дегенмен, еліміз тәуелсіздікке қол жеткізген жиырма жылдың ішінде экологиялық проблемаларды шешуде айтарлықтай тәжірибе жинап үлгерді, бұл сонымен қатар халықаралық экологиялық ынтымақтастықтың да нәтижесі болып табылады. Ұлттық энергетикалық нарықта жаңа технологиялардың пайда болуы және өндіріс кезеңінде моральдық тұрғыда ескірген технологиялық жабдықтарды пайдалануды нормативтік шектеу өнеркәсіптік табиғатты қорғау тәжірибесін қолдануға көшудің алғышартын тудырады. Бұл бағытта жұмыста зерделенетін проблеманың құқықтық қырларына назар аударған жөн, сондай-ақ құқықтық саясатта анықталған стратегиялық бағытпен үйлестірілуі тиіс жаратылыс ғылымдары мен инженерлік шешімдердің жетістіктерін ескеруіміз қажет. Бұл тұрғыда әсіресе А.П. Оспановтың және Ф.К. Абдраимованың зерттеуін ерекше атап өткен жөн. Аталған жұмысқа қалдықтармен қауіпсіз жұмыс жасауды құқықтық қамтамасыз етудің теориялық проблемаларын зерттеуде, қалдықтармен байланысты мәселелерді реттеуші отандық заңнаманың қалыптасуы мен дамуының бастамасы ретінде қарауға болады. Онда қоршаған ортаны қалдықтармен ластанудан құқықтық қорғау ерекшеліктері қарастырылып, салалық қағидаттар тізбесі мен қалдықтармен жұмыс жасау саласындағы қатынастарды құқықтық реттеудің жекелеген ережелері ұсынылған[4,144б.].

Отандық жағдайда халықтың өмір сүру ұзақтығының күрт төмендеуі байқалады, ол өз кезегінде тиімді табиғатты қорғау заңдарын қалыптастырған өзге елдердің

экологиялық, демографиялық, медициналық-әлеуметтік және басқа да мәліметтеріне айтарлықтай қарама-қарсы болып келеді. Экологиялық қатынастарды реттеу мәселесіндегі артта қалушылық көбінесе табиғатты қорғау заңдарының жетілмеуіне, сондай-ақ оны қолданудағы тұрақсыздыққа байланысты. Осының бәрі аталған проблемаларды кешенді ғылыми зерттеуді талап етеді.

Қазақстанда бұрынғы жылдары «экологиялық лас» салаларға жататын энергетика, кара және түсті металлургия, химия өнеркәсібі, көлік саласы және т.б. көп орын алатын экономика құрылымы қалыптасқан. Пайдалы қазбалардың кен орындарын ұзақ жылдар бойы іске қосу мен пайдалану барысында үйінділерде 22 млрд тоннадан астам тау-кен металлургиялық қалдықтары жиналған, жыл сайын бұл санға тағы 800 млн тонна қосылып тұрады. Мамандардың есептеуі бойынша, республика жыл сайын қоршаған ортаны қалдықтардың ластауынан 7 млрд теңгеден кем емес көлемде экономикалық шығынға ұшырауда. Қалдықтардың елеулі үлесін өнеркәсіптік өндіріс құрауда. Сонымен қатар, өндіріс пен тұтыну қалдықтары тек қана «зиянды заттар» ғана емес. Олардың басым бөлігі қажетті өнім алу үшін ірі шикізаттық әлеует болып табылады [5].

Бұл әсіресе құрылыс материалдары өндірісінің мүмкіндіктеріне тікелей қатысты. Өндіріс пен тұтынудың қалдықтарының екінші шикізат ретінде өңделу жұмыстарының тиісті деңгейде жүргізілмеу себептері алуан түрлі. Олардың қатарына Қазақстанның халықаралық ауқымда өз аумағында түзілетін және бұрын жиналған қалдықтардың құрамы мен көлемі жөнінен баламасыз болуын да жатқызуға болады. Отандық өндірістік кәсіпорындарда орта есеппен қалдықтардың алпыстан астам түрі жиналады. Аталған жағдайда қалдықтарды көму мен ұтымды қайта өңдеу мәселелері елеулі экономикалық мазмұнға ие.

Алайда, басты проблемалық сәттердің қатарына республикамызда қайталама ресурстарды барынша пайдалану ісінде практикалық тұрғыда көмек беретін және экономикалық бағытталған табиғатты пайдалану жүйесін басқарудың тиісті деңгейде ұйымдастырылған оңтайлы мемлекеттік құрылымы мен заңнамалық тетігінің жоқтығын да атап көрсетуге болады.

Бұл мәселе әсіресе өндірістегі қалдықтың бір түрінің екінші өндірісте шикізат негізі болып табылатын жапсарлас өндіріс орындары үшін өзекті болып табылады. Түбегейлі ұйымдасқан түрде мұндай технологиялық тізбектер ресурстық базаны барынша пайдаланатын бірыңғай цикл түзеді. Онда өндіріс қалдықтары басым пайызға ие болады.

Демек, «өнеркәсіптік метаболизм» тұжырымдамасынан нарық жағдайы әсерінен белгілі бір қалдықтарды тауарлы өнім алу үшін қайта өңдеу экономикалық тиімсіз боп көрінгенімен, пайдалы қазбаларды өндіруден бастап қоғамның экологиялық ахуалды жақсартуға жұмсаған барлық шығынын есепке алу, көп жағдайда аталған жайтты кері жағдайға өзгертетіні байқалады. Басқаша айтқанда, қалдықтарды қайта пайдалану бағыты басым және пайдалы болуы үшін қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаны түзету мақсатында мемлекет араласуы қажет. Дамыған елдер тәжірибесін ескере отырып, нарықтық қатынастар қалдықтармен жұмыс үдерістерін, ең алдымен, ресурстарды үнемдеу үдерістерін өздігінен тиімді реттеуге қабілетсіз екенін атап өткен жөн. Мұнда мемлекеттің араласуы, мемлекет тарапынан шешу мәселесін қолға алу қажеттігі байқалады. Қазірдің өзінде көптеген өнеркәсібі дамыған елдер ресурстарды үнемдеу мен қалдықтармен жұмыс мәселелерін оларды реттеудің мемлекеттік және нарықтық тетіктерін үйлестіру арқылы шешуде. Қалдықтармен жұмыс саласындағы қызметті реттеудің мемлекеттік тетігі тек заңнамалық актілерге

ғана емес, аталған салада әзірленген және қолданылатын нормативтік-техникалық құжаттарға сүйенеді.

Елбасының республика халқына арналған «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан» атты Жолдауында қойылған міндеттің бірі қалдықтармен күреске қатысты стратегиялық жағынан тексерілген және ұзақ мерзімді болашақ жоспарына есептелген міндет болды.

Бұл стратегиялық міндет энергетикалық өндіріс пен тұтыну қалдықтарын орналастыру мен пайдаға асыруға қатаң мемлекеттік бақылау жүргізуден, кәсіпкерлердің экологиялық нормалар мен аз қалдықты технологияларды ендіруі бойынша келісімшарттық міндеттемелерді орындауынан тұрады. Аталған шаралардың барлығы еліміздің тұрақты даму бағытына қадам басуы аясында қабылдануда. Сондай-ақ бұл іс-шаралар бүкіл адамзат баласының даму басымдықтары мен жаңа мақсаттар құруымен үндес келеді. Қазақстан қоршаған ортаны қорғау проблемасын шешуге байланысты халықаралық жобалар мен бағдарламалардың бірқатарының белсенді мүшесіне айналды.

Алайда бүгінге дейін басты ластаушы салаларға бұрынғысынша мұнай-газ, түсті және қара металлургия, тау-кен өндірісі және жылу энергетикасы жатады [6,170б.]. Қоршаған орта радиациялық, химиялық және өзге де қауіпті әсерлердің ықпалына ұшырауда. Каспий теңізі астын белсенді түрде игеру, теңіздегі мұнай операцияларының қарқындылығы да экологиялық ахуалдың күрделенуіне апарып соғуда. Кез келген өндірістік қызмет табиғатқа басып кіру арқылы іске асады, ол қызмет қарқынды болған сайын өндірістік, соған сәйкес, экологиялық қатерлер де жоғары, өндірістік қызмет барысында түзілген қалдықтар көлемі де артады. Бұл сала күшейтілген бақылауға зәру, осыған байланысты қайталама шикізатты өңдеумен айналысатын кәсіпорындардың қызметіне де елеулі бақылау жүргізілуі тиіс. Бұл қажеттілікті екі маңызды себеп арқылы түсіндіруге болады: 1) әлі жеткілікті дәрежеде дамымаған жаңа қызмет саласы; 2) өндірістік циклда пайдаланылатын шикізаттың өзі құрамы бойынша қауіпті болуы мүмкін. Әрбір саладағы өнеркәсіптік өндірістің жағдайлары әртүрлі, еліміздің барлық аумағында қолданылатын технологиялар мен қандай да бір қалдықтардың түзілу ерекшеліктері туралы біртұтас мәліметтер базасы әзірге жоқ. Қалдықтардың көптеген түрі өзінің химиялық құрамы бойынша улы, соған орай қауіпті болуы мүмкін. Бұл оларды қайта өңдеу үдерісін қоса алғанда, бүкіл айналымына қатаң талап қоюды қажет етеді. Заң саласындағы әдебиеттерде «Промотходы» кәсіпорнының 270 мың тонна улы майды сатуы, одан соң сұйық отын араластырып, жоғары бағамен қайта сатылғаны туралы жағдай сипатталған [6, 193б.].

Болашақ ұрпақ мүддесіне орай табиғатты сақтау үшін өндіріс пен тұтынудың экологиялық қауіпсіз моделіне көшу бойынша міндеттемелерді (БҰҰ оларды Мыңжылдықты дамыту мақсаттары деп атаған) Қазақстан 1992 жылы мойнына алған. Сол кезде мемлекетіміздің басшысы Рио-де-Жанейрода өткен Қоршаған орта мен дамыту бойынша «XXI ғасырға арналған күн тәртібі» деп аталатын әлемдік конференция жұмысына қатысқан болатын. Басымдық ретіндегі тұрақты дамуға көшу «Қазақстан-2030» Стратегиясына енгізілген, ал Үкімет жанында Тұрақты даму кеңесі құрылып, республиканың 2015 жылға дейінгі тұрақты дамуының Тұжырымдамасы қабылданған.

Қазақстан болашақта «экономика – экология – қоғам» үш тұғырлылығын сақтау қажеттілігінен тұратын тұрақты даму қағидатын ұстанады. Бұл әлеуметтік, экономикалық және экологиялық проблемаларды шешуде теңгерімді және кешенді бағытты ендіруді, ведомствоаралық кедергілерден өту және әлеуметтік интеграцияны күшейту арқылы тұрақты дамуды басқару жүйесін жетілдіруді, халықтардың игілігін

арттыруды, қоршаған орта ахуалын тұрақтандыру мен жақсартуды, тіршілікті қамтамасыз етудің ортақ жүйесіндегі мемлекет, қоғам және табиғаттың өзара байланысының синергетикалық тиімділігіне қол жеткізуді көздейді. Қоғам табиғат байлықтарын тұтына отырып, оны табиғи орта тепе-теңдігі мен адамдар денсаулығына ұзақ жылдар бойы теріс әсер ететіндей кері қайтарып отырған жағдайда, қоғам мен табиғаттың өзара ықпалын толық үндестік бастауларында қайта құру өте қиын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы - Алматы: «Юрист» баспасы, 2015. - 40 б.
2. «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан //www.akorda.kz/kz/category/poslaniya_narody.
3. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан – 2030. Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы: Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы. – Алматы: Білім, 1997. - 28 б.
4. Оспанов А.П. Правовая охрана окружающей среды от загрязнения отходами производства и потребления в Республике Казахстан: дисс. канд. юрид. наук. – Алматы. 2002. – 133с.
5. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі 2007 жыл 9 қаңтар. N 212 // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070000212_
6. Аленов М.А. Экологическое законодательство и вопросы его применения в судебной практике. – Астана: Данекер, 2006. – 170с.

ӘОЖ 349.6

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯДАҒЫ ИНВЕСТИЦИЯНЫҢ РӨЛІ

Халимолда Р.К.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2-курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы, e-mail raimbek1459945@gmail.com*

Түйіндеме: Мақалада экономикалық және өзге де зардаптарға әкеп соғатын антропогендік әсерлер нәтижесінде табиғи ортаның өзгеруі. Экологиялық проблема ұғымы антропоцентрлік болып табылады, өйткені табиғаттағы теріс өзгерістер адамның өмір сүру жағдайларына қатысты бағаланады. Семей ядролық сынақ полигонында 40 жыл бойы жүргізілген ядролық қаруды сынау адамдардың денсаулығына және қоршаған табиғи ортаға орны толмас залал келтіріп, халықтың жалпы сырқаттануы мен өлім-жітімінің өсуіне алып келді. Семейдің барлық аумағы және Павлодар, Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстарының полигонға іргелес аудандары экологиялық апат аймағы деп танылды. Өлеуметтік жағдайды жақсарту үшін инвестицияның рөлі өте маңызды. Мақалада "инвестициялау" ұғымы "қазіргі кездегі белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыруды болашақта инвестицияланған

тауарлардың көмегімен қанағаттандыру үшін айырбастау актісі"деп түсініледі. Осылайша, әдеттегі қолданыстағы "Инвестициялар" бір уақытта осы әрекеттің нәтижесін білдіреді. Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау саласындағы атқарушы органдардың жақсы ұйымдастырылған және аумақтық тармақталған жүйесінің қалыптасуы мен қалыптасу жылдарына айналды. Бұл қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыруды және дәйекті іске асыруды қамтамасыз етті.

Қазақстан экологияға белсенді инвестиция сала бастады.

Болашақта Қазақстан тоқыраудан шыға отырып, экологиялық қауіпсіздікке тағы да инвестиция салуға дайын.

Түйін сөздер: Экологиялық проблема, Қазақстан, Инвестиция, инвестициялау ұғымы, экологиялық ахуалдар.

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСТАНА И РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОЛОГИИ

Аннотация: в статье рассмотрены изменение природной среды в результате антропогенных воздействий, приводящих к экономическим и иным последствиям. Понятие экологической проблемы антропоцентрично, так как негативные изменения в природе оцениваются применительно к условиям жизни человека. Испытания ядерного оружия, проведенные на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне в течение 40 лет, нанесли невосполнимый ущерб здоровью людей и окружающей природной среде, привели к росту общей заболеваемости и смертности населения. Зоной экологического бедствия признана вся территория Семей и прилегающие к полигону районы Павлодарской, Восточно-Казахстанской и Карагандинской областей. Для улучшения социального положения очень важна роль инвестиций. В статье под понятием "инвестирование" понимается акт обмена для удовлетворения определенной потребности в настоящем времени с помощью вложенных в будущем товаров. Таким образом, обычные существующие "инвестиции" одновременно представляют собой результат этого действия. Годы становления и становления хорошо организованной и территориально разветвленной системы исполнительных органов в области охраны окружающей среды Республики Казахстан. Это обеспечило формирование и последовательную реализацию государственной политики в области охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов.

Ключевые слова: экологическая проблема, Казахстан, инвестиции, понятие инвестирования, экологическая ситуация.

ENVIRONMENTAL PROBLEMS OF KAZAKHSTAN AND THE ROLE OF INVESTMENT IN ECOLOGY

Annotation: the article considers the changes in the natural environment as a result of anthropogenic impacts, leading to economic and other consequences. The concept of an ecological problem is anthropocentric, since negative changes in nature are evaluated in relation to human living conditions. The nuclear weapons tests conducted at the Semipalatinsk nuclear test site for 40 years caused irreparable damage to human health and the natural environment, and led to an increase in the overall morbidity and mortality of the population. The entire territory of Semey and the adjacent areas of Pavlodar, East

Kazakhstan and Karaganda regions are recognized as an environmental disaster zone. To improve the social situation, the role of investment is very important. In the article, the concept of "investing" is understood as an act of exchange to meet a certain need in the present time with the help of goods invested in the future. Thus, the usual existing "investments" simultaneously represent the result of this action. The years of formation and establishment of a well-organized and geographically extensive system of executive bodies in the field of environmental protection of the Republic of Kazakhstan. This ensured the formation and consistent implementation of the state policy in the field of environmental protection and rational use of natural resources.

Keywords: environmental problem, Kazakhstan, investment, the concept of investment, environmental situation.

Адамзат жаңа мыңжылдықтың табалдырығында өткенді қорытындылай және болашаққа көз жүгіртіп, өркениеттің жетістіктерін мойындай отырып, экологиялық проблемалардың жаһандық сипатын түсінбеуі және оларды шешу тұрақты даму жолында алға жылжыту қажеттілігін ескере отырып, өз қызметін жоспарламауы мүмкін емес. Экологиялық проблема-бұл табиғи жүйелердің (Ландшафттардың) құрылымы мен жұмыс істеуінің бұзылуына алып келетін және теріс әлеуметтік, экономикалық және өзге де зардаптарға әкеп соғатын антропогендік әсерлер нәтижесінде табиғи ортаның өзгеруі. Экологиялық проблема ұғымы антропоцентрлік болып табылады, өйткені табиғаттағы теріс өзгерістер адамның өмір сүру жағдайларына қатысты бағаланады. Семей ядролық сынақ полигонында 40 жыл бойы жүргізілген ядролық қаруды сынау адамдардың денсаулығына және қоршаған табиғи ортаға орны толмас залал келтіріп, халықтың жалпы сырқаттануы мен өлім-жітімінің өсуіне алып келді. Семейдің барлық аумағы және Павлодар, Шығыс Қазақстан және Қарағанды облыстарының полигонға іргелес аудандары экологиялық апат аймағы деп танылды. [1]

Барлық көпғасырлық үлкен ықпалы зардаптары ядролық сынақтар, олар ұрпақтан-ұрпаққа беріледі.

Арал теңізінің проблемасы бұрыннан бүкіл планетаны алаңдатып келеді. Қазіргі уақытта өмірлік маңызды су ресурстарын қалпына келтіру үшін көп күш қажет. [2]

Жаңа ғасырға аяқ басқан Қазақстан Республикасы, көптеген мемлекеттер сияқты, қоршаған орта саласындағы күрделі проблемаларға тап болды және қазір оларды шешу мемлекеттік саясат дәрежесіне көтерілді. Қазақстан Республикасының "Қазақстан-2030 "Стратегиясында" , қоршаған орта мен экологияның тазалығын жақсарту " басым бағыттардың бірі болып табылады.

Әлеуметтік жағдайды жақсарту үшін инвестицияның рөлі өте маңызды. "инвестициялау" ұғымы "қазіргі кездегі белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыруды болашақта инвестицияланған тауарлардың көмегімен қанағаттандыру үшін айырбастау актісі" деп түсініледі. Осылайша, әдеттегі қолданыстағы "Инвестициялар" бір уақытта осы әрекеттің нәтижесін білдіреді.

Мемлекеттің инвестициялық саясаты-ел экономикасына және оның жекелеген салалары мен салаларындағы күрделі салымдардың қажетті деңгейі мен құрылымын қамтамасыз ету, ұдайы өндіру қызметіне барлық қатысушылардың: халықтың, кәсіпкерлердің, мемлекеттің инвестициялық белсенділігін арттыру жөніндегі өзара байланысты мақсаттар мен іс-шаралар кешені.

Инвестициялық саясаттың басты міндеттері:

-
- а) инвестициялардың құрылымын жетілдіру есебінен олардың көлемін кеңейту және тиімділігін арттыру;
- б) мемлекеттік инвестицияларды елдегі инвестициялық белсенділікті арттыру құралына, экономиканың құрылымдық трансформациясын басқару құралына айналдыру.

Жаһандық ауқымдағы экологиялық ахуалды жақсартуда халықаралық экологиялық конвенциялар маңызды рөл атқаруға тиіс. Қазақстан Республикасында олар қызметі табиғат қорғау конвенцияларын ратификациялауға дайындаумен, оларды іске асыруға қатысумен байланысты УР ҒЭО халықаралық экологиялық конвенциялар комитетінің қарауында болады.[3]

Экономиканы экологияландыру өндірістің табиғат сыйымдылығын төмендету және зат алмасудың биосфералық процестеріне экономиканың әсерін азайту арқылы орнықты экологиялық қауіпсіз табиғат пайдалануды және ресурстық-экологиялық тепе-теңдікті сақтауды қамтамасыз етуден тұрады.

Экономиканы экологияландыруды жүзеге асыру үшін ресурс үнемдейтін технологияларды дамыту және экологиялық "лас" өндірістердің үлесін азайту, табиғат пайдаланудың экономикалық тетіктерін жетілдіру, мемлекеттік экологиялық бақылау, экологиялық мониторинг пен статистика, табиғат пайдаланудың рұқсат беру жүйесін оңтайландыру және экологиялық сараптама арқылы әзірленетін барлық мемлекеттік, өңірлік және салалық бағдарламаларға экологиялық жағдайлар мен талаптарды енгізу қажет.

Қоршаған ортаны қорғау проблемалары жаһандық сипатқа ие болды және БҰҰ қамқорлығымен шешілуі керек.

Осылайша, экономиканы экологияландыру және қоршаған ортаны басқару жүйесін жетілдіру жүзеге асырылуы тиіс.

Біздің республика азаматтарының өмірі мен денсаулығы үшін қолайлы қоршаған табиғи ортаны қорғау экологиялық қауіпсіздіктің негізіне айналды.

Ол ұлттық қауіпсіздіктің стратегиялық іргелі құрамдас бөліктерінің бірі, халықаралық және интеграциялық процестерде елдің мүдделері мен басымдықтарын қорғаудың аса маңызды аспектісі болып табылады.

Қорытындылай келе, Қазақстандағы тәуелсіздік жылдары экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің, қоршаған ортаны қорғау мен табиғатты пайдалануды басқарудың мүлдем жаңа мемлекеттік жүйесінің - Қазақстан Республикасының Қоршаған ортаны қорғау саласындағы атқарушы органдардың жақсы ұйымдастырылған және аумақтық тармақталған жүйесінің қалыптасуы мен қалыптасу жылдарына айналды. Бұл қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастыруды және дәйекті іске асыруды қамтамасыз етті. [4]

Қазақстан экологияға белсенді инвестиция сала бастады.

Қазақстан тоқыраудан шыға отырып, экологиялық қауіпсіздікке тағы да инвестиция салуға дайын. Қоршаған ортаны қорғауға күрделі салымдар жылдан жылға 18,3% - ға өсті, деп хабарлайды Total.kz Energyprom-ға сілтеме жасай отырып.

2014 жылдан бастап экологияны қолдауға арналған инвестициялық белсенділіктің төмендеуі байқалды.

2017 жылғы қаңтар-сәуір қорытындысы бойынша қоршаған ортаны қорғауға бағытталған негізгі капиталға салынған инвестициялар бір жыл бұрынғы ұқсас кезеңдегі 2,9 млрд теңгеге қарағанда бірден 3,4 млрд теңгені құрады (+18,3%).

Салыстыру үшін, 2016 жылғы қаңтар-сәуірде экологияға инвестициялар 2015 жылғы ұқсас кезеңнен 11 есе төмен болды. [5]

Негізгі өңірлер-өнеркәсіптік БҚО (1,6 млрд теңге, жылдан жылға екі есе өсу) және Атырау облысы (552,6 млн теңге, бір жылда 5 еседен астам өсу).

Сектордағы инвестициялық белсенділіктің өсуі жаңа өндірістерді іске қосумен немесе жұмыс істеп тұрғандарын жаңғыртумен және тұтастай алғанда ҚР экономикасының өсуімен, әсіресе, тау – кен өндіру сегментіндегі өсумен байланысты*. Мәселен, тоқырау кезеңінде ЖІӨ өсімі нақты мәнде бір жылда шамамен 1-1,2% - ды (2016 және 2015 жылдар) құраған, ал тау-кен өндіру сегментіндегі ЖҚК төмендеді (2016 жылы - 2,7% және 2015 жылы -2,5%), инвестициялар көлемі үнемі қысқарып отырды. Алайда, қазірдің өзінде 1 шаршы метр. 2017 жылы ЖІӨ 2016 жылдың ұқсас кезеңіне 3,4% – ға өсті, ал тау – кен өндіру өнеркәсібі бойынша жалпы қосымша құн бірден 5,6% - ға өсті, бұл жалпы инвестициялық белсенділікке де (негізгі капиталға инвестициялар көлемі жалпы алғанда 10,4% - ға және тау-кен өндіру сегментінде 4,5% - ға өсті), сондай-ақ экологияға салынған күрделі салымдарға да оң әсерін тигізді. Көп жылдық динамикада бұрын экологиялық қауіпсіздікке салынған инвестициялардың айтарлықтай өсуі тек 2014 жылы байқалды (2013 жылға қарай+33,5%). 2015 жылдың өзінде 2014 жылға қарай инвестотүсірілімдердің 19,9% - ға төмендеуі байқалды.[6]

Кейінірек қоршаған ортаны қорғауға бағытталған инвестициялық белсенділік өткен жылдың соңына қарай біршама жылдамдады (күрт секіруді Атырау облысы қамтамасыз етті, онда, мысалы, алып Қашаған сияқты ірі өнеркәсіптік жоба іске қосылды). Бірақ, бұған қарамастан, 2016 жылдың қорытындысы бойынша * 2015 жылы сектордағы инвестиция көлемінде бір жарым есеге жуық кеміген.

Жалпы, қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға бағытталған ең үлкен күрделі шығындар атмосфералық ауаны қорғауға және климаттың өзгеру проблемаларына (2015 жылғы деректер бойынша 30,1%), сарқынды суларды тазартуға (18,3%) және қалдықтарды кәдеге жаратуға (17%) тиесілі болды. Экологиялық шығындар, капиталдан айырмашылығы, үнемі өсіп отырды. Мәселен, 2015 жылдың қорытындысы бойынша олар 177,7 млрд теңгені құрады – 2014 жылмен салыстырғанда 26,4% - ға артық.

Сол жылы ластаудың стационарлық көздерінің саны 235 мыңға жетті, жылына +9,4%, алайда атмосфераға ластаушы заттар шығарындыларының саны, керісінше, 3,4% – ға қысқарды (оның ішінде қатты заттар шығарындылары 5,7% - ға, сұйық және газ тәріздес заттар шығарындылары 2,8% - ға төмендеді). Қазақстан жан басына шаққанда атмосфераға зиянды шығарындылар көрсеткішін жақсартты – жылына минус 4,8%.

Тиісінше, ұсталған және залалсыздандырылған заттардың саны да төмендеді-жылына минус 5,8%. Жалпылай айтқанда еліміздің экологиясын «Жасыл» экономикаға көшу — тиімді саясаттын тереңірек зерттеп, дамыту қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1.Тусупбаева Г.А. Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің геосаяси факторлары - Қазақстан Республикасы мемлекеттік саясатының құрамдас параметрлері // Қазақстан - спектр, №2. – С. 51.

2.Нысанбек У.М. Қазақстан Республикасындағы экологиялық қауіпсіздіктің тұжырымдамалық мәселелері // Аналитик. 5. с. 15-19.

3.Синицин, В.В.Биогеография: оқу құралы / В.В.Синицин. - Петропавл: СҚМУ им. М.Қозыбаева, 2016 .-- 110 б.

4. Дүйсенбаева, С. Т. Табиғатты қорғау және экология негіздері теория және практикасы. Оқу құралы / С. Т. Дүйсенбаева. - Алматы: Times, 2015. - 372 б. - (Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі)

5. Мырзалиева, С. К. Химия окружающей среды учебное пособие для вузов / С. К. Мырзалиева. - Алматы: Эверо

6. Халықаралық бизнес журналы ҚАЗАҚСТАН, 5. Ақпарат көзі: <http://www.investkz.com/journals/29/369.htm>

Ғылыми журнал

**ВЕСТНИК
ЕВРАЗИЙСКОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ АКАДЕМИИ
ИМЕНИ Д.А. КУНАЕВА**

№ 2 (77), 2021г.

Научный журнал

Подписано в печать 05.06.2021г. Формат 60x84^{1/8}.
Печать цифровая. Бумага офсетная. Усл. печ. л.16. Тираж 500 экз.
Заказ № 4-2000

Адрес издательства:
г. Алматы, ул. Ади Шарипова 120
+7 (777) 214-02-50, +7 (707) 214-02-50
almaprintmaster@gmail.com